

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA
MƏRKƏZİ**

Əlyazması hüququnda

Rzayeva Türkan Mübariz qızı

**“Beynəlxalq kredit təşkilatları və
qlobal maliyyə institutları ” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060401 Dünya İqtisadiyyatı

**İxtisaslaşma: Beynəlxalq maliyyə və valyuta,kredit
münasibətləri**

**Elmi Rəhbər:
prof i.e.d. E.M.Hacıadə**

Magistr proqramının rəhbəri:

Kafedra Müdiri:

prof.İ.A.Kərimov

Bakı 2018

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
I FƏSİL. DÜNYA MALİYYƏ-KREDİT SİSTEMİ	6
1.1. Dünya maliyyə-kredit sisteminin mahiyyəti və başlıca prinsipləri	6
1.2. Beynəlxalq maliyyə-kredit bazarları: struktur təyinatlar və fəaliyyət mexanizmi	15
II FƏSİL. BEYNƏLXALQ KREDİT TƏŞKİLATLARININ VƏ	29
QLOBAL MALİYYƏ İNSTİTUTLARININ TƏŞƏKKÜLÜ, MƏQSƏDLƏRİ VƏ TƏŞKİLATI-HÜQUQİ FORMALARI	29
2.1. Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarının yaradılması zərurəti və məqsədləri	29
2.2. Qlobal və regional maliyyə-kredit təşkilatları, onların növləri və əsas fəaliyyət istiqamətləri.....	35
2.3. Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankının qarşılıqlı əlaqəliliyi və beynəlxalq investisiyalar axınında rolu	42
III FƏSİL. BEYNƏLXALQ KREDİT TƏŞKİLATLARI VƏ QLOBAL MALİYYƏ İNSTİTUTLARININ TƏNZİMLƏNMƏ MEXANİZMLƏRİ VƏ İNKİŞAF STRATEGİYALARI	52
3.1. Dövlətlərarası iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsində beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları və klublarının əhəmiyyəti	52
3.2. Azərbaycan maliyyə-kredit sistemində və onun qlobal maliyyə institutları ilə əməkdaşlığının prioritetləri	58
3.3. Beynəlxalq maliyyə-kredit institutlarının inkişaf strategiyaları	67
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	72
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	75
XÜLASƏ	80
SUMMARY	81
PEZIOME	82

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Dünya ölkələri arasında beynəlxalq ticarəti və ya beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin daim yüksələn xətt üzrə inkişaf etməsi beynəlxalq valyuta-maliyyə münasibətlərindən birbaşa asılıdır. Beynəlxalq valyuta münasibətləri dedikdə, dünya dövlətləri arasında xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafına xidmət edən dünya pulunun fəaliyyəti ilə əlaqədar iqtisadi kateqoriya başa düşülür. Dünya ölkələri arasında xarici iqtisadi əlaqələrin, beynəlxalq ticarətin inkişafı beynəlxalq valyuta sisteminin inkişafına və təkmilləşməsinə səbəb olan amilə çevrilir.

Dünya ölkələri arasında xarici iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi, eləcə də iqtisadi və ticarət əlaqələrinin ölkə hüdudlarını aşaraq beynəlmiləl xarakter alması dünya ölkələri arasında olan iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsi mexanizminin formalaşmasını zəruri edir. Məhz bunun nəticəsidir ki, Bretton-Vudz konfransı əsasında Beynəlxalq Valyuta Fondu yaradıldı. Beynəlxalq maliyyə və kredit təşkilatlarının yaradılmasında əsas məqsəd dünya ölkələri arasında xarici iqtisadi və ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsini təmin etməkdir.

Eyni zamanda da beynəlxalq kredit təşkilatları və qlobal maliyyə institutları iqtisadi cəhətdən zəif olan ölkələrə maddi yardımlar, aşağıfaizli kreditlər təklif etməklə həmin ölkələrdə sabit iqtisadi inkişafı təmin etməyə səy edirlər. İstər Beynəlxalq Valyuta Fondu, isərsə də Dünya Bankı maliyyə ehtiyatlarının zəngin olduğu ölkələrdən maliyyə resurslarını toplayaraq bu ehtiyatlara tələbin yüksək olduğu, lakin iqtisadi proseslərin iqtisadi qanunlar əsasında həyata keçirildiyi ölkələrə istiqamətləndirilməsini təmin etməklə həmin ölkələrdə iqtisadi yüksəlişə zəmin yaratmış olurlar. Yuxarıda qeyd etdiklərimiz əsasında belə bir qənaətə gəlmək mümkündür ki, beynəlxalq kredit təşkilatları və qlobal maliyyə institutlarının fəaliyyət mexanizminin əhatəli tədqiq olunması və qeyd olunan beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının maliyyə resurslarından istifadənin təmin olunması məsələsi kifayət qədər aktual problemdir və mövcud vəziyyətin təhlilinə kompleks yanaşılma tələb edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin məqsədi beynəlxalq

kredit təşkilatları və qlobal maliyyə institutlarının təşəkkülü, təşkilatı-hüquqi formaları və inkişaf xüsusiyyətlərini tədqiq və təhlil etmək və müvafiq ümumiləşdirmələr aparmaqla bu istiqamətdə uyğun gələn təklif və tövsiyələri irəli sürməkdən ibarətdir.

Dissertasiya işinin vəzifələri: Dissertasiya işinin məqsədinə çatmaq üçün aşağıdakı əsas vəzifələrin icrası zəruridir:

- ✓ dünya maliyyə-kredit sisteminin mahiyyəti və başlıca prinsiplərinin tədqiqi;
- ✓ beynəlxalq maliyyə-kredit bazarları və onların strukturu təhlili;
- ✓ qlobal maliyyə institutlarının yaradılması zəruriliyi və onların inkişafına təsir edən amillər araşdırılması;
- ✓ qlobal və regional maliyyə-kredit təşkilatları, onların növləri və əsas fəaliyyət istiqamətlərinin tədqiqi;
- ✓ Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankının qarşılıqlı əlaqəliyi və beynəlxalq investisiyalar axınında rolunun təhlili;
- ✓ qlobal maliyyə institutları və kredit təşkilatlarının təşkilatı-hüquqi formalarının inkişaf xüsusiyyətləri tədqiqi.
- ✓ dövlətlərarası iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsində beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları və klublarının fəaliyyətinin tədqiqi;
- ✓ Azərbaycan maliyyə-kredit sistemində və onun qlobal maliyyə institutları ilə əməkdaşlığının prioritetləri təhlili və qiymətləndirilməsi.

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Tədqiqatın predmetini pul-kredit vəsaitlərinin bölgüsü əsasında dünya iqtisadiyyatının müxtəlif subyektləri arasında yaranan maliyyə-iqtisadi münasibətlər təşkil edir. Tədqiqat obyektı olaraq isə beynəlxalq kredit təşkilatları və qlobal maliyyə institutları çıxış edir.

Tədqiqat işinin informasiya bazası. Tədqiqatın informasiya bazası beynəlxalq kredit təşkilatları və qlobal maliyyə institutları üzrə müasir dünya və ölkə alimlərinin tədqiqat əsərlərində təqdim olunmuş nəzəri konsepsiyalara, həmin qurumlardakı inkişaf meylləri ilə bağlı statistik toplumlara, həmçinin bütün bunları təşviq edən beynəlxalq təsisatların dövrü nəşrlərinin və habelə internett şəbəkəsinin müvafiq veb saytlarının çoxsaylı məlumatlarına əsaslanır.

Dissertasiya işinin metodu. Dissertasiyanın işlənməyində sistemli və situasiyalı yanaşmada müqayisəli və amilli təhlil metodlarından, habelə analiz və sintez, eyni zamanda da induksiya və deduksiya metodlarından istifadə edilməsi nəzərdə tutulur. Odur ki, analiz üsulu kimi mövzu bütöv şəkildə götürülmüş və sonradan fəsillərə ayrılaraq ayrı-ayrılıqda təhlil edilmişdir. Daha sonra isə sintez üsulu ilə həmin fəsillər iqtisadi sistemdə birləşdirilibdir. İnduksiya üsulu vasitəsilə dissertasiya işi barədə iqtisadi faktlar yığılmış, sistemləşdirilib və araşdırılıbdır. Sonra isə deduksiya üsulu ilə isə bu yığılmış faktlar sayəsində nəzəri nəticələr, ümumi prinsiplər, bir sözlə desək, əməli fəaliyyət üçün vacib olan önəmli tövsiyyələr müəyyən olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları dünya ölkələri arasında maliyyə resurslarının hərəkətini təmin edir;
- Beynəlxalq kredit təşkilatları maliyyə ehtiyatlarına yüksək tələbatın olduğu ölkələrə pul vəsaitlərinin hərəkətini təmin etməklə həmin ölkələrdə iqtisadi sabitliyi təmin edir;
- Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları maliyyə və valyuta-kredit münasibətlərinin tənzimlənməsini təmin edir;
- Qlobal maliyyə-kredit institutları maliyyə və valyuta-kredit sahələrində siyasətin işlənilməsi üçün hazırlanmasını təmin edir;
- Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları maliyyə və valyuta kredit sahələrinə dair informasiyaların toplanması, eləcə də bu sahələr üzrə aktual problemlərin həlli üzrə elmi-tədqiqat işlərinin nəşr edilməsini həyata keçirir.

İşin həcmi və strukturu. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə ilə təkliflərdən, eləcə də sonda tədqiqat işində istifadə olunmuş ədəbiyyatların siyahısından ibarətdir. Dissertasiya işinin yazılmasında müxtəlif adda və sayda yerli və xarici ədəbiyyatlardan istifadə olunmuşdur. Həmçinin işin yazılması internet resurslarına da müraciət olunmuşdur.

I FƏSİL

DÜNYA MALİYYƏ-KREDİT SİSTEMİ

1.1. Dünya maliyyə-kredit sisteminin mahiyyəti və başlıca prinsipləri

İqtisad elminin əsas şaxələrindən sayılan maliyyə elmi fondların idarə edilməsi prosesidir. Maliyyə prosesi ictimai maliyyə, fərdi maliyyə və biznes maliyyəsi olmaqla üç əsas sahəyə bölünür. Maliyyənin başqa bir formasını isə pul yığımları və ya borc verilməsi də təşkil etməkdədir. Maliyyə, həmçinin də büdcənin hazırlanması və pulun xərclənməsi kimi prosesləri əhatə edən kifayət qədər mürəkkəb bir ifadədir. Maliyyə prosesinin əsasında hüquqi və fiziki şəxslərin banka vəsait yerləşdirməsi, daha sonra isə həmin vəsaitin banklar tərəfindən digər hüquqi və fiziki şəxslərə müəyyən faiz tələb etməklə verilməsini əhatələyən bir vasitəçi proses dayanır [19. s.18].

Bazar iqtisadiyyatı dövründə maliyyə anlayışı daha çox qabardılır. Bunun da əsas səbəbi kimi maliyyə proseslərinin zəncirvari əlaqədə olması, bir proses nəticəsində yaranmış neqativ halların digər proseslərə də avtomatik olaraq sirayət etməsi ilə nəticələnməsidir. Keçid iqtisadiyyatı dövründə isə güclü iqtisadi şəraitin var olması zərurəti yarandığından maliyyə sistemə bir o qədər həssas yanaşılır.

Bir iqtisadi kateqoriya kimi maliyyənin mahiyyətinin təhlili göstərir ki, maliyyə imperativ və dəyər xarakteri daşıyır. Eyni zamanda da maliyyə milli gəlirin və milli məhsulun bölgüsü və təkrar bölgüsü, pul axınlarının yaradılması, tənzimlənməsi və istifadəsini əhatə edən bir iqtisadi kateqoriyadır. Hər bir iqtisadi kateqoriyanın mahiyyəti onun funksiyalarında təzahür edir. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, maliyyənin funksiyası da qeyd olunan xarakterik əlamətlərlə bağlıdır. Maliyyəni təhlil edən və onun nəzəriyyəsini araşdıran iqtisadçılar heç də bu fikirdə deyildirlər və onlar maliyyənin funksiyalarından danışarkən müxtəlif xarakterik xüsusiyyətləri ön plana çəkərək məsələyə fərqli aspektdən yanaşırlar. Bunun da məntiqi nəticəsi olaraq maliyyənin funksiyalarını təhlil edən iqtisadçılarda və ya maliyyəçilərdə yekdil fikir formalaşmır və bu fikirlərin əksəriyyəti bir-biri ilə ziddiyyət təşkil edir.

Beynəlxalq maliyyə milli iqtisadiyyatın xarici maliyyələşdirilməsində və

beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə istifadə edilir. Beynəlxalq maliyyə müxtəlif ölkələrin rezidentləri arasında onların əməkdaşlığını və iqtisadi əlaqələrini, rezidentlərin beynəlxalq kredit təşkilatları, fondlar və çoxtərəfli banklar ilə borcalanların donor münasibətlərini, eləcə də beynəlxalq maliyyə bazarlarında fiziki və hüquqi şəxslərin əməliyyatlarını təmin edir.

Göründüyü kimi maliyyə münasibətlərinin fəaliyyəti ayrı-ayrı ölkələrin həddləri ilə məhdudlaşmır. Bu münasibətlər beynəlxalq əlaqələrin və beynəlxalq iqtisadiyyatın əsasında dayanır. Bir çox hallarda maliyyə beynəlxalq iqtisadi əlaqələrdə aparıcı münasibətlər kimi çıxış edir.

Beynəlxalq maliyyə münasibətləri dedikdə, beynəlxalq maliyyə təşkilatları və dövlətlər arasında yaranan və formalaşan pul münasibətləri başa düşülür [29.s.147]. Sözügedən həmin beynəlxalq maliyyə münasibətləri dünya dövlətləri arasında idxal-ixrac prosesləri ilə kapitalın beynəlxalq hərəkəti prosesində özünü biruzə verir. İdxal-ixrac əməliyyatları zamanı dövlətlər arasında borc münasibətləri, malların dəyərləndirilməsi, müxtəlif ölkələrdə fəaliyyətdə olan müəssisələrdən digər ölkələrə gəlirlərin transferi, investisiya axını bilavasitə olaraq beynəlxalq maliyyə ilə tənzimlənir.

Beynəlxalq maliyyə dünya-qlobal maliyyəsinin əsas tərkib hissəsidir ki, onun da üstün hissəsini daxili maliyyə təşkil edir. Müasir mərhələdə daxili maliyyə ilə beynəlxalq maliyyə arasındakı sədd, xüsusən sərbəst dönərli valyutaya malik ölkələr üçün asanlıqla aradan qaldırılındır. Beynəlxalq maliyyənin tərkibi aşağıdakılardan ibarətdir:[24. s.440]

- ✓ Beynəlxalq və regional kredit təşkilatlarının maliyyə vəsaitləri;
- ✓ Beynəlxalq maliyyə bazarlarında tədavül edən maliyyə;
- ✓ Ayrı-ayrı ölkələrin rezidentlərinin xidmət münasibətləri;
- ✓ Rezidentlərin öz dövlətlərinin və ya milli korporasiyanın beynəlxalq qiymətli kağızlarına qoyuluşları;
- ✓ Qeyri-residentlərin daxili qiymətli kağızlarına investisiyalar.

Kreditorlara görə beynəlxalq maliyyə iki əsas hissəyə ayrılır. Həmin hissələr aşağıdakılardan ibarətdir [24. s.441]:

- ✓ Özəl maliyyə;
- ✓ Rəsmi maliyyə.

Özəl maliyyə dedikdə, banklar, korporasiyalar və eləcə də digər özəl qurumlar tərəfindən rezidentlərə bazar şərtləri ilə və ya birbaşa transmilli maliyyələşdirmə vasitəsilə verilən xüsusi və ya borclanmış maliyyə resursları başa düşülür. Rəsmi maliyyə dedikdə isə onu qəbul edən ölkələrə qeyri-bazar şərtləri ilə və güzəştli təqdim edilən xarici dövlət strukturlarının və eləcə də beynəlxalq təşkilatların maliyyəsi başa düşülür.

Beynəlxalq maliyyə münasibətləri bir neçə formada təzahür edir. Bunlara ən əyani misal olaraq valyuta əlaqələrini, kredit əlaqələrini, investisiya münasibətlərini göstərmək olar. Beynəlxalq maliyyə münasibətlərini bəzi hallarda valyuta əlaqələri kimi xarakterizə edirlər ki, o da valyuta əlaqələrinin beynəlxalq iqtisadi və maliyyə sistemlərində mühim yer tutması ilə əlaqəlidir.

Beynəlxalq maliyyənin əsas elementlərindən biri də qlobal maliyyə şəraitidir. Qlobal maliyyə şəraiti dedikdə isə dünya maliyyə bazarlarının inkişafına, maliyyə korporasiyalarının, bankların və investorların qərarlarına təsir etmək imkanına malik qlobal və regional mühit nəzərdə tutulur. Qlobal maliyyə şəraiti təkmilləşən beynəlxalq pul sistemləri, müxtəlif dövlətlərin tədiyyə balanslarının durumu, aparılmış dünya dövlətləri ilə bölgələrinin inkişaf modellərinin təsiri çoxaldıqca ciddi dəyişikliklərə məruz qalmaqdadır. Qlobal maliyyə şəraitinə aşağıdakılar daxildir [23]:

- ✓ Beynəlxalq maliyyə bazarlarının cari vəziyyəti;
- ✓ Beynəlxalq bank işinin hal-hazırkı durumu;
- ✓ Beynəlxalq maliyyə institutlarında, korporasiyalarında və beynəlxalq portdal investisiyalarında mövzu olan mühit .

Beynəlxalq maliyyənin ən önəmli təzahür formalarından biri beynəlxalq kredit sayılır. Beynəlxalq kredit borc kapitalının faizlə birlikdə qaytarılmaq şərti ilə hərəkəti sayılır. Beynəlxalq kreditin subyekti olaraq ölkə, beynəlxalq maliyyə institutu, spesifik banklar, beynəlxalq və bölgə üzrə valyuta kredit təşkilatları, müstəqil investorlar qismində hüquqi və fiziki şəxslər çıxış edir. Beynəlxalq kredit

əlaqələrinin yaranması və fəaliyyəti əsasında ayrı-ayrı subyektlər tərəfindən böyük həcmdə əmtəə ilə valyuta ehtiyatlarının toplanması, həmçinin də kapital vasitələrinə ölkə sərhədlərinin kənarında əmələ gələn tələb çıxış etməkdədir. Beynəlxalq maliyyənin təzahür forması şəkildə çıxış edən beynəlxalq kredit universal iqtisadi sərhədləri aşmaqdadır. Beynəlxalq kreditin mənbələri fərqli ola bilər. Ora bankların cəlb etdikləri büdcələri, hökumətin sərəncamında olan vəsaitləri və s. məxsus etmək olar. Beynəlxalq kredit ayrı-ayrı məqsədlərə xidmət göstərir. Bu borc almış tərəfin ehtiyacları ilə əlaqəlidir. İndi beynəlxalq kredit ən çox istehsal prosesinə istiqamətləndirilir. Həmçinin, bura iqtisadi islahatların dəstəklənməyi, iqtisadi təhkükəsizliyin ortadan götürülməsi, ayrıca da başqa məqsədlər daxildir.

Iqtisadiyyatın və maliyyənin qloballaşması şəraitində beynəlxalq öhdəliyin aktivlər üzərində stabil artımı dünyanın bir çox ölkələrini xalis borcluya çevirmişdir. əksər ölkələrdə cari hesablaşmalar və büdcə üzrə daxili investisiyanı həyata keçirmək üçün, iqtisadiyyatı yenidən qurmaq, xarici borclanma üzrə borc öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün milli yığılı-əmanəti çatışmayan xroniki kəsirli iqtisadiyyat formalaşmışdır.

Beynəlxalq maliyyənin dərinədən və ətraflı öyrənilməsi-maliyyə bazarlarının qloballaşma və inteqrasiya prosesinin intensivləşməsi, kapital bazarının liberallaşması, müasir internet-texnologiyası bazası əsasında maliyyə infrastrukturunun inkişafı, dünyanın inkişafında beynəlxalq maliyyənin rolunun artması ilə əlaqədar olaraq bu sahədə əsaslı dəyişikliklərin baş verməsi ilə şərtləşir.[23. s.442]

Beynəlxalq maliyyə iki əsas formada olar bilər. Həmin formalar aşağıdakılardan ibarətdir [29. s.96]:

- ✓ Kredit;
- ✓ Qeyri-kredit.

Kredit vəsaiti beynəlxalq maliyyənin tərkibində xeyli dərəcədə üstünlük təşkil edir. Onlar gəlir əldə etmək üçün müəyyən müddətə verilir. Beynəlxalq kreditin əks tərəfi-kreditorlar qarşısında borc öhdəliyidir. Buna da faiz ödəmək

şəklində xidmət göstərilməli və razılaşdırılmış müddətdə geri qaytarılmalıdır. Rəsmi kapitalın hərəkətinin kredit forması xarici dövlətlərin və beynəlxalq təşkilatların krediti və inteqrasiyası şəklində çıxış edir.

Beynəlxalq kredit - “kredit” iqtisadi kateqoriyasının oxşarıdır. Bu qaytarılmaq, müddətlilik, təminatlılıq və faiz ödənilməsi şərtlə valyuta və əmtəə resurslarının verilməsi ilə əlaqədar beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sferasında borc kapitalının hərəkətidir. Kreditor və borcalan kimi banklar, müəssisələr, dövlər, eləcə də beynəlxalq maliyyə institutları çıxış edir.

Beynəlxalq kreditin şərtləri onun bazarın iqtisadi qanunları ilə əlaqəsini əks etdirir və bazarın, dövlətin iqtisadi agentlərinin vəzifələrinin həlli üçün istifadə edilir.

Kredit anlayışı iqtisadiyyatın mühim tərkib hissəsi və əsas kateqoriyasıdır. O, istehsal müəssisələrinin elementlərindən biri olmaqla, əmtəələrin, xidmətlərin və kapitalların hərəkətində əsas rol oynayır. Kredit həmçinin mənfəət, qiymət, pul, valyuta kursu, tədiyyə balansı kimi iqtisadi kateqoriyalarla və bazar iqtisadiyyatının iqtisadi qanunları ilə qarşılıqlı surətdə bağlıdır. Beynəlxalq kredit bütün mərhələlərdə kapitalın dövriyyəsində çıxış edir və əmtəə dövriyyəsinin sürətlənməsini və eləcə də istehsalın artımını təmin edir.

Beynəlxalq kreditin mənbələri kimi aşağıdakılar çıxış edir: [12. s.146]

- ✓ Müəssisələrdə kapitalın dövriyyəsi prosesində pul formasında müvəqqəti olaraq sərbəstləşmiş kapital;
- ✓ Dövlətin və xüsusi bölmənin banklara cəlb edilmiş pul yığımları və s.

Bu mənbələrdən başqa bir sıra vəsait mənbələri də mövcuddur ki, onlar da beynəlxalq kredit münasibətlərində çox mühim rol oynayır.

Beynəlxalq kredit bir sıra prinsiplərə əsaslanaraq fəaliyyət göstərir. Bu prinsiplərə aşağıdakıları şamil etmək olar [24. s.446]:

- ✓ Qaytarılma. Alınmış kreditlər, xüsusilə beynəlxalq kreditlər mütləq şəkildə qaytarılmalıdır. Başqa sözlə, müqavilədə nəzərdə tutulan bütün öhdəliklər yerinə yetirilməlidir.
- ✓ Ödənilmə. Bu dəyər qanununun fəaliyyətinin və kreditin şərtlərinin həyata

keçirilməsi prinsipini özündə ehtiva edir. Bu zaman ilk növbədə kreditə görə faizlərin ödənilməsi həyata keçirilir.

- ✓ Maddi təminatlılıq. Kredit təminatlılığı dedikdə, onun ödənilməsinə zəmanət başa düşülür. Yəni kredit alanın maddi imkanları tam ödənilməli və bu imkanlar krediti ödəyə biləcək təqdirdə kreditlər verilə bilər.
- ✓ Məqsədli xarakter. Beynəlxalq kreditlər necə gəldi, hər bir ehtiyacı olana verilmir. Belə kreditlər konkret məqsədlər və layihələr əsasında verilir. Bunun da nəticəsində məqsədli xarakter daşır.

Beynəlxalq kreditin prinsipləri bazar iqtisadiyyatının iqtisadi qanunları ilə sıx əlaqədədir. Başqa sözlə. Həmin prinsiplərin bu üsulla müəyyən olunması iqtisadi qanunların tələbidir.

Beynəlxalq kredit qarşılıqlı əlaqəli funksiyaları həyata keçirtməklə istehsalın inkişafında ikili rol oynayır. Bir tərəfdən beynəlxalq kredit təkrar istehsalı fasiləsizliyini və onun genişləndirilməsini təmin edir. O, istehsalın və mübadilə prosesinin beynəlmilləşməsinə, beynəlxalq əmək bölgüsünün geniş vüsət almasına kömək etmiş olur. Digər bir tərəfdən isə beynəlxalq kredit ictimai istehsalın disproporsiyasını gücləndirir, iqtisadi rentabelli sahələrin sıçrayışlı genişləndirilməsini stimullaşdırmaqla, xarici borc vəsaiti cəlb edilməyən sahələrin inkişafını ləngidir. Beynəlxalq kredit rəqabət mübarizəsində xarici kreditin mövqeyinin mühkəmləndirilməsi prosesində yaxından iştirak edir [47. s.94].

Beynəlxalq kreditin sərhədləri xarici borc vəsaitinin mənbələrindən və ölkələrin mövcud tələbatından, eləcə də kreditin vaxtında qaytarılmasından asılıdır. Bu, obyektiv sərhədlərin pozulması, borclu ölkələrin xarici borclarının tənzimlənməsi problemini yaratmış olur. Onların içərisində isə inkişaf etməkdə olan ölkələr, MDB dövlətləri və Şərqi Avropa dövlətləri və s. vardır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində beynəlxalq kreditin ikili xarakteri, onun ölkələrin qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıqda və rəqabət mübarizəsində bir alət kimi istifadə edilməsində təzahür edir.

Bir iqtisadi kateqoriya olaraq beynəlxalq kredit də müəyyən funksiyaları yerinə yetirir. Qeyd olunan həmin funksiyalar borc kapitalının beynəlxalq

miqyasda hərəkətinin spesifik cəhətlərini göstərir. Sözügedən həmin funksiyalara aşağıdakılar aiddir [23]:

- ✓ istehsalın genişləndirilməsi, həmçinin də borc kapitalının dövlətlər arasında təkrar bölgüsü;
- ✓ kapitalın birləşdirilməsi ilə mərkəzləşdirilməyi;
- ✓ ölkə iqtisadiyyatının tənzimlənməyi.

Yüksək kapital ehtiyatlarına sahib dövlətlərdə istehsal prosesinin kapitallaşdırılmağı və sürətləndirilməyi beynəlxalq kreditin başlıca müsbət rolu olaraq çıxış edir. Bu üsulla istehsalın fasiləsizliyi təmin olunmuş olur. Həmçinin beynəlxalq kredit istehsal mərhələsinin halqaları arasında möhkəm əlaqə yaratmaqdadır. Beynəlxalq kredit istehsalın beynəlmilləşməyi, mübadilə prosesinin genişlənməyi, əməyin beynəlxalq ayrımının gerçəkləşdirilməsi və beləliklə də vahid dünya bazarının formalaşmağında önəmli rola sahibdir. Digər yəndən, beynəlxalq kredit vəsaitləri hökumətin üzərinə düşən işlərin icrası zamanı əmələ gələn maliyyə boşluqlarını ortadan qaldırır. Bura ölkə büdcəsinin ehtiyaclarının ödənməyi üçün cəlb olunan xarici kreditlər daxildir. Həmin kreditlərə aşağı inkişaf fəaliyyətinə sahib dövlətlərdə daha çox ehtiyac vardır. Eyni zamanda beynəlxalq kredit tədiyyə balansında yaranan kəsirin aradan götürülməsinə xidmət edir. Həmin dövlətin pul-kredit siyasətinə xidmət göstərməklə bərabər beynəlxalq ticarətin normal fəaliyyətinə imkan yaradır. Beynəlxalq kredit əlaqələri malların dünya bazarında gerçəkləşməsini sürətləndirir. Odur ki, hazırki şəraitdə idxalixrac proseslərinin xeyli hissəsi kredit əlaqələri əsasında gerçəkləşdirilir. Beynəlxalq kreditin yaxşı cəhətləri ilə bərabər mənfi təsirləri də vardır. Bu cəhətdən onun iqtisadiyyatda dərin disporsiyalara gətirib çıxarmağını göstərmək mümkündür. Odur ki, ölkə iqtisadiyyatının lap güclü, yəni, yüksək imkanlara, gəlirə sahib sahələri beynəlxalq kredit ilə gücləndiyi zaman, başqa sahələr inkişafdan geri qalmış sayılır. Məs., indi daha çox respublikamızın neft sektoru kreditləşdirilir. Buna başlıca səbəb isə daha yüksək gəlir, risklərin az, dünya bazarında neft mallarına yüksək tələbin olmağıdır. Eyni zamanda iqtisadiyyatın zəif sektorlarının beynəlxalq kredit bazarına çıxışı qeyri-

mümkündür. Belə halların qarşısını almaq məqsədilə beynəlxalq kredit sərhədlərinin gözlənməyi çox mühimdir. Beynəlxalq kredit sərhədləri dövlətin xarici borc vəsaitinə olan borcun məbləğindən, kreditin vaxtının, faiz dərəcələri ilə və s. əlaqəlidir. Həmin obyektiv sərhədin pozulmağı ölkə hədudlarında dərin xarici borc böhranını yaratmış olur.

Beynəlxalq kredit əlaqələri müxtəlif formalarda təzahür edir. Bu cəhətdən beynəlxalq kredit bir sıra əlamətə görə təsnifatlaşdırılır. Həmin əlamətlərə aşağıdakılar daxildir [24. s.447]:

- ✓ Müddətinə görə;
- ✓ Təyinatına görə;
- ✓ Növünə görə;
- ✓ Verilmə texnikasına görə;
- ✓ Təminatlığına görə.

Müddətinə görə kreditlər qısamüddətli (*18 aya kimi*); ortamüddətli (*18 aydan 7 ilə kimi*); uzunmüddətli (*7 ildən yuxarı*). Təyinatına əsasən: maliyyə kreditləri, kommersion kreditləri, aralıq kredit. Növünə əsasən: əmtəə krediti ilə valyuta krediti. Təqdim olunan borcun valyuta növünə əsasən: kreditor dövlətin valyutası ilə verilmiş kredit, borcalanın dövlətin milli valyutası ilə verilmiş kredit, qeyri-İştirakçı dövlətin valyutası ilə verilmiş kredit, valyuta səbətinə əsasən formalaşmış beynəlxalq valyuta vahidləri ilə verilmiş kreditlər (*SDR*). Təminatlığına əsasən: təminatlı kredit, blank kreditləri. Texniki təqdimatına əsasən: borcalanın hesabına köçürülmüş nağd kreditlər: deposit sertifikatları, aksept şəklində kreditlər, borc istiqrazları və s. Kreditor subyektin fərqliliyi yönündən: bank kreditləri, broker kreditləri, hökumət kreditləri, beynəlxalq maliyyə institutlarının ölkələrrarası kreditləri, ixrac kreditləri, qarışıq kreditlər və s.

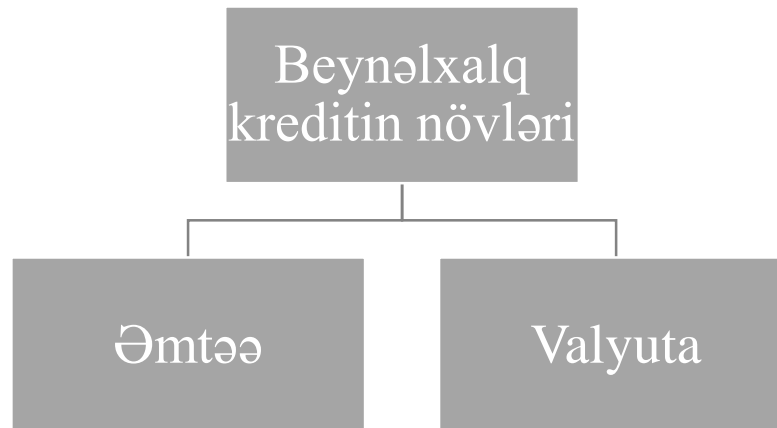
Təyinatına görə beynəlxalq kreditin əsas aşağıdakı formaları vardır:

- ✓ əmtəə və xidmətlərin beynəlxalq ticarətinə xidmət edən kommersion kreditləri;
- ✓ investisiya obyektinə üçün qiymətli kağızlar alınmasına, xarici borcların ödənilməsinə, eləcə də mərkəzi bankların valyuta intervensiyasına istifadə

edilən maliyyə kreditləri;

- ✓ əmtəələrə və xidmətlərə, eləcə də kapitalın qarışıq formalarına xidmət edən aralıq kreditlər.

Növlərinə görə isə beynəlxalq kreditlərin əsas formalarını aşağıdakı sxem vasitəsilə qeyd etmək məqsədəuyğun olar:[33.səh. 349]

Sxem 1.1. Beynəlxalq kreditin növləri.

Mənbə: B.Eichengreen. “Globalizing Capital: A History of The International Monetary System”. 2nd Edition. 2008 məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Verilmə texnikasına görə isə beynəlxalq kreditlərin aşağıdakı formalarını qeyd etmək olar:

- ✓ borcalanın və ya debitorun hesabına keçirilən nağd kreditlər;
- ✓ ixrac edən və yaxud da bankın trattasının aksepti formasında aksept krediti;
- ✓ depozit sertifikatları;
- ✓ istiqraz və rəqələri, konsorsium kreditləri;
- ✓ valyutada borc üzrə.

Təminatına görə isə beynəlxalq kreditlərin aşağıdakı formalarını xüsusilə fərqləndirirlər [33. Səh.610]:

- ✓ təmin edilmiş kreditlər;
- ✓ blank kreditləri.

Kreditin təminatlılığı kimi kommersiona və yaxud da maliyyə sənədləri,

əmtəələr, daşınmaz əmlak və dəyərlilər, qiymətli kağızlar. Bir çox hallarda isə qızıl istifadə edilir.

Yuxarıda qeyd etdiklərimiz əsasında belə bir qənaətə gələ bilərik ki, beynəlxalq maliyyə-kredit münasibətləri mahiyyət etibarilə dünya ölkələri arasında xarici iqtisadi və ticarət münasibətlərinin genişləndirilməsi prosesində əsas ödəniş vasitəsi kimi, eyni zamanda da dünya ölkələri arasında yaranmış maliyyə ehtiyatları arasındakı qeyri-bərabərliyin aradan qaldırılmasına istiqamətlənmiş iqtisadi kateqoriyadır. Belə ki, beynəlxalq maliyyə-kredit münasibətlərinin qeyd etdiyimiz prinsipləri, elə beynəlxalq-maliyyə kredit münasibətinin əsas mahiyyətini doğurmuş olur. İlk öncə, beynəlxalq maliyyə-kredit münasibətləri dünya ölkələri arasında beynəlxalq ödənişlərin həyata keçirilməsini təmin edir. Digər tərəfdən də beynəlxalq maliyyə-kredit münasibətləri maliyyə ehtiyatlarının qeyri-bərabər paylandığı ölkələrdə maliyyə ehtiyatlarının yenidən bölüşdürülməsi prinsipini həyata keçirir. Belə ki, maliyyə ehtiyatlarının daha zəngin olduğu ölkələrdən maliyyə ehtiyatlarının nisbətən məhdud olan ölkələrə kapitalın hərəkətinin təmin olunması beynəlxalq maliyyə-kredit münasibətlərinin əsas prinsiplərindən hesab olunur.

1.2. Beynəlxalq maliyyə-kredit bazarları: struktur təyinatlar və fəaliyyət mexanizmi

Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə ölkə iqtisadiyyatına maliyyə vəsaitlərinin fasiləsiz cəlb edilməsi məsələsi kifayət qədər böyük əhəmiyyət daşıyır. Belə olan şəraitdə maliyyə bazarlarının fəaliyyəti və zərurəti ortaya çıxır. Maliyyə bazarı dedikdə, əmtəə formasında maliyyənin çıxış etməsi başa düşülür. Maliyyə bazarlarının formalaşmasının əsas məqsədi isə maliyyə axınlarının düzgün hərəkətini müəyyən etmək və ehtiyacı və ya tələbatı olan ölkələrə maliyyə resurslarının ötürülməsini təmin etməkdir. Deməli onda, beynəlxalq maliyyə bazarları bölüşdürmə funksiyasını icra edərək tələbatın daha yüksək olduğu ölkələrə maliyyə resurslarının istiqamətləndirilməsi prinsipini həyata keçirir.

Beynəlxalq maliyyə-kredit bazarlarının yaranmasını zəruri edən ən başlıca

xarakterik xüsusiyyət məhz maliyyə resurslarının qeyri-bərabər bölgüsüdür. Bəzi dövlətlərin maliyyə resurslarının çoxluğu, digərlərinin isə belə maliyyə ehtiyatlarına tələbatının yüksək olması maliyyə-kredit bazarlarının formalaşmasına zərurət yaratmışdır. Maliyyə-kredit bazarlarının da əsas fəaliyyət mexanizmi məhz maliyyə resursları ilə zəngin olan dövlətlərdən sözügüdən ehtiyatları toplamaq və maliyyə resurslarına tələbatın güclü olduğu ölkələrə müəyyən faiz müqabilində verməkdir [23].

Maliyyə bazarları dedikdə, pul təklifinin və pula olan tələbin qarşılıqlı əlaqəsinin nəticəsi olaraq pulun miqdarının tarazlıq kəmiyyəti və tarazlığın faiz dərəcəsinin müəyyən olunduğu bazarlar başa düşülür. Maliyyə bazarları eyni zamanda da kreditörün özlərinin malik olduqları maliyyə ehtiyatlarının borc götürənlərə təqdim olunduğu bazarlardır. Maliyyə bazarlarının yaranmasının əsasında məhz maliyyə resurslarının qeyri-bərabər şəraitdə bölünməsi dayanır. Maliyyə ehtiyatlarının qeyri-bərabər bölgüsü isə bir qisim müəssisələrdə maliyyə artıqlığı yaratdığı halda, bir hissədə isə maliyyə qıtlığı yaranması deməkdir. Məhz maliyyə bazarları həmin sözügedən bu qeyri-bərabərliyin aradan qaldırılması məqsədi daşıyır. Deməli onda maliyyə bazarlarında maliyyə ehtiyatlarının böyük maliyyə resurslarına sahib müəssisələrdən maliyyə ehtiyatlarına möhtac olan müəssisələrə axını prosesidir.

Əvvəlki paraqrafda beynəlxalq maliyyə-kredit münasibətlərinin təhlilindən məlum oldu ki, beynəlxalq maliyyə-kredit münasibətlərinin əsas prinsipi beynəlxalq ödənişlərin həyata keçirilməsinin təmin olunması, eyni zamanda da maliyyə ehtiyatlarının müvafiq tələbata uyğun olaraq hərəkətinin, yəni ki, tələbatın az olduğu sahələrdən maliyyə ehtiyatlarına tələbatın yüksək olduğu sahələrə maliyyə kapitalının hərəkəti prosesidir. Bu paraqrafda isə maliyyə bazarlarının təhlilinə geniş yer veriləcəkdir. Çünki beynəlxalq maliyyə-kredit sisteminin əsas funksiyası olan maliyyənin hərəkəti prosesi bilavasitə olaraq beynəlxalq maliyyə bazarları vasitəsilə həyata keçirilmiş olur.

Maliyyə bazarı kapital və pul bazarı olmaqla iki əsas həlqəyə bölünür. Pul bazarı dedikdə qısamüddətli kredit əməliyyatlarının bazarı başa düşülür. Bu

bazarda adətən, bir il müddətində gətürülmüş kreditlərin realizə olunması prosesi əks olunur. Pul bazarı da öz növbəsində üç əsas hissəyə bölünür. Sözügedən həmin hissələrə aşağıdakıları aid etmək olar [33]:

- ✓ Uçot bazarı;
- ✓ Banklararası bazar;
- ✓ Valyuta bazarı.

Uçot bazarlarına birmənalı olaraq, kommersiya və xəzinədarlıq vekselləri, eləcə də qiymətli kağızların digər növlərinin alınib satıldığı bazarlar şamil edilir.

Banklararası bazar dedikdə isə, borc kapitalları bazarının elə forması nəzərdə tutulur ki, bu bazarlarda kredit təşkilatlarının müəyyən müddət ərzində sərbəst maliyyə resursları cəlb olunur və bankların öz aralarında banklararası depozit formasında yerləşdirilir.

Valyuta bazarları dedikdə isə, valyutaların mövcud tələb və təklifin qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində müəyyən olunmuş kurs əsasında alınib satıldığı bazarlar başa düşülür.

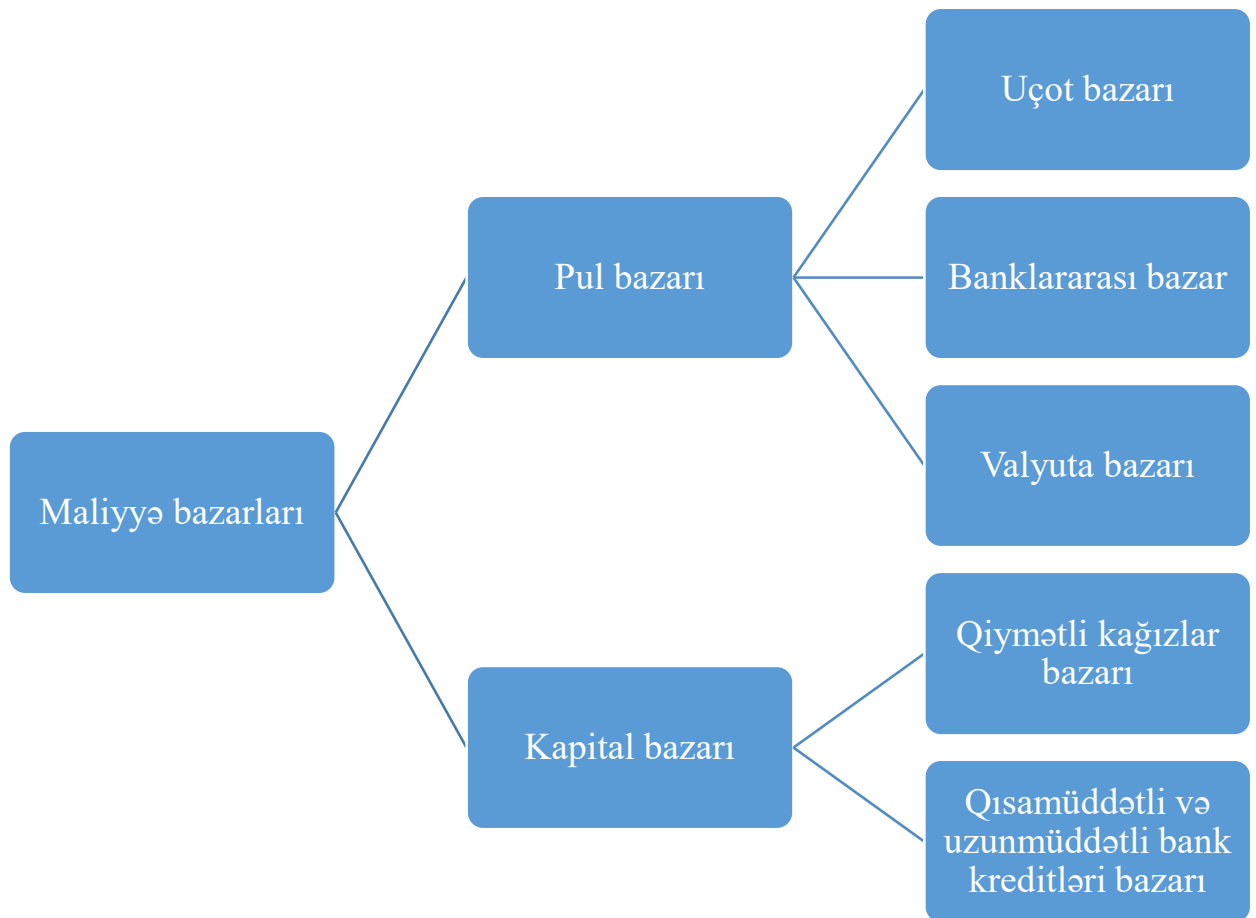
Maliyyə bazarının digər növü isə kapital bazarıdır. Kapital bazarı da özü özlüyündə iki əsas növə bölünür. Sözügedən həmin növlər aşağıdakılardan təşkil olunmuşdur [41]:

- ✓ Qiymətli kağızlar bazarı;
- ✓ Uzunmüddətli və qısamüddətli bank kreditləri bazarı.

Kapital bazarının əsasında dayanan qiymətli kağızlar bazarı dedikdə, qiymətli kağızların, istiqrazların, veksellərin alınib satıldığı maliyyə bazarının bir forması başa düşülür.

Uzunmüddətli və qısamüddətli bank kreditləri bazarlarında isə sözügedən dövrü əhatə edən bank xidmətlərinin, daha konkret desək kreditlərin alınib satıldığı bazarlar başa düşülür. Belə ki, hər bir müəssisə bu bazarlar vasitəsilə ona sərf edən müddət ərzində kredit götürə bilər.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz maliyyə bazarlarının strukturunu daha dəqiq anlamaq üçün aşağıdakı sxemə nəzər yetirək [16]:

Sxem 1.2. Maliyyə bazarlarının strukturu

Mənbə: F.Ş.Kaşiyeva. “Pul, kredit, banklar” Bakı-2011 dərs vəsaitinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Sxem 1.2-dən aydın olduğu kimi maliyyə bazarları iki əsas hələqəyə bölünür: Pul bazarı və kapital bazarı. Sxemin təhlilindən məlum olur ki, sözügedən hələqələr özü-özlüyündə də müxtəlif sahələrə bölünür. Belə ki, pul bazarı üç əsas sferanı əhatə edir. Həmin sferalara misal olaraq uçot bazarını, banklararası bazarı və valyuta bazarlarının misal göstərmək olar. Valyuta bazarı beynəlxalq valyutaların alınıb satıldığı bazarlar hesab olunur. Banklararası bazarlar isə adından da məlum olduğu kimi banklar arasında maliyyə ehtiyatlarının hərəkətinin təmin olunmasını həyata keçirir. Bir çox hallarda banklararası bazarların subyektı kimi də banklar çıxış edir. Maliyyə bazarlarının digər növü isə kapital bazarıdır. Kapital bazarı da özü-özlüyündə iki əsas sahəyə bölünür. Bu sferalara isə qiymətli kağızlar bazarı və

qısamüddətli və uzunmüddətli kreditlər bazarları aid edilir. Qiymətli kağızlar bazarı qiymətli kağızların onlara olan tələbatın səviyyəsindən asılı olaraq alınıb satıldığı bazarlar hesab olunur. Qısamüddətli və uzunmüddətli kreditlər bazarı isə həm qısamüddətli dövr ərzində, həm də uzunmüddətli dövrdə kreditlərin həyata keçirilməsinin təmin edən bazarların fəaliyyəti başa düşülür. Başqa sözlə desək. Maliyyə bazarları kapitalın səmərəli hərəkətinin başında dayanan əsas xarakterik xüsusiyyətlərdən biridir.

Qeyd etdiyimiz kimi, maliyyə bazarları məhz maliyyə ehtiyatlarının qeyri-bərabər bölgüsünün nəticəsində yaranır və maliyyə ehtiyatlarının zəngin olduğu müəssisələrdən maliyyə ehtiyatlarının qıt olduğu müəssisələrə maliyyə resurslarının ötürülməsini təmin edir. Maliyyə bazarlarının yuxarıda qeyd etdiyimiz növləri ilə yanaşı, həmçinin də milli və beynəlxalq maliyyə bazarları kimi növləri də vardır. Milli maliyyə bazarları dedikdə, ölkə hüdudu daxilində fəaliyyət olan bazarlar başa düşülür və bu tipli bazarlarda yalnız yerli müəssisələrin fəaliyyəti təmin olunur.

Beynəlxalq maliyyə bazarları dedikdə isə, ölkə hüdudlarını aşaraq dünya ölkələri arasında yaranmış qeyri-bərabər maliyyə bölgüsünü tənzimləyən bazarlar başa düşülür. Bu tipli bazarla subyekt qismində ayrı-ayrı ölkələr, eyni zamanda da müxtəlif ölkələrin müəssisələri, eləcə də dövlət təşkilatları çıxış edir. Məqsəd isə eynidir: Maliyyə ehtiyatlarının qeyri-bərabərliyini aradan qaldırmaq, maliyyə ehtiyatları ilə zəngin olan ölkələrin və ya müəssisələrin maliyyə qıtlığı çəkən müəssisə və ölkələrə maliyyə axınını təmin etmək.

Müasir iqtisadi şəraitdə beynəlxalq maliyyə-kredit bazarları bir neçə spesifik funksiyaları həyata keçirirlər. Sözügedən həmin funksiyalara aşağıdakıları aid etmək olar [43]:

- ✓ Maliyyə ehtiyatlarının kreditordan debitora keçməsinin təmin olunması funksiyası. Praktiki olaraq bu funksiya özünü müvəqqəti sərbəst maliyyə ehtiyatlarının, eləcə də qiymətli kağızların alqı-satqısı, pul ehtiyatlarının bölüşdürülməsi ilə bağlı iqtisadi münasibətləri kimi əks etdirir.
- ✓ Maliyyə bazarlarında satıcı ilə alıcının birbaşa təması nəticəsində satışa

çıxarılmış maddi aktivlərin real bazar qiymətinin müəyyən olunması funksiyası;

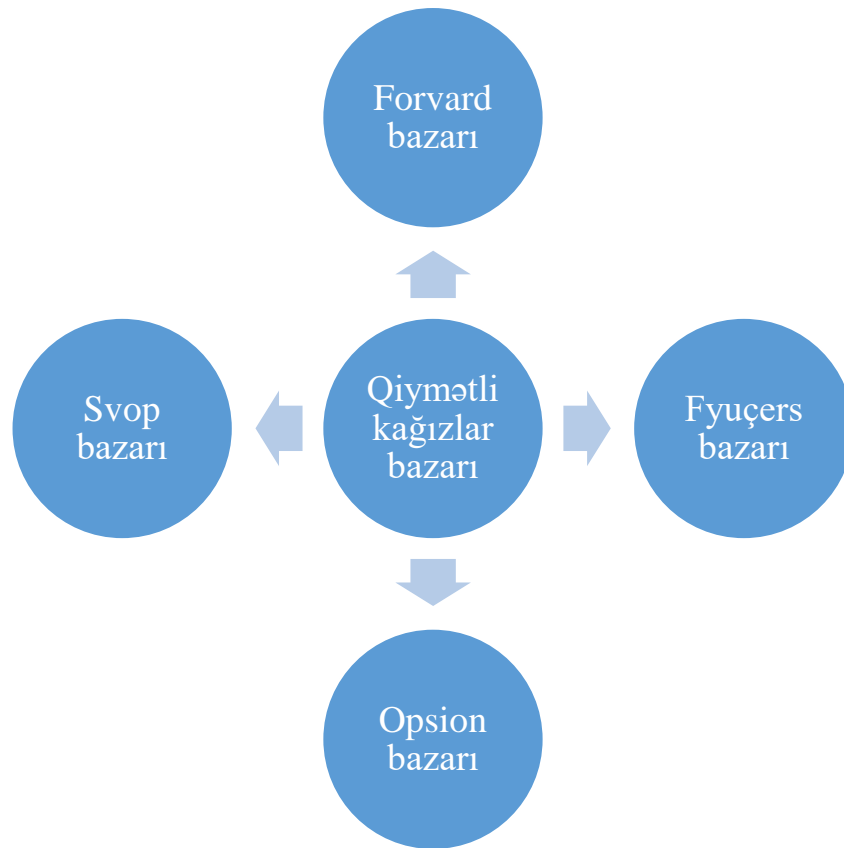
- ✓ İncəsənətçilərin əlavə pul vəsaitlərinin yerləşdirilməsi üçün ən səmərəli üsul. Beynəlxalq maliyyə bazarının bu funksiyası onu deməyə imkan verir ki, maliyyə ehtiyatının cəlb olunması prosesində artıq bir ölkə üzrə deyil, dünya miqyasında uyğun seçim imkanı yaranır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi beynəlxalq maliyyə bazarları kapital və pul bazarlarına bölünür. Eyni zamanda da kapital bazarları da özü-özlüyündə də qiymətli kağızlar və uzunmüddətli və qısamüddətli kredit bazarlarına bölünür. Qiymətli kağızlar bazarı isə spot və müddətli bazarlar olmaqla iki fərqli qrupa bölünür.

Spot bazarlar dedikdə, təcili olaraq qiymətli kağızların pula çevrildiyi bazarlar başa düşülür. Belə bazarlar alqı-satqı təcili aparıldığından qiymət ani olaraq dəyişə bilər.

Müddətli bazarlarda isə maliyyə əməliyyatları müəyyən müddəti özündə ehtiva edən sazişlər əsasında həyata keçirilir

Qiymətli kağızlar bazarı da özü-özlüyündə bir neçə qrupa bölünür. Həmin qrupları aşağıdakı sxem vasitəsilə aydın görmək olar [8]:

Sxem 1.3. Qiymətli kağızlar bazarının növləri

Mənbə: <http://kayzen.az/blog/B%C4%B0M/10863/beyn%C9%99lxalq-maliyy%C9%99-bazarlar%C4%B1.html> . Beynəlxalq maliyyə bazarları.

Forvard bazarı dedikdə, qiymətli kağızların elə bazar forması nəzərdə tutulur ki, burada müqavilənin tərəfləri, eləcə də alıcı və ya satıcı qismində iştirak edən subyektlər özlərində olan qiymətli kağızları gələcəkdə hər hansı vaxtda son hesablaşmaq şərti əsasında göndərilməsinə razılaşırlar [39].

Fyuçers bazarı dedikdə isə, qiymətli kağızlar bazarının elə forması qəbul edilir ki, burada gələcəkdə maliyyə və yaxud da qiymətli kağızlar bazarında real şəkildə satılan başqa maliyyə elementlərinin hər hansı müəyyən müddətə göndərilməsi üzrə müqavilə ilə ticarət əməliyyatlarını icra edirlər.

Opsion bazarları qiymətli kağız bazarının elə struktur elementidir ki, burada qiymətli kağızlar başda olmaq şərtilə maliyyə alətlərinin əvvəlcədən müəyyən edilmiş qiymət üzrə alınib-satılmasını nəzərdə tutan müqavilələr alınib-satılır. Burada opsionun icra qiyməti anlayışı ortaya çıxır. Opsionun icra qiyməti dedikdə isə, qiymətli kağızın satışını nəzərdə tutulmuş və əvvəlcədən müəyyən edilmiş qiymət başa düşülür.

Svop bazarlar dedikdə isə, müqavilə iştirakçılarının iki və daha çox maliyyə öhdəliyi əsasında mübadilə əməliyyatlarını həyata keçirməyə imkan verən qiymətli kağızlar bazarı başa düşülür.

Maliyyə-kredit bazarlarının mahiyyəti onların yerinə yetirdikləri funksiyalarla ölçülür. Maliyyə-kredit bazarlarının əsas funksiyalarına isə aşağıdakıları şamil etmək olar [31]:

- ❖ Maliyyə resurslarının bir mülkiyyətçidən, yəni kreditordan ehtiyacı olana, yəni debitora və ya borcalana hərəkətini təmin etmək. Maliyyə-kredit bazarlarının bu funksiyanı yerinə yetirməsi qiymətli kağızların bazarda alınıb satılması prosesi və yaxud da maliyyə resurslarının səmərəli bölgüsü ilə əlaqədardır. Müasir iqtisadi şəraitdə maliyyə resurslarının böyük hissəsi məhz maliyyə-kredit bazarları vasitəsilə bölüşdürülməkdədir.
- ❖ Maliyyə-kredit bazarları alıcı ilə satıcının birbaşa görüşməsi zamanı satışa çıxarılacaq aktivlərin real bazar qiymətlərinin müəyyən edilməsini təmin edir. Həmçinin də, aktivlərin müddətlərinin və geri ödənməsi səviyyəsini də müəyyən etmiş olur.
- ❖ Maliyyə-kredit bazarları investora onların maliyyə resurslarının ötürülməsi və yerləşdirilməsi üçün ən səmərəli yer, imkan və şərait yaratmış olur. Maliyyə-kredit bazarı sözügedən belə imkanları nəinki bir ölkə üzrə, bütün dünya üzrə seçim etmək şansı yaradır. Bu isə son nəticədə müəssisə və təşkilatlar üçün ən səmərəli maliyyə mənbəyini tapmaq imkanlarını bir xeyli genişləndirmiş olur.
- ❖ Maliyyə-kredit bazarları araşdırma və informasiya xərclərinin də daxil olduğu köçürmə xərclərin səviyyəsini minimuma endirilməsini təmin edir.

Maliyyə vəsaitlərinin ilk satıcıları və son istehsalçıları üç əsas qrupa bölünür. Həmin qruplara aşağıdakıları şamil etmək olar:[23]

- ❖ Təsərrüfat subyektləri, o cümlədən müəssisələr və təşkilatlar
- ❖ Dövlət
- ❖ Fiziki şəxslər

Maliyyə resurslarının alqı-satqısı prosesi iki əsas yolla həyata keçirilir. Həmin

yollara aiddir:

- ❖ Heç bir maliyyə vasitəçisi olmadan satıcıdan alıcıya çatdırmaq;
- ❖ Bir və yaxud da bir neçə vasitəçinin köməklili ilə satıcıdan alıcıya çatdırmaq.

Maliyyə resurslarının alqı satqı prosesini aşağıdakı sxemlə belə izah etmək olar [40]:

Sxem 1.4. Maliyyə bazarlarının alqı-satqı prosesi

Mənbə: P.Salin. “The International Monetary System and The Theory of Monetary System”. 2016 kitabının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Maliyyə resurslarının alqı satqısında iştirak edən əsas vasitəçilərə isə aşağıdakıları aid etmək olar [10]:

- ❖ Banklar və bank olmayan kredit təşkilatları;
- ❖ Qeyri-dövlət pensiya fondları;
- ❖ Sığorta təşkilatları;
- ❖ İnvestisiya fondları;
- ❖ Qiymətli kağızlar bazarının peşəkarlığı ilə seçilən nümayəndələri

Maliyyə bazarları müxtəlif əlamətlərə uyğun olaraq təsnifləşdirilir. Həmin

əlamətlərə aşağıdakılar aiddir [40]:

- ❖ Maliyyə resurslarının cəlb edilməsi əlamətinə görə;
- ❖ Maliyyə ehtiyatlarının yerləşmə nöqtəsi əlamətinə görə;
- ❖ İnkişaf səviyyəsinə görə

Maliyyə bazarları maliyyə resurslarının cəlb olunması əlamətinə görə də təsnifləşdirilir. Bu əlamətə görə isə maliyyə bazarlarının əsas növlərinə aşağıdakıları aid etmək olar [40]:

- ❖ Kredit və borc bazarları;
- ❖ Deriativ bazarlar və qiymətli kağızlar bazarı;
- ❖ Faktoring və lizinq xidməti bazarları;
- ❖ Özlərinin pul komponentləri hissəsində çıxış edən etimadlılıq əməliyyatı bazarları;
- ❖ Sığorta bazarları

Maliyyə bazarları maliyyə vəsaitlərinin yerləşmə nöqtəsindən asılı olaraq da təsnifatlaşdırılır. Belə xüsusiyyətinə görə maliyyə bazarları iki əsas qrupa bölünürlər:

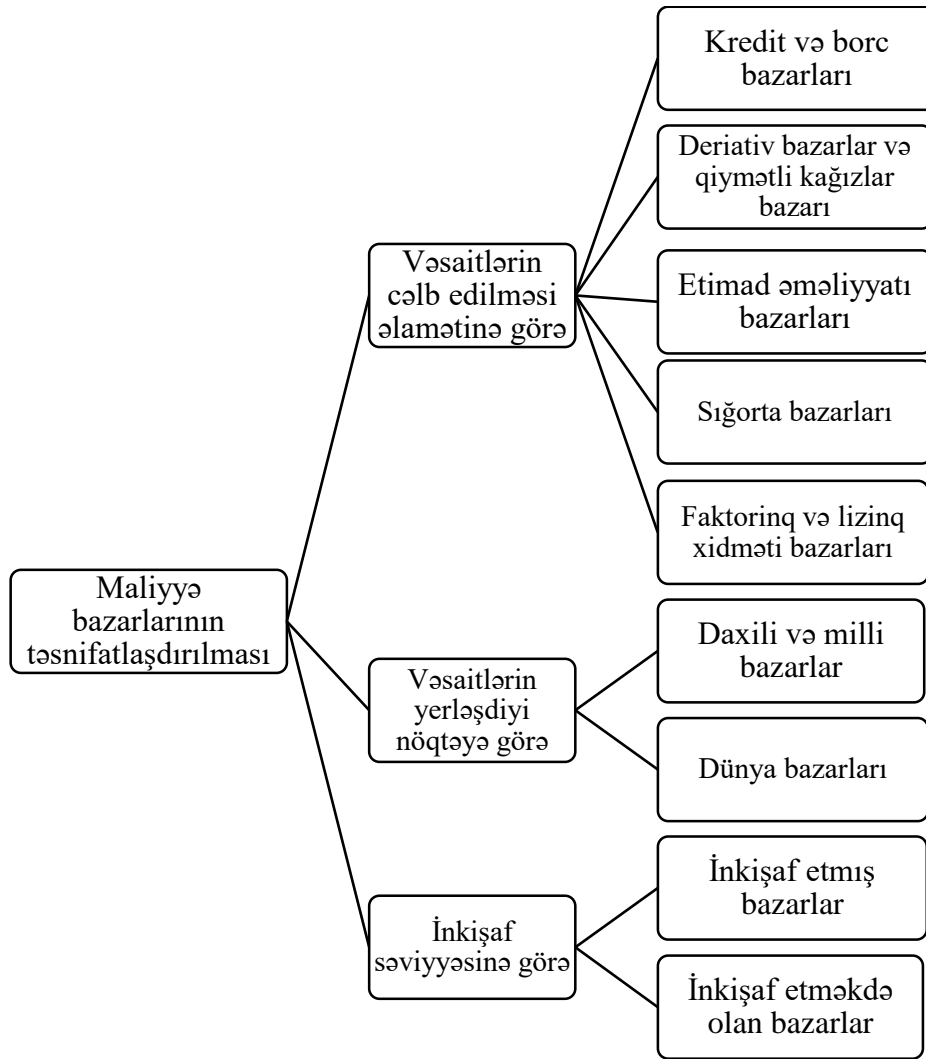
- ❖ Daxili və ya milli maliyyə bazarları. Bu tip bazarlarda maliyyə resursları ölkənin hüdudlarının daxilində yerləşir və daxili mənbələrə əsaslanır.
- ❖ Dünya maliyyə bazarları. Bu tip bazarların maliyyə resursları müxtəlif dövlətlərin rezidentlərinin maliyyə ehtiyatları əsasında formalaşır.

Maliyyə bazarları inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq da təsnifatlaşdırılır. İnkişaf səviyyəsindən asılı olaraq maliyyə bazarları aşağıda qeyd olunan iki əsas hissəyə bölünürlər:

- ❖ İnkişaf etmiş maliyyə bazarları;
- ❖ İnkişaf etməkdə olan maliyyə bazarları. Bu bazarlar tam formalaşmamış, lakin formalaşmaq üzrə olan bazarlar hesab olunurlar.

Maliyyə bazarlarının yuxarıda qeyd etdiyimiz təsnifatlarını aşağıdakı sxem vasitəsilə daha asan göstərmək olar [8]:

Sxem 1.5. Maliyyə bazarlarının müxtəlif əlamətlərə görə təsnifatı

Mənbə: www.academia.az saytının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Hər bir maliyyə bazarının özünəməxsus iştirakçıları və subyektləri vardır.

Sözgedən iştirakçılara isə aşağıdakıları misal göstərmək olar [40]:

- İnvestorlar;
- Əmanətçilər;
- Borc alanlar.

İnvestorlar dedikdə, maliyyə resurslarının mövcud tələbatlarından artıq olan və digər sahələrə investisiya etmək istəyən fiziki və ya hüquqi şəxslər, müəssisə və təşkilatlar başa düşülür.

Əmanətçilər dedikdə, hər hansısa bir məqsəd naminə şəxsi istehlakı azaldıb, əvəzində yığımla məşğul olan fiziki şəxslər başa düşülür.

Borc alanlar dedikdə isə, maliyyə resurslarının qıtlığından əziyyət çəkən və öz tələbatını ödəyəcək səviyyədə maliyyə resurslarına malik olmayan təsərrüfat subyektləri, o cümlədən də müəssisə və təşkilatlar, eləcə də dövlət hakimiyyəti orqanları başa düşülür.

Yuxarıda qeyd etdiklərimiz maliyyə bazarlarının əsas iştirakçıları idi. Maliyyə bazarlarının iştirakçıları ilə yanaşı, onun subyekt qismində iştirak edən vasitəçiləri də vardır. Maliyyə bazarlarının yuxarıda qeyd etdiyimiz əsas subyektlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- Maklerlər;
- Dillerlər;
- İxtisaslaşdırılmış maliyyə-kredit institutları.

Maklerlər dedikdə, investorların və ya borcalanların müvafiq tapşırıqları əsasında fəaliyyət göstərən və göstərdikləri xidmətin müqabilində komissiyon alan fiziki və ya hüquqi şəxslər başa düşülür. Maklerlər investorlara artıq maliyyə vəsaitinin yerləşdirilməli olduğu sahələri tapan, borcalanları isə investorların vəsaiti ilə maliyyələşdirən vasitəçilərdir.

Diller dedikdə, vasitəçilərlə, borcalanlarla və investorlarla birbaşa sövdələşməyə girən və müstəqil fəaliyyət göstərən subyektlər başa düşülür.

İxtisaslaşdırılmış maliyyə-kredit institutları dedikdə isə, həm borcalan, həm investor, həm də vasitəçi qismində çıxış edən maliyyə şirkətlərinin, investisiya banklarının, sığorta şirkətlərinin və bu qəbildən olan digər maliyyə təyinatlı şirkətlərin ümumi məcmusu başa düşülür.

Maliyyə infrastrukturunun fəaliyyəti günü-gündən inkişaf edir və bunun əsasında maliyyə bazarlarının inkişafında nəzərəcarpacaq qədər irəliləyişlər görünür. Maliyyə bazarlarının subyektləri müxtəlif mülkiyyət formaları əsasında fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinə vasitəçilik edir və maliyyə resurslarının dövriyyəsinin başa çatdırılmasında yaxından və fəal iştirak edirlər. Maliyyə bazarlarının subyektləri eyni zamanda da kommersiya uğurlarının möhkəmlənməsinə şərait yaradır, onun inkişafının və təkmilləşməsinin əsasında dayanır.

Maliyyə bazarının ən əsas xarakterik xüsusiyyəti məhz onun bazarda mövcud olan tələb və təklifin səviyyəsinə mütənasib şəkildə borcalanlarla kreditorlar arasında maliyyə ehtiyatlarının yenidən bögüsünü təmin edir.

Maliyyə bazarlarının təsnifatlarından danışarkən qeyd etdik ki, maliyyə bazarlarının maliyyə resurslarının cəlb edilmə vasitələrinə görə növlərindən biri də kredit və borc bazarlarıdır.

Beynəlxalq kredit bazarı dedikdə, bazar münasibətlərinin spesifik xüsusiyyətlərini özündə birləşdirən və dünya ölkələri arasında faiz ödəmə və qaytarılma şərti əsasında və bazardakı mövcud maliyyə resursuna olan tələb və təklifin səviyyəsi nəzərə alınmaqla həyata keçirilən maliyyə ehtiyatlarının hərəkətidir.

Bəzi iqtisadi ədəbiyyatlarda kapital bazarı ifadəsi işlənsə də, əslində kapital bazarı ifadəsi elə maliyyə bazarı ifadəsini əhatə etməkdədir və müəyyən zaman keçdikdə bu ifadə öz dəyərini və əhəmiyyətini itirərək tamamilə maliyyə bazarı ifadəsi ilə eyniləşir. Bununla yanaşı qeyd edək ki, kapital bazarı üç əsas dövrü əhatə edir. Həmin dövrlərə aşağıdakıları aid etmək olar [36]:

- Qısamüddətli borc kapitalı bazarı;
- Ortamüddətli borc kapitalı bazarı;
- Uzunmüddətli borc kapitalı bazarı;

Beynəlxalq kredit və maliyyə bazarlarının bir neçə xarakterik xüsusiyyətləri vardır. Yuxarıda qeyd olunan əsas xarakterik xüsusiyyətlərə aşağıdakıları aid etmək olar [32]:

- Miqyasının genişliyi;
- Dəqiq zaman və məkan sərhədlərinin olmaması;
- İnstitusional xarakterik xüsusiyyətlər;
- Dünya borc kapitalı bazarına müraciət etmək imkanlarının mümkünsüzlüyü;
- Kredit və maliyyə sazişlərində avronun və əsas və ya aparıcı ölkələrin dönərli valyutalarının istifadə edilməsi imkanlarının təmin edilməsi;
- Kredit, maliyyə, beynəlxalq valyuta, zəmanət və hesablaşma

əməliyyatlarının keçirilməsini təmin edə bilən dünya borc kapitalı bazarının universiallığı;

- Avrovalyutada aparılmış əməliyyatların milli valyuta aparılan əməliyyatlarla müqayisədə daha mənfəətli olması;
- Beynəlxalq borc kapitalı bazar sektorlarının genişlənməsi. Beynəlxalq borc bazarı sektorlarına isə aşağıdakıları göstərə bilərik:
  - ✚ Bir gündən bir ilədək olan müddətdə kreditlərin verilməsini nəzərdə tutan beynəlxalq pul bazarı;
  - ✚ Bir ildən on beş ilədək müddətə kreditin verilməsini nəzərdə tutan beynəlxalq kapital bazarı;
  - ✚ Qiymətli kağızların və emissiyaların alqı-satqısının təmin olunduğu beynəlxalq maliyyə bazarları

Beynəlxalq maliyyə və kredit bazarlarının təhlili göstərdi ki, bu bazarların yaranmasında qarşıya qoyulmuş əsas məsələ maliyyənin bölgü funksiyasını icra etməsi nəticəsində maliyyə resurslarının bu resurslara tələbatı olan şəxslərə səmərəli bögüsünü təmin etməkdir.

Yuxarıda qeyd olunan əsasında belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, beynəlxalq maliyyə bazarları maliyyə ehtiyatlarının və yaxud da kapitalın hərəkətinin əsasında dayanır. Belə ki, əvvəlki paragrafda beynəlxalq maliyyə-kredit münasibətinin əsas xarakterik xüsusiyyəti kimi, məhz maliyyə ehtiyatlarının həyata keçirilməsi prosesi qəbul olunmuşdur. Bu paragrafin əhatəli təhlili onu deməyə sübut edir ki, beynəlxalq maliyyə bazarları məhz maliyyə ehtiyatlarının və yaxud da maliyyə resurslarının tələbatın mövcud səviyyəsi nəzərə alınaraq, yəni ki, tələbatın az olduğu sahələrdən tələbatın yüksək olduğu sahələrə maliyyənin beynəlxalq hərəkətinin təmin olunması məsələsini reallığa çıxarmağa xidmət edir.

II FƏSİL

BEYNƏLXALQ KREDİT TƏŞKİLATLARININ VƏ QLOBAL MALİYYƏ İNSTİTUTLARININ TƏŞƏKKÜLÜ, MƏQSƏDLƏRİ VƏ TƏŞKİLATI-HÜQUQİ FORMALARI

2.1. Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarının yaradılması zərurəti və məqsədləri

Maliyyə-kredit bazarlarının yaradılmasının əsas məqsədi maliyyə resurslarının və maliyyə ehtiyatlarının zəngin olduğu ölkələrdən, eləcə də müəssisə və təşkilatlardan maliyyə ehtiyatlarının qıt olduğu ölkələrə, habelə müəssisə və təşkilatlara axınının təmin etməklə maliyyə ehtiyatları arasındakı qeyri-bərabər bölgünü aradan qaldırmaqdır [23, s.99]. Beynəlxalq maliyyə-kredit bazarları sözügüdə bu məsələdə vasitəçi rolunu oytayır. Lakin, bunun yanaşı, hemin beynəlxalq maliyyə-kredit bazarlarının subyekti qismində isə beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları dayanır. Məhz belə beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarının ayırdığı maliyyə resursları hesabına maliyyəyə tələb yaranan ölkələrdə istehsal prosesi əvvəlki funksiyasını bərpa edə bilər.

Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının quruluşunda və bu təşkilatların sərmayələrinin formalaşmasında bir deyil, bir neçə ölkənin maliyyə ehtiyatları çıxış edir və belə maliyyə təşkilatlarının üzvlüyündə bir neçə dövlətlər çıxış edir. Eyni zamanda da belə beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının maliyyə ehtiyatların bir neçə ölkə yararlanmaq ixtiyarına malikdir. Ümumi götürsək, beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının hər biri II Dünya Müharibəsindən sonrakı dövrdə yaradılıb fəaliyyətə başlamışdır. Bunun da əsas səbəbi kimi müharibədən sonrakı dövrlərdə yaranmış qeyri-stabil iqtisadi vəziyyəti aradan qaldırmaq olmuşdur. İlk olaraq yaranmış beynəlxalq maliyyə təşkilatları “Bretton-Vudz əkizləri” adını almış Beynəlxalq Valyuta fondu və Dünya Bankıdır. Ona görə bu iki beynəlxalq maliyyə təşkilatına “Bretton-Vudz əkizləri” deyilir ki, hər iki beynəlxalq maliyyə təşkilatı Bretton-Vudz konfransı əsasında yaradılmış Bretton-Vudz valyuta sisteminin tənzimləyici aləti kimi yaradılmışlar [53, s.102].

Hal-hazırda fəaliyyətdə olan beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının çalışma mexanizmi fərqli olduğu kimi, onların göstərdikləri xidmətlərin növü və fəaliyyət istiqamətləri də fərqlidir. Lakin məqsəd eynidir. Hər bir beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları krediti o ölkələrə verir ki, həmin ölkələrin həqiqətən maliyyə ehtiyatlarına yüksək tələbatı vardır. Eyni zamanda da kreditin ayrılması üçün uzunmüddəti əhatə edən dövr ərzində həmin ölkələrdə iqtisadi vəziyyət sabit olmalı, alınmış kreditlərin istifadə mexanizmi əhatəli təhlil olunmalıdır.

Fəaliyyət sahələrindən asılı olaraq beynəlxalq maliyyə təşkilatları bir neçə qrupa bölünür. Sözügedən həmin qruplara aşağıdakıları şamil etmək məqsədmüvafiq olar [34, s.45]:

- ❖ Avropa Kömür-Polad Birliyi;
- ❖ Avropa Pul Fondu;
- ❖ Avropa İnvestisiya Bankı;
- ❖ Avropa Valyuta Əməkdaşlıq Fondu;
- ❖ Avropa Kənd Təsərrüfatı Zəmanət və İstiqamət Fondu.

Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları öz fəaliyyətlərində əsasən, aşağıdakı əsas vəzifələri icra edirlər [51, s.441]:

- ❖ Maliyyə və valyuta-kredit münasibətlərinin tənzimlənməsinin təmin olunması;
- ❖ Maliyyə və valyuta-kredit sahələrində siyasətin işlənilib hazırlanmasının təmin olunması;
- ❖ Maliyyə və valyuta kredit sahələrinə dair informasiyaların toplanması, eləcə də bu sahələr üzrə aktual problemlərin həlli üzrə elmi-tədqiqat işlərinin nəşr edilməsi.

Həm beynəlxalq maliyyə təşkilatları, həmçinin də regional maliyyə-kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin əsas ortaq məqsədləri aşağıdakılardan ibarətdir [51, s. 446]:

- ❖ Beynəlxalq miqyasda mal alqı-satqısı prosesində yaranacaq problemləri aradan qaldırmaq və beynəlxalq inkişafa şərait yaratmaq;
- ❖ Dünya ölkələri arasında inkişaf etmək olan ölkələrin iqtisadi

vəziyyətinin yüksəldilməsini və iqtisadi artım tempinin yaxşılaşdırılması;

- ❖ Sərbəst ticarət, iş birliyi və iqtisadi birləşmə münasibətlərinin davamlı olaraq inkişaf etməsinin təmin olunması, eləcə də sıx iqtisadi və ticarət birliyinin stimullaşdırılmasının təmin olunması.

Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları müxtəlif əlamətlərə görə təsnifləşdirilirlər. Həmin əlamətlərə aşağıdakılar daxildir [51, s.460]:

- ❖ Hüquqi vəziyyətinə görə;
- ❖ Xarakterinə görə.

Hüquqi vəziyyətinə görə beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları iki qrupa bölünür. Həmin qruplara aiddir [51, s. 468]:

- ❖ Hüquqi cəhətdən müstəqil olan beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları;
- ❖ Hüquqi cəhətdən müstəqil olmayan beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları.

Hüquqi cəhətdən tam müstəqil olan beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarına aşağıdakılar aiddir [52, s.91]:

- ❖ Avropa İnvestisiya Bankı;
- ❖ Afrika, Asiya və İslam İnkişaf Bankı;
- ❖ Karib İnkişaf Bankı;
- ❖ Avropa Parlamenti Qaçqınlar Fondu;
- ❖ Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı;
- ❖ Dünya Bankı;
- ❖ Beynəlxalq Valyuta Fondu;
- ❖ Beynəlxalq İnkişaf Birliyi;
- ❖ Çoxtərəfli İnvestisiya Zəmanət Agentliyi;
- ❖ Ərəb Pul Fondu;
- ❖ Orta Amerika İqtisadi İntegrasiya Bankı.

Hüquqi aspektdən müstəqil olmayan maliyyə təşkilatlarının əsas siyahısına üç beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatı daxildir. Sözügedən həmin təşkilatlara aşağıdakıları aid etmək olar [52, s.106]:

- ❖ Avropa Kömür-Polad Birliyi;
- ❖ Avropa Birliyi İnkişaf Fondu;
- ❖ Birləşmiş Millətlər İnkişaf Proqramı.

Xarakterinə görə isə beynəlxalq maliyyə təşkilatları iki əsas qrupa bölünür [52, s.114]:

- ❖ Fond xarakterli maliyyə təşkilatları;
- ❖ Bank xarakterli maliyyə təşkilatları.

Fond xarakterli beynəlxalq maliyyə təşkilatlarına aşağıdakı təşkilatları aid etmək olar [52, s. 123]:

- ❖ Beynəlxalq Pul Fondu;
- ❖ Avropa Birliyi İnkişaf Fondu;
- ❖ Beynəlxalq İnkişaf Birliyi;
- ❖ Birləşmiş Millətlər İnkişaf Proqramı.
- ❖ Ərəb Pul Fondu;
- ❖ Avropa İnvestisiya Fondu;
- ❖ Asiya İnkişaf Fondu.

Bank xarakterli maliyyə təşkilatlarına aşağıda qeyd olunan təşkilatları aid etmək məqsədmüvafiq olar [51, s.135]:

- ❖ Avropa Kömür-Polad Birliyi;
- ❖ Avropa İnvestisiya Bankı ;
- ❖ Avropa Parlamentinin Qaçqınlar Fondu;
- ❖ Asiya, Afrika ilə İslam İnkişaf bankları;
- ❖ Dünya Bankı;
- ❖ Kariblər İnkişaf Bankı;
- ❖ Beynəlxalq Maliyyə Təşkilatı;
- ❖ Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı.

Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları orta müddətli və qısamüddətli valyuta kreditləri, eləcə də uzunmüddətli investisiya krediti vermək səlahiyyətlərinə malikdirlər. Ortamüddətli və qısamüddətli valyuta kreditinin verilməsinin əsas məqsədi üzv ölkələrin iqtisadi artımının yüksəldilməsini təmin etmək və tədavül

balansında yaranmış müvəqqəti çətinliklərin aradan qaldırılmasıdır. Uzunmüddətli investisiya kreditləri isə investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi məqsədilə verilir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları bir neçə ölkənin birliyidir və kredit ayırmalarında da bir neçə ölkə çıxış edir. Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarının üzvlüyündə olan ölkələr həmin təşkilatda sərmayələrini artırmaq məqsədilə yenidən səhm buraxırlar. Bununla yanaşı, bank sərmayə bazarlarında da əlavə olaraq kredit resurslarının da cəlb olunmasını təmin edirlər.

Beləliklə, beynəlxalq kredit təşkilatları və qlobal maliyyə institutları II Dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə yaranmış, dünya ölkələri arasında maliyyə ehtiyatlarının qeyri-bərabər bölgüsünün sürətləndiyi bir şəraitdə dünya ölkələri arasında maliyyə ehtiyatlarında qeyri-bərabər bölgünün aradan qaldırılması məqsədilə yaradılmışdır. Beynəlxalq kredit təşkilatlarının yaradılmasında əsas məqsəd maliyyə ehtiyatlarının qıt olduğu ölkələrin sözügedən beynəlxalq kredit təşkilatlarına müraciət edərək özlərinin tələbinə uyğun maliyyə resurslarının mənimsəyə bilməsi olmuşdur. Bununla yanaşı isə beynəlxalq maliyyə institutları isə əsasən, ölkələr arasında qeyri-bərabər maliyyə ehtiyatlarının səmərəli bölünüşünü müəyyənləşdirmək məqsədilə yaradılmışdır. Belə ki, beynəlxalq maliyyə institutları institusional funksiya daşımaqla maliyyə ehtiyatlarının zəngin olduğu ölkələrdən maliyyə resurslarının toplayaraq həmin resursların qıt olduğu ölkələr üzrə yenidən bölgüsünü həyata keçirir.

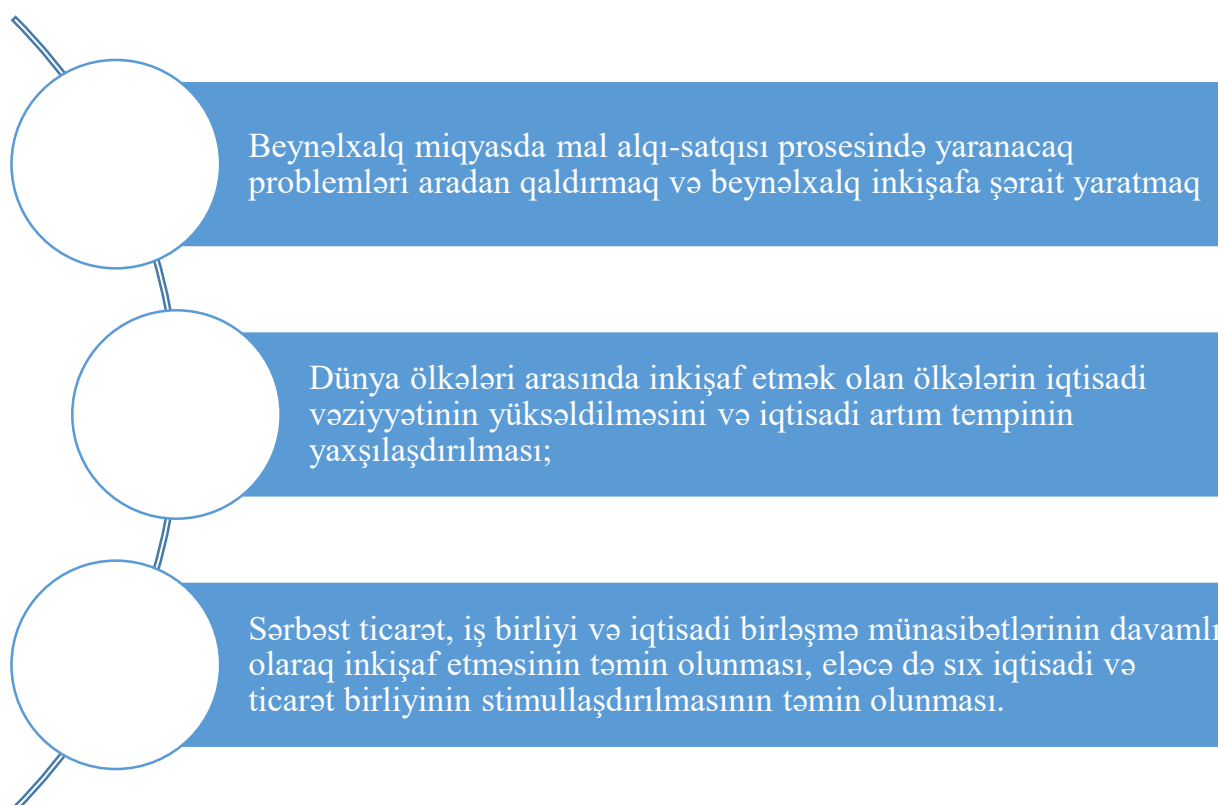
Apardığımız tədqiqat işi nəticəsində məlum olmuşdur ki, Beynəlxalq maliyyə təşkilatları təşkilatı hüquqi formasına görə müstəqil və qeyri-müstəqil beynəlxalq maliyyə təşkilatlarına bölünürlər. Hüquqi cəhətdən müstəqil olan beynəlxalq maliyyə təşkilatlarına misal olaraq Avropa İnvestisiya Bankı, Karib İnkişaf Bankı, Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu, Ərəb Pul Fondu kimi tam müstəqil olan və heç bir təşkilat qarşısında öhdəliyi olmayan təşkilatları göstərmək olar.

Hüquqi cəhətdən qeyri-müstəqil olan beynəlxalq maliyyə təşkilatları isə Avropa Kömür-Polad Birliyi, Avropa Birliyi İnkişaf Fondu, Birləşmiş Millətlər

İnkişaf Proqramı və digərlərini misal göstərmək olar. Hüquqi cəhətdən qeyri-müstəqil olan bu beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının hər biri hər hansı bir maliyyə təşkilatının nəzdində fəaliyyət göstərir.

Hal-hazırda fəaliyyətdə olan beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının çalışma mexanizmi fərqli olduğu kimi, onların göstərdikləri xidmətlərin növü və fəaliyyət istiqamətləri də fərqlidir. Lakin məqsəd eynidir. Hər bir beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları krediti o ölkələrə verir ki, həmin ölkələrin həqiqətən maliyyə ehtiyatlarına yüksək tələbatı vardır. Eyni zamanda da kreditin ayrılması üçün uzunmüddəti əhatə edən dövr ərzində həmin ölkələrdə iqtisadi vəziyyət sabit olmalı, alınmış kreditlərin istifadə mexanizmi əhatəli təhlil olunmalıdır.

Beləliklə, təhlilimiz nəticəsində məlum olur ki, beynəlxalq və qlobal maliyyə institutlarının yaradılmasının əsas məqsədləri aşağıdakı sxem üzərində verilmişdir.

Sxem 2.1. Beynəlxalq kredit və qlobal maliyyə təşkilatlarının əsas məqsədləri

2.2. Qlobal və regional maliyyə-kredit təşkilatları, onların növləri və əsas fəaliyyət istiqamətləri

Əvvəlki paraqrafda beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarının xarakterik xüsusiyyətləri, işləmə prinsipləri, vəzifələri və yaranma məqsədləri əhatəli təhlil olundu. Qlobal və regional maliyyə-kredit təşkilatları da digər beynəlxalq maliyyə təşkilatları kimi eyni məqsədə xidmət edir, üzvlüyündə olan ölkələrin iqtisadi vəziyyətinin yüksəldilməsi məqsədilə həmin ölkələrə müəyyən faiz müqabilində kreditlər təklif edir. İstər qlobal maliyyə institutları, istərsə də regional maliyyə-kredit təşkilatları üzv ölkələrə krediti faiz müqabilində verərək əlavə mənfəət qazanmaq məqsədi güdmülər. burada əsas məqsəd həmin ölkələrdə iqtisadi artım tempinin yüksəldilməsinə nail olmaqdır. Bu ölkələrə verilmiş kreditlər nəticəsində əldə olunmuş faizlərin bir qismi beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarının saxlanma xərclərinə sərf olunur. Digər bir qismi isə yenidən bölüşdürülərək iqtisadiyyatı zəif olan ölkələrə investisiya şəklində yatırılır.

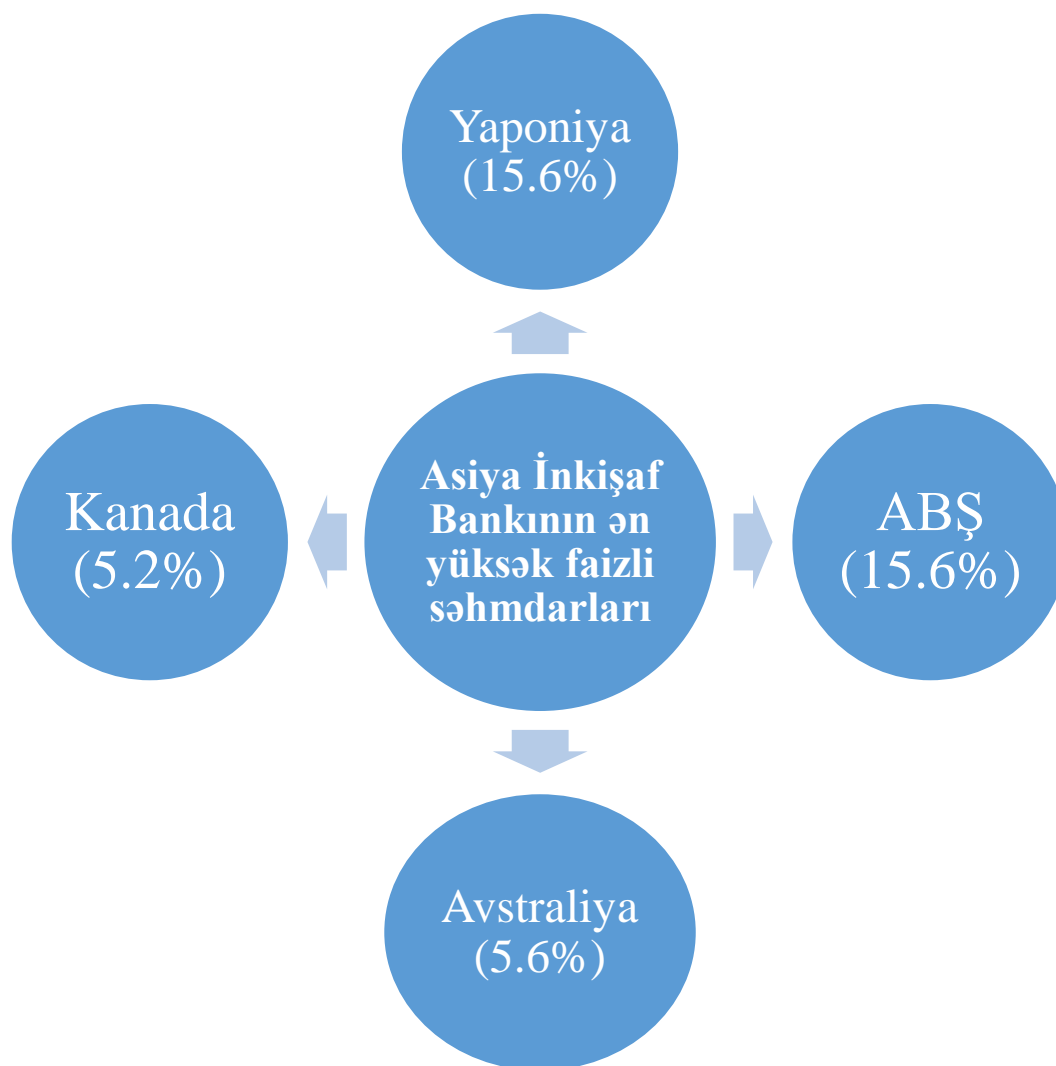
Əsas regional maliyyə təşkilatlarına aşağıdakı beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarını misal göstərmək olar [54, s.44]:

- ❖ Asiya İnkişaf Bankı;
- ❖ Avropa İnkişaf Bankı;
- ❖ İslam İnkişaf Bankı;
- ❖ Kariblər İnkişaf Bankı;
- ❖ Ərəb Pul Fondu;
- ❖ Orta Amerika İqtisadi İnkişaf Bankı;
- ❖ Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı.

Əsas regional maliyyə-kredit təşkilatlarından biri də Asiya İnkişaf Fondudur. Asiya İnkişaf Fondu 19 dekabr 1966-cı ildə Filippinin paytaxtı Manila şəhərində yaradılmışdır. Fondun yaradılmasının əsas məqsədi Asiyada, həmçinin də bütün şərq ölkələrində iqtisadiyyatın inkişafının prioritet sahələrinin müəyyənləşdirilməsi və bunun nəticəsində həmin ölkələrdə iqtisadi artım tempinin yüksəldilməsinə nail olmaqdır [51, s.211].

Asiya İnkişaf Bankı Asiya-Sakit okean bölgəsini əhatə edən beynəlxalq

maliyyə təşkilatıdır. 1966-cı ildə yaradılarkən 31 ölkə üzv olsa da, hal-hazırda 67 dövlət Asiya İnkişaf Bankının üzvlüyündədir. Dünya ölkələri üzrə 31 regional bölmədən ibarət olan Asiya İnkişaf Bankı, bu regional bölmələri üzrə əsas hədəf olaraq yardıma möhtac olan insanlara sonsuz xidmətlərin göstərilməsini seçmişdir. Asiya İnkişaf Bankında sərmayesinin həcminə görə iki əsas ölkə fərqləndirilir. Bunlar 15.6% səhmə malik olan Yaponiya və ABŞ-dır. ABŞ-ın Asiyada yerləşməsinə baxmayaraq bu təşkilata üzv olmasının əsas səbəbi Sakit okean ərazisində yerləşməsidir. Çünki Asiya İnkişaf Bankı yalnız Asiya qitəsini deyil, eyni zamanda da Sakit okean ətrafı bölgələri də əhatə edir. Aşağıdakı sxemdə Asiya İnkişaf Bankına üzv olan və daha böyük sərmayeyə malik ölkələrin siyahısı verilmişdir [54, s.100].

Sxem 2.2. Asiya İnkişaf Bankının daha böyük sərmayeyə malik ölkələri

Mənbə: John White. “Regional Development Banks”. 9th Edition. 2016 məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Asiya İnkişaf Bankının üzvlüyündə olan 67 ölkədən 48-i Asiya-Sakit okean bölgəsini əhatələyən dövlətlərdəndir. Asiya İnkişaf Bankı regiona daxil olan ölkələrin iqtisadi və sosial inkişafının təmin olunması sahəsində tədbirlər həyata keçirməklə yanaşı, həmçinin də xeyriyyəçilik fəaliyyəti də həyata keçirməkdədir. Belə ki, hər il Asiya İnkişaf Bankı 300 tələbənin təhsil haqqının ödənişini öz vəsaiti hesabına təmin edir.

Asiya İnkişaf Bankından son iki il ərzində ən çox kredit götürmüş ölkələrin siyahısı aşağıdakı cədvəldə əhatəli verilmişdir [54, s.148]:

Cədvəl 2.1

Ölkələr	2016-cı il (milyon ABŞ dolları)	2015-ci il (milyon ABŞ dolları)
Çin	15.615	14.646
Hindistan	13.331	12.916
İndoneziya	8.700	8.214
Filippin	5.935	5.525
Pakistan	4.570	4.319
Digər dövlətlər	14.831	12.486
Cəmi	62.983	58106

Mənbə: John White. “Regional Development Banks”. 9th Edition. 2016 məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Yuxarıdakı cədvəl 2.1-ə əsasən deyə bilərik ki, son iki il ərzində Asiya İnkişaf Bankından ən çox kredit götürən ölkə Çin olmuşdur. Cədvələ diqqət yetirsək görərik ki, yalnız Çinin götürdüyü kreditlərin həcmi ilk beşliyə daxil olmayan digər ölkələrin götürdüklerini belə qabaqlamışdır. İkinci yerdə Hindistan qərarlaşmışdır. Hindistan da Asiya İnkişaf Bankına kifayət qədər çox müraciət etmiş ölkələrdən hesab olunur. Müvafiq olaraq, sonrakı yerləri İndoneziya, Filippin və Pakistan tutur.

Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı 1991-ci ildə yaradılmış regional maliyyə təşkilatlarından biridir. Əsası 1991-ci ildə 2 beynəlxalq təşkilatın və 61 ölkənin dəstəyi ilə qoyulan Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının əsas məqsədi Mərkəzi Avropa və Mərkəzi Asiya ölkələrinin sosial və iqtisadi inkişafının təmin edilməsi, eləcə də üzv ölkələrin iqtisadi artım tempinin yüksəldilməsinin təmin olunmasıdır. Rəsmi dili ingilis dili olan Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının mərkəzi qərargahı Böyük Britaniyada yerləşməkdədir [51, s.342].

Regional maliyyə-kredit təşkilatlarından biri də Afrika İnkişaf Bankıdır. 1963-cü ildə əsası qoyulan bu beynəlxalq maliyyə təşkilatının o zaman üçün əsas prinsipi o idi ki, yalnız Afrika qitəsindən olan ölkələr bu təşkilata üzv ola bilər və onun maliyyə xidmətlərindən yararlanı bilərdilər. Bunun da əsas səbəbi kimi “Yeni Müstəmləkəçilik” təsirindən qorunmaq idi. Lakin 1982-ci ildən etibarən Afrika İnkişaf Bankının prinsiplərində edilən bəzi dəyişikliklərlə əlaqədar olaraq digər ölkələrin də, xüsusən də Afrika qitəsindən olmayan ölkələrin də bu beynəlxalq təşkilata üzv olunmasına icazə verilməyə başlandı. Afrika İnkişaf Bankının yaradılmasında əsas məqsəd isə müstəqil Afrika ölkələrinin inkişafını təmin etmək və bu ölkələr arasında iqtisadi əməkdaşlığı inkişaf etdirəcək siyasətin icra olunmasını təmin etməkdir.

Qlobal və regional maliyyə təşkilatlarından ən əsaslarından biri də İslam İnkişaf Bankıdır. Bu bankın əsası 1973-cü ildə qoyulmuşdur. Hal-hazırda 56 ölkə İslam İnkişaf Bankının üzvüdür ki, bu göstərici Bankın yarandığı gündəki üzvlərinin sayından 2.4 dəfə çoxdur. İslam İnkişaf Bankının yaradılmasında əsas məqsəd müsəlman ölkələrinin qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrinin genişləndirilməsi və bu ölkələrdə iqtisadi yüksəlişi təmin etməkdir. Birmənalı olaraq qeyd etməliyik ki, İslam İnkişaf Bankının üzvlərinin hər biri müsəlman ölkəsidir. İslam İnkişaf Bankı öz prinsiplərini “Quran” kitabının prinsipləri əsasında qurub. İslam İnkişaf Bankının ayırmış olduğu maliyyə vəsaitlərinin əsasında faiz prinsipi dayanmır. İslam İnkişaf Bankı ayırmış olduğu maliyyə vəsaitini “mudaraba” və “muşərəkə” prinsipləri əsasında həyata keçirir ki, bu da faiz yox, gəlirdə və ya mənfəətdə

müştəriçlik deməkdir. Başqa sözlə desək, İslam İnkişaf Bankı hər hansı bir sahənin inkişafına maliyyə vəsaiti ayırırsa, həmin sahənin mənəfətinə ortağ olur.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası da İslam İnkişaf Bankının üzvləri siyahısında yer almaqdadır. Belə ki, 1992-ci ildən etibarən respublikamız bu təşkilata üzv qəbul olunmuşdur.

İslam İnkişaf Bankına üzv olan ölkələr arasında böyük səhmə malik olan dövlət Səudiyyə Ərəbistanıdır. Səudiyyə Ərəbistanı İslam İnkişaf Bankının səhmlərinin 27.3%-nə sahibdir. Sonrakı yerləri isə Liviya, İran, Misir, Türkiyə, BƏƏ, Küveyt və Pakistan tutur. Azərbaycan Respublikasının isə İslam İnkişaf Bankındakı səhmlərin həcmi 0.13% ilə ölçülür. Qeyd etdiyimiz bu rəqəmlərə aşağıdakı cədvəllə daha aydın başa düşmək olar [5].

Cədvəl 2.2

№	Ölkələr:	Səhmdə payı:
1	Səudiyyə Ərəbistanı	27.3%
2	Liviya	11.0%
3	İran	9.6%
4	Misir	9.5%
5	Türkiyə	8.7%
6	BƏƏ	7.8%
7	Küveyt	6.9%
8	Pakistan	3.4%
9	Digər ölkələr	15.8%

Mənbə: <http://lib.aliyev-heritage.org/az/1731435.html> “Heydər Əliyev irsi” Beynəlxalq Elektron Kitabxanası

Cədvəl 2.2-dən də görüldüyü kimi 27.3% səhmlə Səudiyyə Ərəbistanı çox böyük səhm payına malikdir və digər ölkələrlə mübarizədə aşkar üstünlüyə malikdir.

İslam İnkişaf Bankından ayrılan maliyyə vəsaitlərinin 30%-dən çoxu

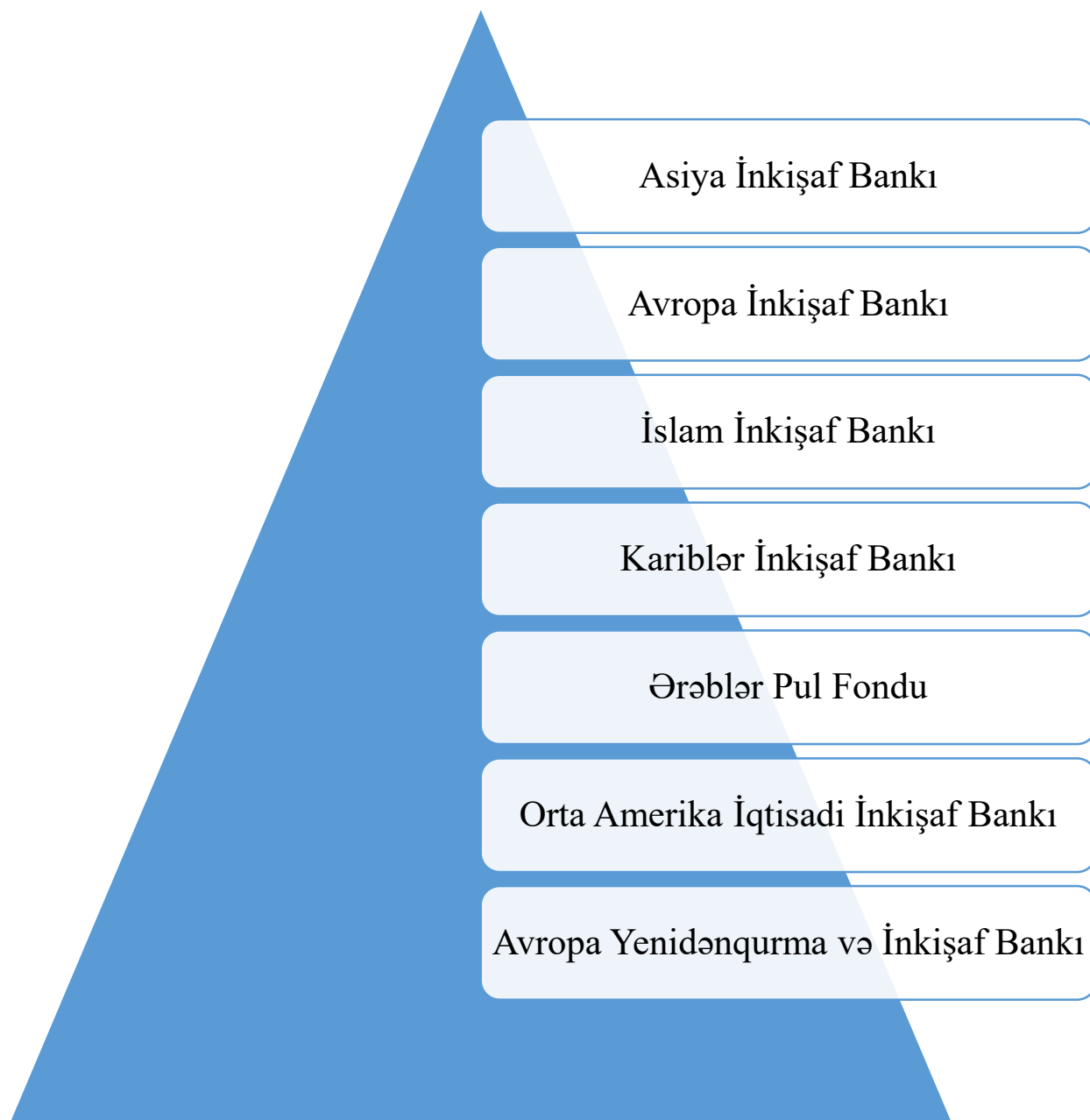
tikintidə, kənd təsərrüfatında, sosial və iqtisadi infrastrukturunun inkişafı və suvarma sistemlərinin inkişafı layihələrinin maliyyələşdirilməsinə sərf olunmuşdur. Bu zaman yığılan cüzi- 2.5% rüsumlar inzibati xərclərin ödənilməsinə sərf olunur. İslam İnkişaf Bankında götürülmüş maliyyə vəsaitlərinin qaytarılma müddəti 25 il, güzəşt müddəti isə 7 ildir.

Yuxarıda qeyd etdiklərimiz əsasında belə bir qənaətə gələ bilərik ki, regional maliyyə təşkilatlarının yaradılmasında əsas məqsəd hər hansı bir regionda yerləşən ölkələrin maliyyə ehtiyaclarını qarşılamaq və həmin regionlarda mövcud olan ölkələrdə maliyyə sabitliyinin təmin olunmasını, eləcə də bərqərar edilməsini təmin etməkdir. Məhz bu məqsədlə yaradılmış regional maliyyə təşkilatları öz regionlarında olan ölkələrdə maliyyə ehtiyatlarının qeyri-bərabər bölgüsünün qarşısını almaq, eləcə də maliyyə ehtiyatlarının az olduğu ölkələrə maliyyə vəsaitlərinin hərəkətini təmin etməkdir.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi əsas regional maliyyə təşkilatlarına misal olaraq Asiya İnkişaf Bankı, Avropa İnkişaf Bankı, İslam İnkişaf Bankı, Kariblər İnkişaf Bankı, Orta Amerika İqtisadi İnkişaf Bankını və digərlərini misal göstərmək olar. Adından da göründüyü kimi, bu regional maliyyə təşkilatlarının hər biri öz regionu üzrə ölkələrin inkişafının təmin edilməsində maraqlıdır. Belə ki, Asiya İnkişaf Bankı Asiye qitəsi üzrə, Avropa İnkişaf Bankı Avropa qitəsi üzrə, İslam İnkişaf Bankı İslam ölkələri üzrə maliyyə ehtiyatlarının qeyri-bərabər bölgüsünün aradan qaldırılmasına xidmət edir.

Beləliklə, əsas regional maliyyə təşkilatlarını aşağıdakı sxemlə vermək daha məqsədemüvafiq olardı.

Sxem 2.3. Əsas regional maliyyə təşkilatları

Mənbə: “Atlas of global Development: A Visual Guide to the World’s Greatest Challenges (World Bank Atlas). 2016 məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Sxem 2.3-ü təhlil edək. Sxem 2.3-də göstərilən mavi rəngli üçbucağı xəyalən dünya ölkələrinin məcmusu hesab etsək, bu üçbucağa daxil edilən kvadratların hər birini isə əsas regional maliyyə təşkilatları hesab edə bilərik. Təhlilimizdən bu qənaətə gəlirik ki, dünya ölkələri arasında yaranmış həmin bu regional maliyyə təşkilatlarının əsas xarakterik xüsusiyyətləri onların regional xarakter daşmasındadır. Belə ki, sözügedən regional maliyyə təşkilatlarının adları da bunu

bir daha sübuta yetirmiş olur. Belə ki, sxem 2.3-ə əsasən deyə bilərik ki, əsas regional maliyyə təşkilatları Asiya İnkişaf bankı, Avropa İnkişaf Bankı, İslam İnkişaf Bankı, Kariblər İnkişaf Bankı, Ərəblər Pul Fondu, Orta Amerika İqtisadi İnkişaf Bankı və Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankıdır. Qeyd etdiyimiz kimi bu bankların əsas xüsusiyyətləri regionalıq daşımaqla yalnız öz üzvlüyündə olan ölkələrdə maliyyə münasibətlərinin tənzimlənməsinə xidmət etməkdir. Eyni zamanda da bu banklar və yaxud da maliyyə təşkilatları üzv ölkələrin iqtisadi sabitliyinin qorunmasında özünəməxsus rol oynayırlar. Maliyyə ehtiyatlarının düzgün bölüşdürülməsində, eləcə də maliyyə axınlarının hərəkətində haqqında danışdığımız regional maliyyə təşkilatları mühim rol oynayırlar.

2.3. Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankının qarşılıqlı əlaqəliliyi və beynəlxalq investisiyalar axınında rolu

Beynəlxalq valyuta sisteminin yaranması, formalaşması, inkişafı eləcə də təkamülü mərhələləri haqqında öncəki fəsillərdə daha ətraflı danışdıq. Araşdırmalardan məlum oldu ki, beynəlxalq valyuta sisteminin təkamülünün üçüncü mərhələsi olan Bretton-Vudz valyuta sisteminin yaranması dünya ölkəri arasındakı xarici iqtisadi və ticarət əlaqələrinin, habelə ödəniş vasitəsi kimi qızılın saxlanması, bununla yanaşı ABŞ dollarının üstün mövqeyə malik olması kimi mühim məsələlər xüsusi tənzimlənmə vasitəsinin yaranması zərurətini ortaya çıxartdı. Belə yaranmış tənzimlənmə vasitələrindən biri də Beynəlxalq Valyuta Fondunun yaranması idi.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun əsası 1944-cü ildə ABŞ-ın Hempşir şəhərinin Bretton-Vudz əyalətində dünya ölkələrinin xarici iqtisadi və ticarət əlaqələrinin həyata keçirilməsində ödəniş vasitəsinin müəyyən olunmasına həsr olunmuş beynəlxalq konfransda qoyulmuşdur. Beynəlxalq maliyyə institutlarından sayılan Beynəlxalq Valyuta sisteminin yaradılmasının əsas məqsədləri aşağıdakılar olmuşdur [36, s.18]:

- ❖ Dünya ölkələri arasında valyuta-maliyyə sahəsində əməkdaşlığı təmin etmək;

❖ Beynəlxalq Valyuta Fondunun üzvlüyündə olan ölkələrin iqtisadi cəhətdən inkişafına kömək etmək məqsədilə tarazlı inkişafa və beynəlxalq ticarətin genişlənməsinə şərait yaratmaq;

❖ Beynəlxalq xarici iqtisadi əlaqələrin qarşısını ala biləcək potensial əngəlləri və Beynəlxalq Valyuta Fondunun üzvlüyündə olan ölkələrin tədiyyə balansındakı qeyri-stabilliyi aradan qaldırmaq məqsədilə həmin ölkələrə daha aşağı faizli kreditlərin verilməsini təmin etmək;

❖ Beynəlxalq xarici-iqtisadi və ticarət münasibətlərinə əngəl yaradan valyutaların idxalındakı məhdudiyyətlərin aradan qaldırılmasına yardım etmək.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun idarə edilməsi fondun üzvlüyündə olan hər bir ölkənin idarəedici və onun müavini qismində çıxış etməyinə əsaslanan İdarəedicilər Şurası tərəfindən həyata keçirilir. İdarəedicilər Şurası Beynəlxalq Valyuta Fondunun ali rəhbər orqanı hesab olunur. Beynəlxalq Valyuta Fondunun idarəedici direktorlarının sayı 53-dür. Beynəlxalq Valyuta Fondunun üzvlüyündə olan ölkələrin heç də hamısı eyni səs hüququna malik deyildirlər. Beynəlxalq Valyuta Fonduna daxil olan ölkələr içərisində daha yüksək səsə malik olan ölkələrin siyahısı aşağıdakı cədvəldə əhatəli şəkildə verilmişdir [55]

Cədvəl 2.3

№	BVF-da həlledici səs hüquqlu ölkələr	Faizlə göstəricilər
1	ABŞ	17.78%
2	Almaniya	5.58%
3	Yaponiya	5.53%
4	Fransa	4.98%
5	Böyük Britaniya	4.48%
6	Səudiyyə ərəbistanı	3.45%
7	İtaliya	3.09%
8	Rusiya	2.90%

Mənbə: Cooper N.Richard. “Necessary Reform? The IMF and International Financial Architecture”. 2009 məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvəl 2.3-dən də açıq-aydın görüldüyü kimi Beynəlxalq Valyuta Fonduna

daxil olan ölkələr içərisində ən çox səs sayına malik olan dövlət Əmerika Birləşmiş Ştatlarıdır. Bunun da əsas səbəbi kimi məhz ABŞ dollarının beynəlxalq ödəniş-hesablaşma vasitəsi kimi istifadə olunması ilə bağlıdır.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun fəaliyyəti iki əsas məqsədə xidmət edir. Həmin məqsədlər aşağıdakılardır:[55, s.109]

- ❖ Üzv ölkələrin tədiyyə balansındakı qeyri-stabilliyinin aradan qaldırılmasını təmin etmək;
- ❖ Ölkələrin makroiqtisadi sabitliyinə yönəldilmiş tədbirlərin icra olunmasının təmin olunması

Beynəlxalq Valyuta Fonduna üzv olan ölkələrin bu fondan götürdükləri kreditin həcmi kvotanın ümumi həcmnin 25%-dən yüksək ola bilməz. Daha yüksək həcmdə maliyyə resurslarının cəlb olunması üçün Beynəlxalq Valyuta Fondunun direktorunun xüsusi razılığı tələb olunur. Beynəlxalq Valyuta Fondunun direktorunun vermiş olduğu qərar isə birmənalı olaraq həmin ölkənin ümumi-iqtisadi və maliyyə siyasətinin təhlili əsasında formalaşmış olur.

Ümumi götürsək, Beynəlxalq Valyuta Fondu krediti üzv ölkələrin müraciəti əsasında və həmin sözügedən ölkələrin iqtisadi vəziyyəti qiymətləndirildikdən sonra kreditin ayrılması ilə əlaqədar qərar qəbul olunur. Beynəlxalq Valyuta Fondunun üzvlüyündə olan ölkələrin Fondun maliyyə ehtiyatlarından istifadə etməsi və ya kredit götürməsi üçün Fond tərəfində ölkələr qarşısında müəyyən şərtlər qoyulmuşdur. Bu şərtlərin əsas xarakterik xüsusiyyətləri aşağıdakılarla izah olunur [38, s.90]:

- ❖ Beynəlxalq Valyuta Fondunun üzvlüyündə olan ölkələrin hər biri hissə-hissə üzən valyuta sisteminin tətbiqinə, beynəlxalq xarici-iqtisadi və ticarət əlaqələrində valyuta məhdudiyətliliyinə, eləcə də inhisar xarakterə malik kapital hərəkətinə yool verməməlidir.
- ❖ Beynəlxalq Valyuta Fondunun üzvlüyündə olan ölkələrin hər biri mütəmadi olaraq ölkələrinin iqtisadi və maliyyə vəziyyəti barədə Fonda məlumat verməlidirlər.
- ❖ Beynəlxalq Valyuta Fondunun üzvlüyündə olan ölkələrin hər birində

məqsədli devalvasiya siyasətinin həyata keçirilməsinə zərurət yarandığı təqdirdə, dərhal devalvasiyanın dərəcəsi haqqında məlumatı Fonda bildirməlidir.

Yalnız yuxarıda qeyd olunan şərtlərə əməl edən üzv ölkələr Beynəlxalq Valyuta Fondunun çox cüzi faizli kredit imkanlarından istifadə edə bilər. Eyni zamanda da Beynəlxalq Valyuta Fondundan kredit götürmüş ölkələr götürdükəri kreditin həcmindən asılı olaraq məsuliyyət daşıyırlar. Beynəlxalq Valyuta Fondundan götürülmüş kreditlərin qaytarılmaması və ya vaxtında qaytarılmaması müəyyən cəza tədbirlərinin tətbiqinə şərait yaratmış olur. Beynəlxalq Valyuta Fondunun əsas cəza tədbirləri yaranmış öhdəliyin səviyyəsindən asılı olaraq, Beynəlxalq Valyuta Fondu tərəfindən həmin ölkələrə güzəştli kreditlərin verilməsinin dayandırılması və hətta həmin ölkənin Fondun üzvlüyündən çıxması ilə nəticələnə bilər.

1944-cü ildə ABŞ-ın Hempşir ştatının Bretton-Vudz əyalətində keçirilmiş və beynəlxalq xarici-iqtisadi əlaqələrin inkişafının əsasında dayanan ödəniş-hesablaşma vasitələrinin müəyyən edilməsinə həsr olunmuş Beynəlxalq konfransda əsas qoyulmuş maliyyə institutlarından biri də Dünya Bankıdır. Ümumi götürsək Bretton-Vudz konfransı iki əsas müqavilənin imzalanıb qüvvəyə minməsinə şərait yaratmışdır: [53, s. 28]

- ❖ Beynəlxalq Valyuta Fondunun yaradılması haqqında müqavilənin təsdiq edilməsi;
- ❖ Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı və yaxud da indiki adı ilə desək Dünya Bankının yaradılması haqqında müqavilənin təsdiq edilməsi.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun yaranma səbəbləri və işləmə mexanizmi yuxarıda qeyd olunmuşdur. Dünya Bankının yaradılmasının da əsasında ölkələrin maliyyə vəziyyətinin qorunub saxlanması və iqtisadi cəhətdən zəif inkişaf etmiş ölkələrə daha aşağı faizli kreditlərin verilməsi məsələsini aktuallaşdırmaq olmuşdur. Beynəlxalq Valyuta Fondundan Fərqli olaraq Dünya Bankı daha çox üzvün topladığı maliyyə institutu hesab olunur və BMT-nin əsas prinsiplərini əlində rəhbər tutaraq fəaliyyət göstərir [42, s.94].

1944-cü ilin 1 iyul tarixində Bretton-Vudz konfransının keçirilməsi nəticəsində yaranan Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı ilk olaraq 38 ölkənin üzvlüyü nəticəsində fəaliyyətə başladı. Lakin artıq 50-60-cı illəri əhatə edən bir dövrdə üzv dövlətlərin sayının kəskin şəkildə artması prosesi baş verdi və Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı adını dəyişərək Dünya Bankı adlanmağa başladı. Dünya bankı heç də hər kəsin klassik mənada qəbul etdiyi bank deyildir. O, BMT-nin ixtisaslaşmış maliyyə institutu hesab olunur. Bankın yaradılmasının əsas məqsədi İkinci Dünya Müharibəsindən sonrakı dövrdə müharibənin ağır təsirinə məruz qalmış ölkələrin maliyyə və yenidənqurma məsələlərinin həllinə kömək etmək olmuşdur.

Qeyd etdiyimiz kimi Dünya Bankı klassik mənada qəbul edilən banklardan bir çox əlamətləri ilə fərqlənir. Həmin əlamətlərə aşağıdakılar daxildir:[56, s. 99]

- ❖ Dünya Bankında heç kəs hesab açma bilməz və bank əməliyyatı həyata keçirə bilməz.
- ❖ Dünya Bankının müştəriləri fiziki və ya hüquqi şəxslər, təsərrüfat subyektləri ola bilməz. Müştəri qismində yalnız və yalnız ayrı-ayrı dövlətlər çıxış edə bilirlər.

Dünya Bankının fəaliyyətinin əsasında iqtisadi cəhətdən inkişaf etməmiş və ya inkişaf etməkdə olan ölkələrə maliyyə dəstəyi göstərməklə həmin ölkələrdə iqtisadi canlanmanın təmin olunması dayanır. Heç şübhəsiz ki, burada maliyyə yardımını dedikdə, aşağı faizli və qaytarılması zəruri olan maliyyə ehtiyatlarının istiqamətlənməsi prosesi başa düşülür.

Hal-hazırda Dünya bankı ən böyük və nüfuzlu maliyyə institutu olmaqla özündə 189 ölkənin üzvlüyünü birləşdirir. Azərbaycan Respublikası da Dünya Bankı ilə qarşılıqlı iqtisadi əməkdaşlığı fəal surətdə həyata keçirən ölkələrin sırasındadır.

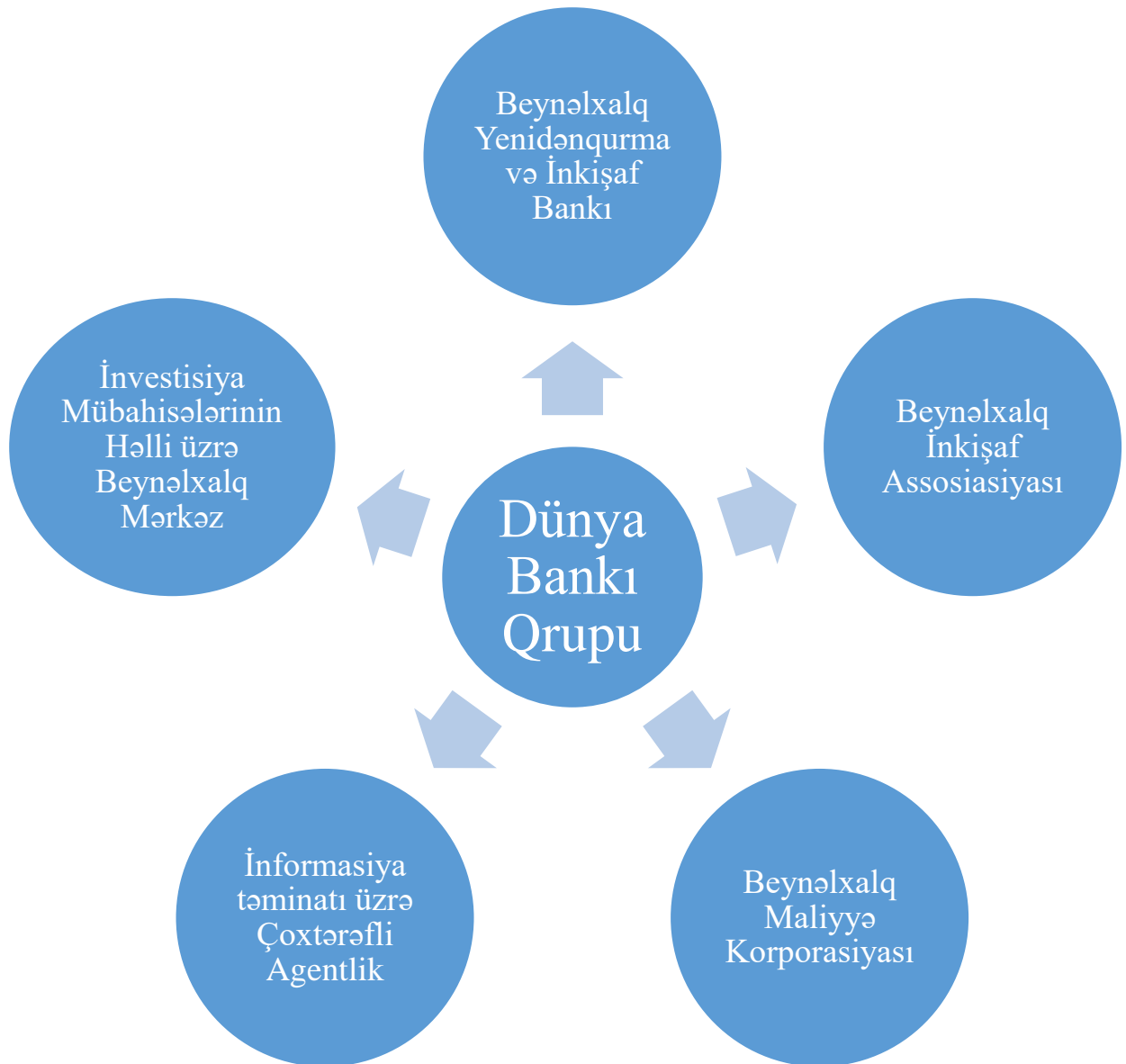
Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi Dünya Bankı Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı kimi yaranmışdır daha sonra əhatə dairəsini genişləndirərək indiki adını almışdır. Bu mənada Dünya Bankı dedikdə, Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı və eləcə də “Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası”nı əhatə edən maliyyə

institutu başa düşülür. Lakin Dünya Bankının fəaliyyəti çoxşaxəli olduğundan adı çəkilən bu iki maliyyə təşkilatının fəaliyyəti Dünya Bankının xarakterik xüsusiyyətlərini tam əks etdirə bilmir. Bu baxımdan da bu iki maliyyə institutu ilə yanaşı, Dünya Bankı Qrupuna daxil olan digər 3 qurum da var. Bu qurumlara aşağıdakıları aid etmək olar [56, s.167]:

- ❖ Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası;
- ❖ İnvestisiya Təminatı üzrə Çoxtərəfli Agentlik;
- ❖ İnvestisiya Mübahisələrinin Həlli üzrə Beynəlxalq Mərkəz

Deməli onda yuxarıda qeyd etdiyimiz ilk iki maliyyə institutu ilə yanaşı, bu üç maliyyə institutunun vəhdətli fəaliyyəti Dünya Bankının fəaliyyətinin əsas məğzini təmin edir. Dünya Bankı ailəsini əmələ gətirən bu beş maliyyə institut vəhdətli fəaliyyət göstərməklə Dünya Bankının fəaliyyət mexanizminin mərkəzində dayanır. Başqa sözlə desək, Dünya Bankı bir maliyyə institutu deyildir. Tabeçiliyindəki beş maliyyə institutunun vəhdətli fəaliyyətinin nəticəsində Dünya Bankı öz mövcudluğunu qoruyur, dünya ölkələrinə məqsədli və aşağı faizli kreditlərin verilməsini təmin edir. Bununla da həmin ölkələrdə iqtisadi yüksəlişə və canlanmaya səbəb olmuş olmur. Dünya Bankının zəif inkişaf etmiş ölkələrə kredit verməsinin əsas səbəblərindən biri də həmin ölkələrdəki iqtisadi vəziyyəti canlandırmaqla yanaşı, iqtisadi sabitliyin qorunmasını təmin etməkdir. Çünki iqtisadiyyat zəncirvari bir prosesdir və heç şübhəsiz ki, hər hansı bir ölkənin iqtisadiyyatında baş vermiş neqativ nüanslar digər dövlətlərin iqtisadiyyatına da bu və ya digər səviyyədə öz təsirini etmiş olacaq.

Dünya Bankı Qrupunu və ya ailəsini əmələ gətirən maliyyə institutları aşağıdakı sxemdə tam əhatəli verilmişdir.[56, s. 210]

Sxem 2.4. Dünya Bankı Qrupunun maliyyə institutları

Mənbə: “Atlas of global Development: A Visual Guide to the World’s Greatest Challenges (World Bank Atlas). 2016 məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Dünya Bankı Qrupuna aid olan iki əsas maliyyə institutları olan Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı və Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası əsasında inkişaf etməkdə olan dövlətlərə kreditin ayrılması məsələsini ön plana çəkir. Adları qeyd olunan maliyyə institutları inkişaf etmək olan ölkələrə güzəştli krediti müxtəlif istiqamətlər üzrə ayırmaqla bu sahələrin inkişafına təkan verməyə cəhd göstərir. Sözügedən həmin istiqamətlərə isə aşağıdakıları aid etmək olar [32]:

- ❖ İnsani inkişaf. Bura təhsil və sağlamlıq kimi sahələrin inkişafına yönəldilmiş kreditlər aid edilir.
- ❖ Kəndlərin və kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafı. Bura kənd yerlərinə xidmətlərin göstərilməsi, eləcə də irriqasiya ilə əlaqədar şoran torpaqların azaldılması məqsədilə kreditlərin ayrılmasını aid etmək olar.
- ❖ Ətraf mühitin qorunması. Çirklənmənin azaldılması ilə əlaqədar kreditlərin verilməsi bu sahənin əsas prioritetlərindən hesab olunur.
- ❖ İnfrastruktur. Elektrik təchizatı, şəhərlərin artırılması və yolların çəkilməsi ilə əlaqədar yaranmış xərcləri qarşılamaq məqsədilə verilmiş kreditlər bu sahənin əsasında dayanır.
- ❖ İdarəetmə. Bura isə qanuni institutların yaradılması və inkişaf etdirilməsi, habelə anti-korrupsiya tədbirlərinin görülməsi nəticəsində yaranmış xərcləri qarşılamaq məqsədilə verilmiş kreditlər aid edilir.

Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası və Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı daha çox kasıb ölkələrə kredit verməklə yanaşı, bəzən qrantlar da ayırmaq iqtidarına malikdir. Qrantlar, adətən zeif inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə yeni iqtisadi və ticarət sahələrinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi ilə əlaqədar olaraq verilir.

Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası və eləcə də İnvestisiya Təminatı üzrə Çoxtərəfli Agentlik isə daha çox özəl sektora kreditlərin verilməsini təmin edir və bu sahələrin investisiya təminatçısına çevrilmiş olur.

Dünya Bankının iqamətgahı ABŞ-ın paytaxtı Vaşinqtonda yerləşir və Bretton-Vudz konfransında imzalanmış müqaviləyə əsasən, Dünya Bankının Prezidenti ən böyük səhmdar ölkənin vətəndaşı olmalıdır və beş il müddətinə seçkilər vasitəsilə vəzifəyə təyin olunmalıdır.

Yuxarıda qeyd etdiklərimiz əsasında deyə bilərik ki, beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankının yaranmasında əsas məqsəd dünya ölkələri arasında valyuta-maliyyə münasibətlərini təmin etmək, eyni zamanda da dünya ölkələrində qarşılıqlı iqtisadi əməkdaşlığın yaranıb formalaşması, eləcə də beynəlxalq xarici-iqtisadi və ticarət münasibətlərinə əngəl yaradan valyutaların idxalındakı

məhdudiyyətlərin aradan qaldırılmasına yardım etmək olmuşdur. Beynəlxalq Valyuta Fondunun yaranma zərurirliyinin əsasında isə ölkələrin tədiyyə balansındakı qeyri-stabilliyi aradan qaldırmaq məqsədilə həmin ölkələrə daha aşağı faizli kreditlərin verilməsini təmin etmək dayanır.

Dünya Bankının yaradılmasının əsasında isə dünya ölkələrinin xüsusən də iqtisadi cəhətdən zəif inkişaf etmiş və yaxud da maliyyə ehtiyaclarının yüksək olduğu ölkələrə maliyyə yardımı etməkdir. Həmçinin də Dünya Bankının formalaşdırılmasında əsas məqsəd digər ölkələrin və maliyyə təşkilatına üzv olan ölkələrin çox aşağı faiz müqabilində maliyyə tələbatının ödənilməsini təmin etmək olmuşdur.

Yuxarıda qeyd olunanlar əsasında belə bir qənaətə gəlmək olar ki, Dünya Bankının yaradılmasında əsas məqsəd kommersiya xarakteri və gəlir əldə etmək deyildir. Bu bankın təyin etdiyi aşağı faiz dərəcələri isə yalnız və yalnız bankın saxlanma xərclərinin ödənilməsi məqsədi daşıyır.

Ümumi götürsək, Beynəlxalq Valyuta Fondu krediti üzv ölkələrin müraciəti əsasında və həmin sözügedən ölkələrin iqtisadi vəziyyəti qiymətləndirildikdən sonra kreditin ayrılması ilə əlaqədar qərar qəbul olunur. Beynəlxalq Valyuta Fondunun üzvlüyündə olan ölkələrin Fondun maliyyə ehtiyatlarından istifadə etməsi və ya kredit götürməsi üçün Fond tərəfində ölkələr qarşısında müəyyən şərtlər qoyulmuşdur. Bu şərtlərin əsas xarakterik xüsusiyyətləri aşağıdakılarla izah olunur:

- ❖ Beynəlxalq Valyuta Fondunun üzvlüyündə olan ölkələrin hər biri hissə-hissə üzən valyuta sisteminin tətbiqinə, beynəlxalq xarici-iqtisadi və ticarət əlaqələrində valyuta məhdudiyyətliliyinə, eləcə də inhisar xarakterə malik kapital hərəkətinə yol verməməlidir.
- ❖ Beynəlxalq Valyuta Fondunun üzvlüyündə olan ölkələrin hər biri mütəmadi olaraq ölkələrinin iqtisadi və maliyyə vəziyyəti barədə Fonda məlumat verməlidirlər.
- ❖ Beynəlxalq Valyuta Fondunun üzvlüyündə olan ölkələrin hər birində məqsədli devalvasiya siyasətinin həyata keçirilməsinə zərurət yarandığı

təqdirdə, dərhal devalvasiyanın dərəcəsi haqqında məlumatı Fonda bildirməlidir.

Yalnız yuxarıda qeyd olunan şərtlərə əməl edən üzv ölkələr Beynəlxalq Valyuta Fondunun çox cüzi faizli kredit imkanlarından istifadə edə bilər. Eyni zamanda da Beynəlxalq Valyuta Fondundan kredit götürmüş ölkələr götürdükleri kreditin həcmindən asılı olaraq məsuliyyət daşıyırlar. Beynəlxalq Valyuta Fondundan götürülmüş kreditlərin qaytarılmaması və ya vaxtında qaytarılmaması müəyyən cəza tədbirlərinin tətbiqinə şərait yaratmış olur. Beynəlxalq Valyuta Fondunun əsas cəza tədbirləri yaranmış öhdəliyin səviyyəsindən asılı olaraq, Beynəlxalq Valyuta Fondu tərəfindən həmin ölkələrə güzəştli kreditlərin verilməsinin dayandırılması və hətta həmin ölkənin Fondun üzvlüyündən çıxması ilə nəticələnə bilər.

Aparılan tədqiqat nəticəsində aydın olur ki, Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankı qarşılıqlı şəkildə fəaliyyətdədir. Belə ki, haqqında danışdığımız hər iki maliyyə institutları beynəlxalq maliyyə resurslarının hərəkətində, eləcə də təşkilata üzv olan ölkələrdə maliyyə sabitliyinin təmin olunmasında əsas institutsional funksiyaları yerinə yetirmiş olurlar. Həmçinin də sözügedən hər iki təşkilat maliyyə axınlarının əsas investisiya axınında əhəmiyyətli rol oynayırlar. Belə ki, dünyanın müxtəlif ölkələri öz daxili istehsalının artırılması və daha da inkişaf etdirilməsi prosesində maliyyə qıtlığı və yaxud da çatışmazlığı ilə qarşılaşarsa Dünya Bankına müraciət edə bilər. Dünya Bankı isə həmin investisiya layihəsinin uzunmüddətli dövrdə dayanıqlılığını, iqtisadi-səmərə, fayda verə bilmək qabiliyyətini ölçərək həmin ölkəyə kreditin verilib verilməyəcəyini müəyyən edir. Bütün tələblərin ödənilməsi şərtində Dünya Bankı üzv ölkələrə tələb olunan kreditlərin verilməsini təmin edir. Bu isə bir daha Dünya Bankının investisiyalar axınında həlledici rola malik olduğunu sübuta yetirmiş olur.

III FƏSİL

BEYNƏLXALQ KREDİT TƏŞKİLATLARI VƏ QLOBAL MALİYYƏ İNSTITUTLARININ TƏNZİMLƏNMƏ MEXANİZMLƏRİ VƏ İNKİŞAF STRATEGİYALARI

3.1. Dövlətlərarası iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsində beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları və klublarının əhəmiyyəti

Dünya təsərrüfatının beynəlxalq vüsət alması, eləcə də dünya iqtisadiyyatı müstəvisində dövlətlərin xarici-iqtisadi və ticarət əlaqələrində qarşılıqlı asılılığının yaranması, bu və ya digər səviyyədə maliyyə xarakterli problemlərin baş verməsi dövlətlərarası xarici-iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsini zərurətə çevirmişdir.

Qeyd etməliyik ki, dövlətlərarası iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsi prosesində beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarının, eləcə də ayrı-ayrı maliyyə institutlarının xüsusi rolu vardır. Belə ki, sözügedən maliyyə klubları və təşkilatları maliyyə ehtiyatlarının zəngin olduğu ölkələrdən maliyyə ehtiyatlarına tələbatın olduğu ölkələrə maliyyə resurslarının axınını təmin etməklə dövlətlərarası iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsinin əsas aləti, mexanizmi funksiyasını daşımış olur.

Dövlətlərarası iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsi dedikdə, hər bir ölkənin könüllü və yalnız öz iradəsi hesabına üzərinə götürmüş olduğu öhdəliklərin və eləcə də beynəlxalq müstəvidə xarici iqtisadi əlaqələr sferasında onların davranış qaydalarının tənzimlənməsi mexanizmi başa düşülür.

Qeyd etdiyimiz kimi dünya təsərrüfatının və eləcə də beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin və dünya ölkələri arasında xarici-iqtisadi və ticarət əlaqələrinin genişlənməsi və daha beynəlmiləl xarakter alması İkinci Dünya Müharibəsindən sonrakı illəri əhatə edir. Dövlətlərarası beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsinin formalaşmasında və inkişafında aşağıdakı əsas təkanverici amillər dayanır [19, s.148]:

- ❖ gömrük dərəcələrinin və tariflərinin endirilməsi vasitəsilə beynəlxalq ticarətin beynəlmiləlləşdirilməsinin zəruriliyi;
- ❖ müstəqillik əldə etmiş ölkələrin iqtisadi vəziyyətinin inkişafı və eləcə də

imperializmin müstəmləkə formalarının dağılmasının təmin edilməsi;

❖ 1970-1980-ci illərdə baş vermiş ərzaq və xammal böhranları, sözügedən böhranların neft ixrac edən ölkələrin mənafeyi ilə toqquşması nəticəsində sənayenin inkişaf etmiş olduğu ölkələrdə struktur böhranlarının yaranması;

❖ dünya ölkələri arasında qarşılıqlı iqtisadi asılılıqların və əlaqələrin sürətlənməsi, milli təsərrüfatların dünya iqtisadiyyatında baş verən dəyişikliklərə uyğunlaşması və eləcə də dünya iqtisadiyyatının qloballaşmasının zəruriliyi;

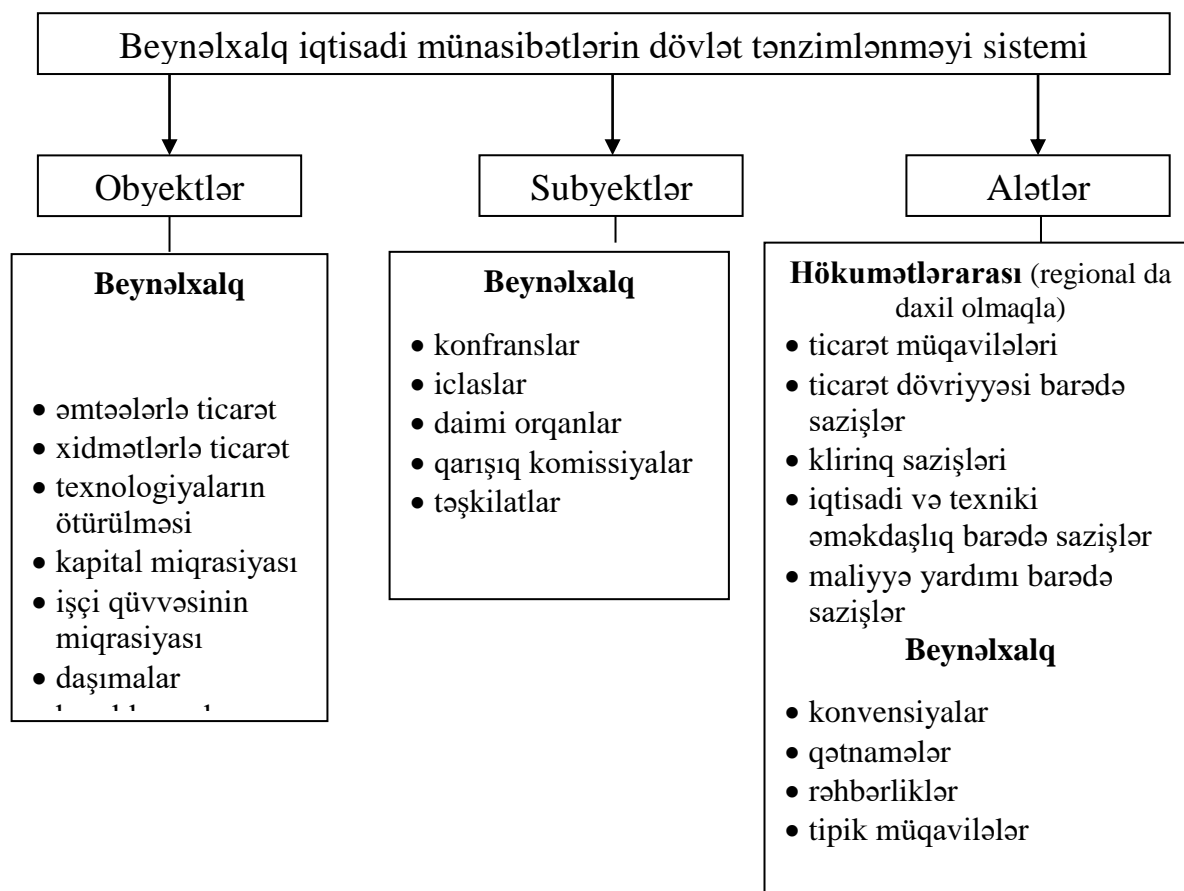
❖ transmilli holdinqlərin güclənməsi;

❖ regional xarakterli iqtisadi inteqrasiya mərhələlərinin intensiv inkişafı;

❖ dünya sosialist təsərrüfatı ilə dünya kapitalist təsərrüfatının 45 illik qarşıdurması nəticəsində dünya sosialist təsərrüfatının dağılması prosesi;

❖ qlobal əhəmiyyətə malik olan problemlərin kəskinləşməsi.

Dövlətlərarası beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsinin əsas cəhətləri və alətləri aşağıdakı sxem vasitəsilə verilmişdir [15, s.58].

Sxem 3.1. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin dövlət tənzimlənməsi sistemi

Mənbə: R.F.Rəsullu. “Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər” 2014.

Dünya ölkələri arasında qarşılıqlı xarici-iqtisadi və ticarətlər əlaqələrinin, eləcə də dövlətlərarası beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sisteminin tənzimlənməsi prosesində iştirak edən bir neçə əsas strateji alətlər vardır. Həmin strateji alətlərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- ❖ Beynəlxalq Valyuta Fondu;
- ❖ Dünya Bankı;
- ❖ Ümumdünya Ticarət Təşkilatı;
- ❖ Avropa Birliyinin inzibati, siyasi və maliyyə-iqtisadi strukturu;
- ❖ London və Paris Bankları, eləcə də Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankı kimi beynəlxalq koordinasiya təşkilatları;
- ❖ Nyu-York, Tokio və London mərkəzlərinin həlledici rol oynadıqları beynəlxalq maliyyə mərkəzləri və ya maliyyə klubları;
- ❖ kapital, xidmət və əmtəələrin axınının ümumdünya şəbəkələri üzrə nəzarətini həyata keçirən transmilli banklar, transmilli müəssisə və şirkətlər;
- ❖ Birləşmiş Millətlər Təşkilatının sosial və maliyyə-iqtisadi qurumları.

Dövlətlərarası beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin qlobal tənzimlənmə mexanizminin əsasında Beynəlxalq Valyuta Fondu, Dünya Bankı və Ümumdünya Ticarət Təşkilatı dayanır. Beynəlxalq Valyuta Fondu dövlətlərarası beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsini aşağıdakı strateji alətlər vasitəsilə təmin edir [15, s.116]:

- ❖ böhran vəziyyətində və iqtisadi cəhətdən artım tempi zəif olan inkişaf etməkdə olan ölkələrə maddi yardımın göstərilməsi;
- ❖ bazar islahatları proqramlarının maliyyələşdirilməsinin təmin edilməsi;
- ❖ iqtisadi böhranların qarşısını almaq və iqtisadi artıma əmgəl törədən maneələrin aradan qaldırılması məqsədilə sosial və iqtisadi proqramlar, tədbirlər həyata keçirmək və busahənin inkişafı ilə əlaqədar təkliflər hazırlamaq;
- ❖ dünya ölkələrinin maliyyə-iqtisadi inkişafında olan qeyri-sabitliyin aradan qaldırılması ilə əlaqədar inkişaf etmiş ölkələrin cəhdlərinin koordinasiyasının

təmin edilməsi.

Yuxarıda qeyd etdiklərimiz əsasında deyə bilərik ki, dövlətlərarası iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsi prosesi beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin bütün formalarını əhatə etməklə dünya, regional, ölkələrarası, firmalararası qaydada həyata keçirilir.

XX əsrin sonlarında Avropa, Asiya, eləcə də Latın Amerikasının bir çox ölkələrini əhatələyən genişmiqyaslı maliyyə böhranlarının yaranması beynəlxalq valyuta-maliyyə sisteminin möhkəmləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi mexanizminin formalaşdırılması zərurətini ortaya çıxartdı. Beynəlxalq Valyuta Fondunun hesablamalarına əsasən XX əsrin sonunda baş vermiş bu böhran öz əhatə dairəsinə və iqtisadiyata təsiri baxımından indiki dövrdəki olan böhranlar içərisində xüsusilə fərqlənir və qısa müddət ərzində beynəlxalq valyuta-maliyyə sisteminin təkmilləşdirilməsi məsələsinin həll olunmasının zərurətə çevirir. Mövcud vəziyyətdə isə maliyyə-bank sisteminin subyektləri eyni halın gələcəkdə yenidən baş verməsinin qarşısının alınması məqsədilə maliyyə və valyuta sisteminin quruluşunda bəzi dəyişikliklərin zəruri olduğunu birmənalı olaraq qəbul edirlər. qeyd etdiyimiz maliyyə və valyuta sisteminin quruluşundakı dəyişilməli olan bəzi məsələlərə ölkələrin, ayrı-ayrı təsərrüfat subyektlərinin, hökumətin, bazarların və digər subyektlərin maliyyə və ya iqtisadi fəaliyyətini təmin etmək məqsədilə həyata keçirdikləri tədbirlər daxil edilir. Beynəlxalq Valyuta Fondunun tövsiyyələrinə əsasən, mövcud vəziyyətdən çıxış yolu kimi yalnız stabil və möhkəm beynəlxalq maliyyə sistemini yaratmaq tələb olunur. Stabil və möhkəm beynəlxalq maliyyə sisteminin yaradılması dünya ölkələrini maliyyə böhranlarına qarşı daha immunitetli edəcək və son nəticədə dünya ölkələrinin hər birində həyat səviyyəsinin yüksəlməsi ilə müşahidə olunan iqtisadi artım baş verəcək, və yaradılmış vahid sistemin bütün üstünlükdən istifadə etmək imkanları daha da sadələşəcək.

1995-ci ildən başlayaraq “böyük yeddilik” (G-7) ölkələrinin sammitlərində maliyyə böhranlarının mümkün nəticələri və aradan qaldırılması mexanizmləri təhlil olunur. “Böyük yeddilik” ölkələrinin ilk sammiti 1976-cı ildə Puerto

Rikonun Dorada sahillərində keçirilmiş konfransla baş tutmuşdur. “Böyük yeddilik” ölkələrinə isə Fransa, Almaniya, İtaliya, Yaponiya, Birləşmiş Krallıq, ABŞ və Kanada daxildir. Lakin qeyd etməliyik ki, bu vaxta qədər, “Böyük altılıq” ölkələri mövcud idi. “Böyük altılıq”a Kanada çıxmaq şərtilə digər dövlətlər daxil idi. “Böyük altılıq” 1975-ci ildə fəaliyyətə başladı və yalnız bir sammiti baş tutdu. Həmin sammit isə Fransanın Rambullet şəhərində keçirilmişdir. Növbəti ildən isə artıq Kanadanın da bu birliyə daxil olması səbəbindən “Böyük altılıq” anlayışı “Böyük yeddilik”lə əvəz olundu. 1975-ci ildən keçirilən və hər il təkrarlanan “böyük”lərin bu sammitində beynəlxalq valyuta-maliyyə sistemi məsələləri əhatəli təhlil olunur. Lakin 1995-ci ildən etibarən bu sammitin keçirilmə məqsədində dəyişiklik oldu və sözügedən bu sammit artıq sırf maliyyə böhranları və onların sosial-iqtisadi nəticələrinə, eləcə də maliyyə böhranlarından çıxış yollarına həsr olunur. Eyni zamanda da Belçika, İsveçrə və Hollandiyanın da daxil olması ilə “Böyük onluq” yarandı. “Böyük yeddilik” sırf beynəlxalq maliyyə sistemlərinin mövcud vəziyyətinin təhlilini həyata keçirirdisə, “Böyük onluq” ölkələri maliyyə böhranları, onların yaranma səbəbləri və sosial-iqtisadi təsir səviyyəsi və təsir dairəsinin müzakirəsini aparır [32].

“Böyük onluq” ölkələrinin məruzələrində əsasən böhran səviyyəsində olan ölkələr və özəl sektorun borc problemləri, eləcə də bazar iqtisadiyyatı ilə əlaqədar əməliyyatların təkmilləşdirilməsi əhəmiyyətlə vurğulanırdı. Çıxış yolu kimi isə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrin təmin olunması üçün istiqrazların, qiymətli kağızların alqı-satqı əməliyyatlarının strukturlarında dəyişikliyin edilməsinin zəruriliyi göstərilirdi. Eyni zamanda da başqa bir çıxış yolu kimi borclu təsərrüfat subyektlərinin borcdan xilas olunması və ya maliyyələşdirilməsi mənbəyi kimi Beynəlxalq Valyuta Fondunun aşağı fazili kreditlərindən və maliyyə ehtiyatlarından istifadə olunması təklif olunurdu.

1997-ci ildə Kanadanın Vankuver ştatında Asiya-Sakit okean ölkələrinin liderlərinin görüşü keçirildi. Sözügüdən görüşün keçirilməsinin ən əsas məqsədi maliyyə-valyuta bazarlarında baş verən böhranlarının səbəblərini müəyyənləşdirmək və bu böhranlardan mümkün olduğu qədər kənaer qalmaq idi.

Məhz bu məqsədlə tədqiqat obyektini bir qədər də böyüdərək 1998-ci ildə maliyyə sistemində sistem rolunu oynayan G-22 (*Böyük iyirmi iki*) qrupu təşkil edildi. Sözügedən bu qrupa daxil olan ölkələrin səlahiyyətli nümayəndələri 3 işgüzar qrup formalaşdırdılar və bu qruplarda aşağıdakı məsələlərin həlli nəzərdə tutulurdu [14]:

- ❖ Məsuliyyətin artırılması və “şəffaflıq”;
- ❖ Milli maliyyə-valyuta sistemlərinin təkmilləşdirilməsi;
- ❖ Mövcud böhrandan çıxış yolu kimi özəl və dövlət sektoru arasında yaranmış ağırlığın düzgün bölüşdürülməsinin təmin edilmə mexanizminin yaradılması.

Yeni yaradılmış bu 3 işçi qruplarının 1999-cu ildə keçirilən iclaslarında “Böyük yeddilik” ölkələrinin səlahiyyətli nümayəndələri də çıxış etdilər və birgə bəyanat hazırladılar. Sözügedən müzakirələrdə inkişaf etmiş ölkələrin və eləcə də beynəlxalq təşkilatların nümayəndələri də aktiv şəkildə iştirak edirdilər və bunun məntiqi nəticəsi olaraq elə həmin ildə də, yəni 1999-cu ildə maliyyə sistemində islahatların aparılması mövzusu Davosda keçirilən iqtisadi forumda müzakirəyə çıxarıldı. Daha sonra isə bu mövzunun aktuallığı Birləşmiş Millətlər Təşkilatının sosial və iqtisadi məsələlər üzrə İcraçı komitəsinin “yeni beynəlxalq valyuta-maliyyə sisteminə doğru” isimli məruzəsində öz əksini tapdı.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz yeni maliyyə-valyuta sisteminin təkmilləşdirilməsi prosesində aşağıdakı məsələlərin həlli böyük əhəmiyyətə malik idi [24]:

- ❖ Maliyyə, iqtisadi və valyuta informasiyalarının ictimaiyyətə açıqlanmasının təmin edə bilən beynəlxalq standartların inkişafının təmin edilməsi. (*Social Data Dissemination Standard*);
- ❖ Bank sisteminə nəzarəti icra edə bilən yeni sistemlərin yaradılmasının təmin olunması (*the Basic Core Principles for Banking Supervision*);
- ❖ NAB çərçivəsində Beynəlxalq Valyuta Fondunun maliyyə ehtiyatlarının artırılmasının təmin edilməsi (*NAB- the New Arrangement to Borrow*); NAB əsasən borca və ya borclu təsərrüfat subyektlərinə maliyyə köməkliyi edilməsinin yeni yanaşmasını özündə əks etdirən mexanizm idi.
- ❖ Yeni kreditləşmə mexanizmlərinin yaradılmasının təmin olunması. Qeyd

olunan yeni kredit mexanizmləri Beynəlxalq Valyuta Fondunun üzvlüyündə olan ölkələrə investorların etibarının itirilməsi kimi məhvedici və gözlənilməz hallar olarsa, maliyyə dəstəyinin edilməsinin zəruriliyinə əsaslanan bir mexanizmdir.

Beynəlxalq maliyyə sisteminin təkmilləşdirilməsi mexanizminin planında böyük əhəmiyyət kəsb edən məsələ böhranların yaranmasına səbəb olan əngəllərin aradan qaldırılmasının yeni vasitələri idi. Bu vasitələrdən ən əhəmiyyətli məqsədli kredit kanallarının yaradılması idi. Məqsədli kredit kanalları elə bir formalaşmış mexanizmdir ki, Beynəlxalq Valyuta Fondunun üzvlüyündə olan ölkələrə hətta beynəlxalq səviyyədə maliyyə böhranları baş verdiyi təqdirdə belə, maliyyə və iqtisadi stabilliyini qorumağa imkan verir. Məqsədli kredit kanalları dedikdə, Beynəlxalq Valyuta Fondunun üzvlüyündə olan ölkələrin hər birinə beynəlxalq maliyyə bazarlarında neqativ istiqamətdə dəyişikliklərin olduğu hallarda ödəniş balansındakı effektivliyin təmin edilməsi məqsədilə qismüddətli maliyyə ehtiyatlarının təqdim edilməsi mexanizmi başa düşülür.

Beləliklə, Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya bankı başda olmaqla digər beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları və klubları böhran vəziyyətində və iqtisadi cəhətdən artım tempi zəif olan inkişaf etməkdə olan ölkələrə maddi yardımın göstərilməsində, bazar islahatları proqramlarının maliyyələşdirilməsinin təmin edilməsində, iqtisadi böhranların qarşısını almaq və iqtisadi artıma əmgəl törədən maneələrin aradan qaldırılması məqsədilə sosial və iqtisadi proqramlar, tədbirlər həyata keçirilməsində və bu sahənin inkişafı ilə əlaqədar təkliflər hazırlanmasında, dünya ölkələrinin maliyyə-iqtisadi inkişafında olan qeyri-sabitliyin aradan qaldırılması ilə əlaqədar inkişaf etmiş ölkələrin cəhdlərinin koordinasiyasının təmin edilməsində mühim rol oynayır.

3.2. Azərbaycan maliyyə-kredit sistemində və onun global maliyyə institutları ilə əməkdaşlığının prioritetləri

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra inzibati-amirlik sistemindən bazar iqtisadi sistemə keçid dövrünü yaşadı. Belə bir dövrdə xarici-

iqtisadi əlaqələrin zəifliyi və inzibati-amirlik sistemindən qalmış prinsiplərin özünü doğrulmaması iqtisadi vəziyyəti getdikcə ağırlaşdırırdı. Bu səbəbdən də ölkədə aparılmış uğurlu islahatlar nəticəsində Azərbaycan Respublikası bugünkü mütərəqqi səviyyəsinə gəlib çatmışdır. Belə ki, Azərbaycan Respublikası digər ölkələrlə xarici-iqtisadi və ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi məqsədilə aparıcı beynəlxalq maliyyə təşkilatlarına, qlobal və regional maliyyə institutlarına üzv olmaqla həm iqtisadi sabitliyi təmin edə bildi, həm iqtisadi artım tempinin ardıcıl artan olmasına şərait yaratdı, həmçinin də xarici-iqtisadi və ticarət əlaqələrinin kifayət qədər möhkəmlənməsinin əsasını qoymuş oldu.

Azərbaycan Respublikasının müstəqillik əldə olunduqdan sonra ilk üzv olduğu beynəlxalq maliyyə təşkilatı müsəlman ölkələrinin toplaşdığı İslam İnkişaf Bankıdır. Belə ki, 1991-ci ildən etibarən Azərbaycan Respublikası İslam İnkişaf Bankının üzvüdür. İslam İnkişaf bankına üzv seçilməklə Azərbaycan Respublikası müsəlman ölkələri ilə xarici-iqtisadi və ticarət əlaqələrini xeyli genişləndirmiş oldu. İslam İnkişaf Bankı ilə Azərbaycan Respublikasının ən əsas orta qəhətlərindən biri də təşkilata üzv olan ölkələrin əksəriyyətinin neft ixracatçısı olması ilə izah olunur. Məlumdur ki, İslam İnkişaf Bankı regional təşkilatdır və İran hövzəsi ətrafı regionda daha qlobal fəaliyyətdədir [35].

Azərbaycan Respublikası 1992-ci ilin sentyabrın ayının 18-i tarixindən etibarən Beynəlxalq Valyuta Fondunun da üzvlüyünə daxil olmaqla xarici-iqtisadi və ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi istiqamətində həlledici addım atmış oldu. Azərbaycan Respublikası indiki dövrə qədər Beynəlxalq Valyuta Fondundan altı proqramın həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq kredit yardımı almışdır. Lakin 2005-ci il tarixindən etibarən Azərbaycan Respublikası Beynəlxalq Valyuta Fondu ilə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərsə də, həmin Fonddan kredit alınmasından imtina edib. Azərbaycan hökuməti ilə Beynəlxalq valyuta Fondunun danışıqlarında dövlət banklarının özəlləşdirilməsi, sənayenin inkişaf etdirilməsi, Neft Fondunun fəaliyyətində şəffaflığın təmin olunması, neft gəlirlərinin səmərəli istifadə olunmasının təmin olunması, enerji və su təchizatı problemlərinin aradan qaldırılması və bu sahələrdə islahatların aparılması zərurəti əsas prioritet olaraq

qəbul edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Dünya Bankına 1992-ci ildə üzv seçilmişdir. Lakin Dünya Bankı ilə Azərbaycan Respublikası arasındakı əlaqələrin daha da genişlənməsi 1995-ci illərdən başlayır. Məlum olduğu kimi, Dünya Bankı Qrupuna aşağıdakı banklar daxildir:

- ❖ Dünya Bankı;
- ❖ Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası;
- ❖ Çoxtərəfli Sərmayə Qoyuluşunu Sığortalayan Agentlik;
- ❖ Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası.

Azərbaycan Respublikası Dünya Bankı Qrupuna daxil olan bütün maliyyə institutlarının üzvüdür. Belə ki, 1992-ci ildən etibarən Azərbaycan Respublikası Dünya Bankı və Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyasının üzvüdür. 1995-ci ildən etibarən isə Respublika Çoxtərəfli Sərmayə Qoyuluşunu Sığortalayan Agentliyin və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının üzvüdür.

Dünya Bankının Azərbaycan Respublikası ilə əməkdaşlığının əsas qayəsini dövlət neft ehtiyatlarının düzgün idarə edilməsi, bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsi məqsədilə düzgün investisiya siyasətinin icrasının təmin edilməsi və digər bu səpkili məsələlər təşkil edir.

Mərkəzi Bank milli valyutanın möhkəmləndirilməsi, pul dövriyyəsinin tənzimlənməsi, maliyyə bazarlarının təşəkkül tapması və bank sisteminin inkişaf etdirilməsi sferalarında müxtəlif təyinatlı tədbirlər planı həyata keçirtmək vasitəsilə iqtisadi subyektlər tərəfindən əmanətlərin formalaşdırılması və həmin sözügüdən əmanətlərin məhsuldar qüvvələrə çevrilməsinin təminatçısı rolunu oynayır. Milli və xarici valyutalar arasında yaranmış qeyri-sabitliyin bərpa edilməsi məqsədilə Mərkəzi bank valyuta siyasətini həyata keçirir. Valyuta siyasəti özü-özlüyündə elə pul siyasətinin əsas tərkib elementidir. Azərbaycan Respublikasında valyuta siyasətinin həyata keçirilməsinin əsas xüsusiyyətləri aşağıdadır:

- ❖ Azərbaycan Respublikasında inflyasiyanın optimal səviyyəsini təyin etmək məqsədilə valyuta kursundan istifadə olunma səvəyyəsi;

- ❖ Kommersiya fəaliyyətində valyuta risklərinin və valyuta bazarlarında aparılan digər valyuta-maliyyə əməliyyatlarının tənzimlənməsinin təmin olunması.

Respublikada həyata keçirilən valyuta siyasətinin məntiqi nəticəsi olaraq inflyasiyanın mövcud səviyyəsi aşağı həcmdə saxlanılmış, manatın məzənnəsi sabit saxlanılmış və milli valyutamız olan manatın digər xarici valyutalara dönərliliyi bu və ya digər səviyyədə təmin olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 19-cu maddəsinin 1-ci bəndinə əsasən Azərbaycan Respublikasının pul vahidi manatdır. Konstitusiyamızın həmin maddəsinin ikinci bəndinə əsasən, Azərbaycan Respublikasında pul nişanlarının tədavüldən çıxarılması və eləcə də tədavülə buraxılması funksiyası yalnız Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankına mənsubdur. Həmçinin də, Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı Azərbaycan dövlətinin müstəsna mülkiyyətindədir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 19-cü maddəsi bütövlükdə Azərbaycan Respublikasında manatdan başqa digər pul vahidlərinin, digər valyutaların ödəniş vasitəsi kimi istifadəsinə məhdudiyət qoyur.

Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının 28 noyabr 2016-cı il tarixli 45/1 nömrəli Azərbaycan Respublikasının rezident və qeyri-rezidentlərinin xarici valyuta əməliyyatlarının aparılması Qaydaları”nın təsdiq edilməsi barədə Qərarına əsasən, rezident və ya qeyri-rezident şəxslərin Azərbaycan Respublikasında yerli və xarici valyuta əsasında bank hesabları açmalarına, eləcə də bank hesabı olmadan qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada əməliyyatlar aparmalarına icazə verilmişdir.

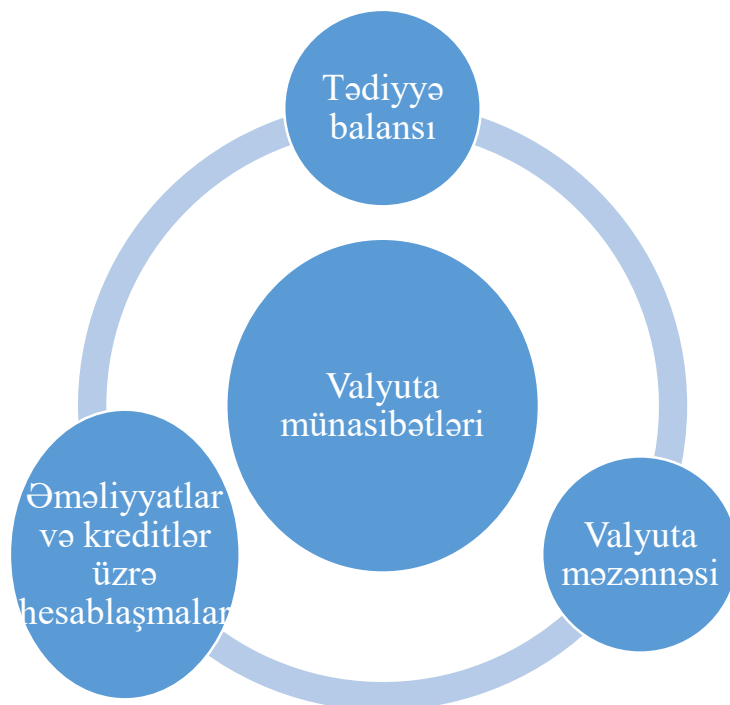
Azərbaycan Respublikasında valyuta sistemi aşağıdakı həlqələrdən təşkil olunmuşdur:

- ❖ Tədiyyə balansı;
- ❖ Valyuta məzənnəsi;
- ❖ Əməliyyatlar və kreditlər üzrə hesablaşmalar.

Valyuta münasibətləri müxtəlif ölkələrin iqtisadiyyatının inkişafında mühim rol oynayır. Belə ki, hər bir ölkənin iqtisadi inkişafı xarici iqtisadi əlaqələrdən asılı

olaraq inkişaf edir. Beynəlxalq ticarət və iqtisadi əməkdaşlıqlarda ödəniş vasitəsi kimi valyuta növlərindən istifadə olunduğundan iqtisadiyyatın inkişafı da bilavasitə valyuta münasibətləri ilə əlaqədar olur. Odur ki, digər inkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycan Respublikası da xarici-iqtisadi və ticarət əlaqələrinin inkişafını sürətləndirmək məqsədilə valyuta münasibətlərinin tənzimlənməsi, eləcə də milli valyuta olan manatın məzənnəsinin saxlanması, digər valyutalara dönerlilik səviyyəsinin təmin edilməsi kimi aktual məsələləri Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının nəzarəti altında təmin edir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz valyuta münasibətlərinin əsas həlqələri aşağıdakı sxemdə daha əhatəli verilmişdir [15, s.349]:

Sxem 3.3. Valyuta münasibətlərinin həlqələri

Mənbə: M.Hüseynov. “Maliyyə, pul tədavülü və kredit”. 2011 kitabının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Valyuta sistemindən danışarkən qarşılaşacağımız əsas anlayışlardan biri də devalvasiyadır. Devalvasiya dedikdə, milli pul vahidinin və ya milli valyutanın qızıla, gümüşə, eləcə də digər valyutaya nəzərən qiymətinin aşağı enməsidir.

Mərkəzi bankların hər birində devalvasiya siyasətinə revalvasiyanın əksi olaraq və milli valyutanın idarə olunmasının əsas aləti kimi baxırlar. Devalvasiya

siyasətinin iqtisadiyyata mənfi və müsbət təsirləri vardır. Əsas mənfi cəhətlər aşağıdakılardan ibarətdir:

- ❖ Devalvasiyanın baş verməsi nəticəsində əhalini ödəniş qabiliyyəti aşağı düşür. Bu məsələyə makroiqtisadi cəhətdən yanaşsaq, devalvasiyanın əhalinin ödəniş qabiliyyətinə təsir etmədiyini qəbul etməliyik. Lakin, məsələnin içində insan amili olduğunu nəzərə alaraq deyə bilərik ki, devalvasiya ilk olaraq əhalinin ödəniş qabiliyyətində öz əksini tapır. Belə ki, milli valyutanın dəyərdən düşməsi nəticəsində xaricdən gələn malların qiyməti bahalaşır və bu da son nəticədə əhaliyə öz təsirini edir.
- ❖ Milli valyutanın dəyərini aşağı düşməsi əhalidə qorxu hissi yaradır və əhali daxili banklardan milli valyutani geri götürməyə başlayır və bu da öz növbəsində milli valyutanın daha da qiymətdən düşməsi ilə nəticələnir.
- ❖ Devalvasiya nəticəsində yalnız idxal mallarının deyil, eyni zamanda da yerli istehsal məhsullarının da qiyməti qalxır. Bunun da səbəbi kimi yerli istehsal müəssisələrinin digər xərclərinin artması göstərilir. Son nəticədə isə ölkədə inflyasiya səviyyəsi tədricən artmağa başlayır.
- ❖ Devalvasiya dalğası kiçik və orta sahibkarlığa ciddi ziyan vurur. Çünki əhalinin pul kütləsinin dəyərdən düşməsi bilavasitə onlara təsir edir.
- ❖ Devalvasiyanın ən böyük təsiri bank sektorunda olur. Çünki Azərbaycanda fəaliyyət göstərən bankların böyük kütləsi krediti dollarla verir və bunun nəticəsində kreditin ödənilməsində problem yaranır və gecikmələr müşahidə olunur.

Devalvasiyanın iqtisadiyyata müsbət təsirləri də vardır. Sözügedən təsirlərə aşağıdakıları aid etmək olar :

- ❖ Devalvasiya daxili istehsal üçün stimül rolunu oynayır. Belə ki, idxal məhsullarının qiyməti dolların səviyyəsindən asılı olaraq dəyişir, yəni qalxır. Bunun nəticəsində də daxili istehsalçılar yerli istehsala üstünlük verirlər.
- ❖ Devalvasiya nəticəsində ixracın artırılması mümkün olarsa daha çox səmərə vermiş olur.

- ❖ Devalvasiya ölkənin əsas makroiqtisadi göstəricilərinə müsbət təsir edərək ölkənin qızıl ehtiyatlarının artmasına səbəb olan əsas amillərdən biridir.

Daxili bazarın müdafiəsinin təmin olunmasında, ölkənin maliyyə sabitliyinin qorunub saxlanılmasında və eləcə də pul siyasətinin düzgün istiqamətdə aparılmasında valyutanın tənzimlənməsi prosesinin böyük əhəmiyyəti vardır. Valyuta tənzimlənməsi ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan respublikasında bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir. İlk olaraq bu sahədə bazis rolunu oynayan qanunvericilik sistemi təkmilləşdirilmişdir. Belə ki, 21 oktyabr 1994-cü il tarixli 910 nömrəli “Valyuta tənzimi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə Respublikada valyuta sistemində nəzarət və tənzimlənmə mexanizmi yaradılmışdır. Haqqında danışdığımız Qanun Azərbaycan Respublikasında valyuta tənzimlənməsi və valyutaya nəzarət orqanlarının səlahiyyətlərinin, hüquq və vəzifələrinin, eləcə də funksiyalarının, fiziki və hüquqi şəxslərin valyuta ehtiyatlarına sahib olmaq, bu ehtiyatlardan istifadə etmək, eləcə də bu ehtiyatlar barədə sərəncam vermək sahəsində hüquq və vəzifələrini, valyuta qanunvericiliyinə görə məsuliyyətin və valyuta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi mexanizmini müəyyən edir və mexanizmə nəzarəti həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikasında milli valyutanın əldə olunmasına görə Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları arasında, yəni rezident şəxslər üçün heç bir məhdudiyyət qoyulmasa da, qeyri-rezident, yəni əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər üçün milli valyutanın əldə olunmasına məhdudiyyətlər tətbiq edilməkdədir. Belə ki, bu məhdudiyyətlərin həddini Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı müəyyən edir. Rezidentlər və qeyri-rezidentlər tərəfindən milli valyutanın və eləcə də milli valyutada ifadə olunmuş qiymətli kağızların respublikadan çıxarılması və ya göndərilməsi, həmçinin də gətirilməsinə nəzarəti müvafiq icra hakimiyyəti orqanları, o cümlədən Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı və Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti həyata keçirir .

Hüquqi şəxs statusunda olan rezidentlər üçün valyuta əməliyyatlarının aparılmasında, xarici hesablara pul köçürmələrində, pul göndərmələrində və ya ölkəyə pul gətirmələrində, ölkədən pul çıxartmalarında heç bir məhdudiyyət

nəzərdə tutulmayıb. Belə hüquqi şəxslər üçün kapitalın hərəkətinin forması yalnız Mərkəzi bank tərəfindən müəyyən edilmiş qaydalarla həyata keçirilir. Hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən maliyyə ehtiyatlarının ölkədən çıxarılması və ya ölkəyə gətirilməsi isə gömrük qaydaları əsasında həyata keçirilir.

Rezidentlər kimi qeyri-rezidentlərin də gömrük qaydalarını nəzərə almaq şərtilə maliyyə ehtiyatlarını ölkəyə gətirmək və ya ölkədən çıxartmaq hüququ vardır. Qanunda nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, maliyyə ehtiyatlarının ölkədən çıxarılması və ya ölkəyə gətirilməsi qaydalarına nəzarəti Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı və Dövlət Gömrük Komitəsi həyata keçirir.

Respublikamızda valyuta sistemini təşkil edən əsas subyektlərdən biri də valyuta bazarlarıdır. Məhz bu səbəbdən də Azərbaycan Respublikasının valyuta siyasətinin əsas prioritetlərindən biri də valyuta bazarlarının tənzimlənməsi mexanizmini formalaşdırmaqdan ibarətdir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Azərbaycan Respublikasının tam üzən məzənnə sisteminə keçməsi ilə əlaqədar olaraq valyuta məzənnəsinin sərhədlərini valyuta bazarında valyutaya olan tələb müəyyən edir. Mövcud tələb və təklif əsasında bazarda valyutanın məzənnəsi müəyyənləşir. Lakin Azərbaycan Respublikasında valyuta bazarları funksiyasını məhz kommertiya bankları həyata keçirtməkdədir. Devalvasiyadan əvvəlki dövrdə Valyuta-dəyişmə məntəqələri və ya köşkləri fəaliyyət göstərsə də, devalvasiya siyasətindən sonra onların fəaliyyətinə xitam verilmişdir. Bunun da obyektiv səbəbi kimi illeqal yollarla həmin valyuta-dəyişmə məntəqələrinin dolların və ya digər xarici valyuta kurslarının heç bir iqtisadi əsas olmadan inhisar qiymətinə satılması olmuşdur. Bu səbəbdən də hal-hazırkı dövrdə valyuta bazarları funksiyasını daşıyan kommertiya bankları Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının müəyyən etdiyi gündəlik valyuta məzənnəsinə və özlərinin mənfəət qazanmaq baxımından marjalarını müəyyən edərək valyutaların alınib-satılmasını təmin edirlər. Mərkəzi Bankın valyutaların yalnız kommertiya bankları vasitəsilə həyata keçirilməsi barədə qəbul etmiş olduğu qərarlar məhz valyuta bazarlarına nəzarət etmə mexanizminin formalaşması ilə əlaqədardır.

Beləliklə, yuxarıda deyilənlər əsasında belə bir qənaətə gəlirik ki, müasir dövrdə respublikamız dünya valyuta-maliyyə sistemində öz fəaliyyətini davam etdirməkdədir. Belə ki, müasir dövrdə artıq respublikamız dünya bazarında həm ixracatçı, həm də idxalatçı ölkə kimi tanınır ki, bu da son nəticədə Azərbaycan Respublikasının dünya valyuta-maliyyə bazarlarına inteqrasiya olunması ilə nəticələnir. Məlum olduğu kimi, respublikamızın milli vahidi manatdır və manatın tədavi ilə buraxılması və tədaviyədən çıxarılması projesi Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi bankına mənsubdur. Lakin Azərbaycan dövləti xarici iqtisadi və ticarət əlaqələrini milli valyuta ilə deyil, milli valyutanın asanlıqla dəyişildiyi ABŞ dolları vasitəsilə həyata keçirir. Bu isə bir daha onu nümayiş etdirir ki, respublikamız artıq maliyyə-kredit sahəsində dünya valyuta-maliyyə sisteminə inteqrasiya etmişdir.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslində isə beynəlxalq valyuta bazarlarının müasir meylləri, dünya valyuta maliyyə sisteminin hazırkı vəziyyəti və yeni təkmilləşmə mexanizmləri və eləcə də Azərbaycanın valyuta sistemi və onun beynəlxalq inteqrasiyası əhatəli təhlil olunmuşdur.

Aparılan tədqiqat nəticəsində məlum olmuşdur ki, beynəlxalq valyuta bazarlarına olan yeni meyllərin formalaşması nəticəsində beynəlxalq valyuta bazarlarında fond birjalrı, broker şirkətləri yaranmışdır. Eyni zamanda da beynəlxalq valyuta bazarlarına olan yeni meyllər tələb edir ki, beynəlxalq valyuta bazarlarında valyuta məhdudiyyəti olmasın, beynəlxalq valyuta bazarlarında əhəmiyyətli dərəcədə çoxsaylı sazişlər həyata keçirilsin, o cümlədən də dünya təsərrüfatına daxil olan bütün ölkələrin subyektləri beynəlxalq valyuta bazarlarında sərbəst şəkildə iştirak edə bilsinlər.

Beynəlxalq maliyyə sisteminin təkmilləşdirilməsi mexanizminin planında böyük əhəmiyyət kəsb edən məsələ böhranların yaranmasına səbəb olan əngəllərin aradan qaldırılmasının yeni vasitələri idi. Bu vasitələrdən ən əhəmiyyətlisi məqsədli kredit kanallarının yaradılması idi. Məqsədli kredit kanalları elə bir formalaşmış mexanizmdir ki, Beynəlxalq Valyuta Fondunun üzvlüyündə olan ölkələrə hətta beynəlxalq səviyyədə maliyyə böhranları baş verdiyi təqdirdə belə,

maliyyə və iqtisadi stabilliyini qorumağa imkan verir. Məqsədli kredit kanalları dedikdə, Beynəlxalq Valyuta Fondunun üzvlüyündə olan ölkələrin hər birinə beynəlxalq maliyyə bazarlarında neqativ istiqamətdə dəyişikliklərin olduğu hallarda ödəniş balansındakı effektivliyin təmin edilməsi məqsədilə qismüddətli maliyyə ehtiyatlarının təqdim edilməsi mexanizmi başa düşülür.

Daxili bazarın müdafiəsinin təmin olunmasında, ölkənin maliyyə sabitliyinin qorunub saxlanılmasında və eləcə də pul siyasətinin düzgün istiqamətdə aparılmasında valyutanın tənzimlənməsi prosesinin böyük əhəmiyyəti vardır. Valyuta tənzimlənməsi ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan respublikasında bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir. İlk olaraq bu sahədə bazis rolunu oynayan qanunvericilik sistemi təkmilləşdirilmişdir. Belə ki, 21 oktyabr 1994-cü il tarixli 910 nömrəli “Valyuta tənzimi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə Respublikada valyuta sistemində nəzarət və tənzimlənmə mexanizmi yaradılmışdır. Haqqında danışdığımız Qanun Azərbaycan Respublikasında valyuta tənzimlənməsi və valyutaya nəzarət orqanlarının səlahiyyətlərinin, hüquq və vəzifələrinin, eləcə də funksiyalarının, fiziki və hüquqi şəxslərin valyuta ehtiyatlarına sahib olmaq, bu ehtiyatlardan istifadə etmək, eləcə də bu ehtiyatlar barədə sərəncam vermək sahəsində hüquq və vəzifələrini, valyuta qanunvericiliyinə görə məsuliyyətin və valyuta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi mexanizmini müəyyən edir və mexanizmə nəzarəti həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikasında milli valyutanın əldə olunmasına görə Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları arasında, yəni rezident şəxslər üçün heç bir məhdudiyyət qoyulmasa da, qeyri-rezident, yəni əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər üçün milli valyutanın əldə olunmasına məhdudiyyətlər tətbiq edilməkdədir. Belə ki, bu məhdudiyyətlərin həddini Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı müəyyən edir.

3.3.Beynəlxalq maliyyə-kredit institutlarının inkişaf strategiyaları

Beynəlxalq maliyyə-kredit institutları dünya ölkələri arasında xarici-iqtisadi və ticarət əlaqələrinin genişlənməsi nəticəsində beynəlxalq ödəniş vasitələrinin

formalaşması və onların tənzimlənməsi, eləcə də maliyyə ehtiyatlarının zəngin olduğu ölkələrdən maliyyə ehtiyatlarını cəlb edərək iqtisadiyyatı zəif inkişaf etmiş və yaxud da maliyyə resurslarına tələbatın güclü olduğu ölkələrə maliyyə axınlarının hərəkətinin təmin olunması məqsədilə yaradılmışdır. Əvvəlki paraqrafların hər birində beynəlxalq maliyyə institutları və təşkilatları haqqında kifayət qədər tədqiqatlar aparılmışdır. Bu paraqrafda isə beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarının əsas inkişaf strategiyalarının əhatəli təhlili öz əksini tapacaqdır.

Beynəlxalq maliyyə-kredit institutları aşağıdakı tərkibə malikdir [46, s.249]:

- ✓ Beynəlxalq Valyuta Fondu;
- ✓ Dünya Bankı;
- ✓ Dünya Ticarət Təşkilatı;
- ✓ Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası;
- ✓ Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası;
- ✓ Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı;
- ✓ Beynəlxalq Əmək Təşkilatı;
- ✓ Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı;
- ✓ Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı;
- ✓ Asiya İnkişaf Bankı;
- ✓ İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı.

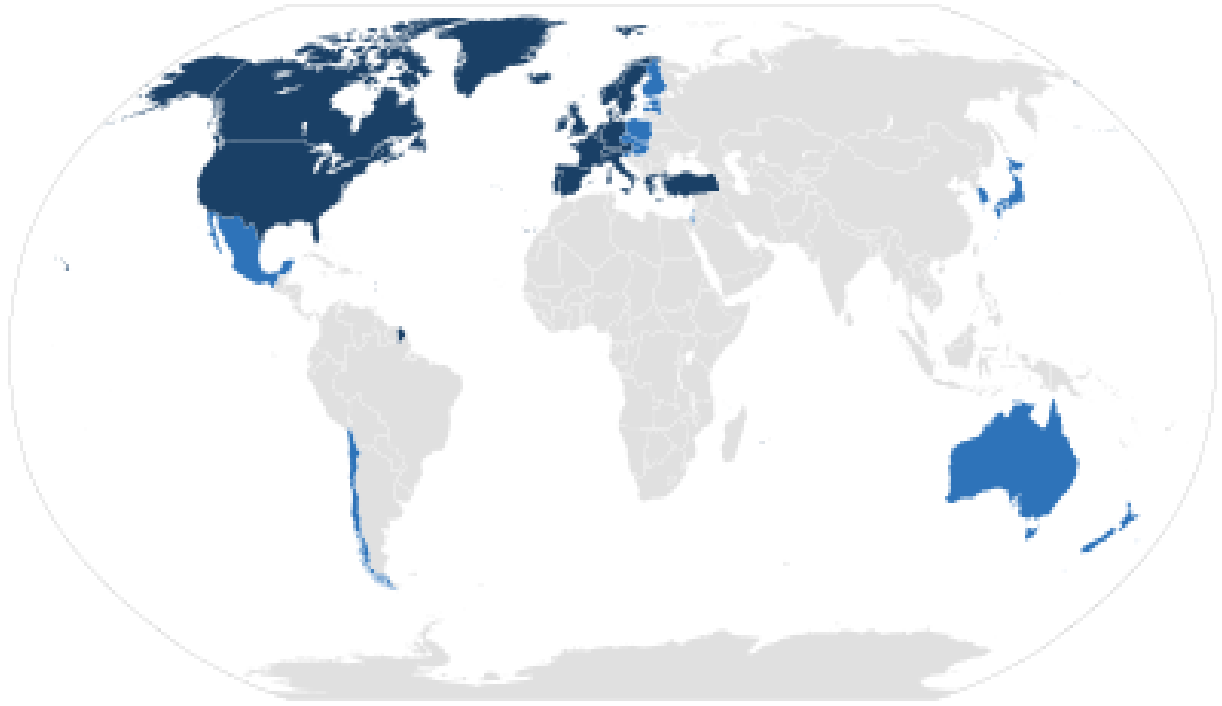
Digər paraqraflarda Beynəlxalq Valyuta Fondu, Dünya Bankı, Asiya İnkişaf Bankı, Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı haqqında əhatəli araşdırılma aparılmışdır. Yuxarıda qeyd olunmuş digər beynəlxalq maliyyə institutlarının fəaliyyət mexanizmini təhlil edərək sözügedən beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının ortaq inkişaf strategiyalarını müəyyən etmək olar.

Beynəlxalq Əmək Təşkilatı dünya ölkələri arasında əmək münasibətlərini tənzimləyən Birləşmiş Millətlər təşkilatıdır. 1919-cu ildə yaradılmış bu təşkilatın əsas məqsədi dünya miqyasında və beynəlxalq bazarlarda mövcud istehsalatda iş saatlarının normasının, işsizlərin, əmək qabiliyyəti olan yeniyetmələrin əmək fəaliyyətinə başlamaları üçün tələb olunan minimal yaş həddinin və yeniyetmələrin

gecə işləmələrinin, anaların sosial müdafiəsinin tənzimlənməsinin təmin olunmasıdır. Azərbaycan respublikası da 1992-ci ildən etibarən Beynəlxalq Əmək Təşkilatının üzvüdür [45].

Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiya öz fəaliyyət mexanizminə görə əsas beynəlxalq maliyyə institutlarından sayılır. Əsası 1960-cı ildə qoyulan bu beynəlxalq maliyyə təşkilatının hazırda 162 dövlət üzvlüyündədir. Əsas xarakterik xüsusiyyəti onunla ölçülür ki, təşkilata üzv olmaq istəyən hər bir ölkə mütləq şəkildə Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankının da üzvü olmalıdır. Eyni zamanda da Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyasının Prezidenti ilə Beynəlxalq yenidənqurma və İnkişaf Bankının Prezidenti eyni şəxsdən ibarət olmalıdır. Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyasının əsas xarakterik xüsusiyyəti isə üzv olan ölkələrə faizsiz kreditlərin verilməsinin təmin olmasıdır. Lakin Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası vermiş olduğu kreditin həcmnin 0.75%-i məbləğində yığım (komisyon) tutmaqla krediti faizsiz ayırmaq imkanına malikdir. Kreditlər isə 10-35 il müddətinə verilməklə güzəşt müddətinin 10 il olması şərtilə həyata keçirilir. Kreditlərin verilməsində əsas məqsəd isə digər beynəlxalq maliyyə institutlarında olduğu kimi üzv ölkələrin iqtisadi artım tempinin yüksəldilməsinin təmin olunması, iqtisadi sabitliyin uzunmüddətli dövrü əhatə edən müddətdə qorunmasının təmin olunmasıdır [44, s. 312].

İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı da beynəlxalq maliyyə institutlarından hesab olunur. Sözügüdən təşkilatın yaradılmasında əsas məqsəd demokratiyanın hökm sürdüyü və iqtisadiyyatı inkişaf etmiş ölkələr arasında xarici-iqtisadi və ticarət əlaqələrinin, eləcə də maliyyə resurslarının hərəkətinin təmin olunması prinsipinin icrasıdır. Bu beynəlxalq təşkilatın digər beynəlxalq maliyyə təşkilatlarından fərqləndirən ən əsas xarakterik xüsusiyyət məhz inkişaf etmiş ölkələr arasında xarici-iqtisadi və ticarət əlaqələrinin möhkəmləndirilməsi məsələsidir. Aşağıdakı şəkildə İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının yaradıcıları və üzv olduqları ölkələrin xəritəsi verilmişdir [31, s.417]:

Şəkil 3.1. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının yaradıcıları və üzv olduqları ölkələrin xəritəsi

Mənbə: A.F.W.Plumtre. “Reform of The International Monetary System. Some Points of Special Interest to Developing Countries of The Commonwealth.” 2015 kitabının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Yuxarıda qeyd olunan şəkildə İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının yaradıcıları və üzv olduqları ölkələrin xəritəsi verilmişdir. Belə ki, tünd göy rəngdə olan ölkələr təşkilatın yaradıcıları, açıq göy rəngdə olan ölkələr isə təşkilat yarandıqdan sonra üzvlüyünə qəbul edilmiş ölkələrdir. Şəkildən də aydın olduğu kimi, təşkilatın yaradılmasında ABŞ, Kanada, Yaponiya və Qərbi Avropa ölkələri kimi iqtisadiyyatı güclü olan və inkişaf etmiş ölkələr iştirak etmişdir.

Yuxarıda qeyd olunanlar əsasında deyə bilərik ki, dövlətlərarası beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsində bilavasitə iştirak edən beynəlxalq maliyyə-kredit institutlarının və ya təşkilatlarının əsas inkişaf strategiyalarına aşağıdakı xüsusiyyətlər daxildir:

- ✓ Dünya ölkələri arasında xarici-iqtisadi və ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi;
- ✓ Dövlətlərarası beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sisteminin tənzimlənməsi;

- ✓ Təşkilatlara üzv olan ölkələrin iqtisadi artım tempinin yüksəldilməsinin təmin olunması;

Maliyyə ehtiyatlarının maliyyə resursları ilə zəngin olan ölkələrdən cəlb olunaraq maliyyə vəsaitlərinə tələbatın güclü olduğu ölkələrə axınının təmin olunması.

İcmalda vurğulanır ki, 1998-ci ildə baş vermiş böhran hər şeydən öncə hökumətin mövcud olan vergi-büdcə problemlərinin, eləcə də federal gəlirlərin azalmasının qarşısını ala bilməməsi, struktur islahatları və veergi yığımı sahəsində ciddi irəliləyişlərə nail olunmaması ilə əlaqədardır. İcmalda Beynəlxalq Valyuta Fondunun İdarəedicilər Şurası maliyyə böhranından çıxış yolu kimi federal proqramın əsasən iqtisadi problemlərin həllini istiqamətləndirilməsini əhəmiyyətli qiymətləndirir. Bununla yanaşı. icmalda o da qeyd olunur ki. proqrama daxil olan bir çıx mühim element daha əvvəllər də təklif olunmasına baxmayaraq öz həllini tapmaqda çətinlik çəkir.

Beləliklə, dünya valyuta-maliyyə sisteminin təkmilləşmə mexanizmi içərisində ən əsas yeri şəffaflıq tutur. Yəni ki, dünya ölkələrinin maliyyə vəziyyətinin açıq elan olunması dünya valyuta-maliyyə sisteminin əsas aparıcı halqasını təşkil edir. Belə ki. hər bir ölkənin maliyyə ehtiyatlarının səviyyəsinə. Həmin ölkənin maliyyə resurslarına olan tələbatı nəticəsində dünya maliyyə-kredit institutları tərəfindən həmin ölkələrə. xüsusən də maliyyə ehtiyatlarına zəruri tələbatın olduğu ölkələrə pul axınlarının hərəkəti baş vermiş olur.

Dünya valyuta-maliyyə sistemin təkmilləşmə mexanizmlərindən biri isə məqsədli kredit kanallarının yaradılması olmuşdur. Məlumdur ki, iqtisadi sabitlik dünya ölkələrində daimi xarakter almamışdır. Odur ki, hər bir ölkədə iqtisadi sabitliyin pozulması, eləcə də mikro və makro tarazlığın pozulması hallarında yaranmış neqativ təsirləri aradan qaldırmaq məqsədilə məqsədli kredit kanalları yaradılmışdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

“Beynəlxalq kredit təşkilatları və qlobal maliyyə institutları” mövzusunun təhlili əsasında gəldiyimiz nəticə budur ki, beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları dünya ölkələri arasında xarici iqtisadi və ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsində əsas alətdir. İstər maliyyə axınlarının hərəkəti, istərsə də dünya ölkələri arasında beynəlxalq ticarəti təmin edən beynəlxalq valyuta-ödəniş vasitələrinin tənzimlənməsi mexanizmi məhz beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin nəticəsidir.

Tədqiqat işinin həyata keçirilməsində əsas məqsəd beynəlxalq kredit təşkilatları və qlobal maliyyə institutlarının təşəkkülü, təşkilati-hüquqi formaları və inkişaf xüsusiyyətlərini tədqiq və təhlil etmək olmuşdur. Bu məqsədə nail olmaq üçün isə tədqiqat işinin önündə bir neçə əsas vəzifə dayanmışdır ki, həmin vəzifələr də dünya maliyyə-kredit sisteminin mahiyyəti və başlıca prinsiplərinin tədqiqindən, beynəlxalq maliyyə-kredit bazarları və onların strukturu təhlilindən, qlobal maliyyə institutlarının yaradılması zəruriliyi və onların inkişafına təsir edən amillər araşdırılmasından, qlobal və regional maliyyə-kredit təşkilatları, onların növləri və əsas fəaliyyət istiqamətlərinin tədqiqindən, Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankının qarşılıqlı əlaqəliyi və beynəlxalq investisiyalar axınında rolunun təhlilindən, qlobal maliyyə institutları və kredit təşkilatlarının təşkilati-hüquqi formalarının inkişaf xüsusiyyətlərinin tədqiqindən, dövlətlərarası iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsində beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları və klublarının fəaliyyətinin tədqiqindən ibarət olmuşdur.

Yuxarıda sadalanan həmin vəzifələrin tədqiqat işinin həyata keçirilməsi zamanı yerinə yetirilməsinin nəticəsi olaraq aşağıdakı əsas elmi yeniliklər ortaya çıxmışdır:

- Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları dünya ölkələri arasında maliyyə resurslarının hərəkətini təmin edir;
- Beynəlxalq kredit təşkilatları maliyyə ehtiyatlarına yüksək tələbatın olduğu ölkələrə pul vəsaitlərinin hərəkətini təmin etməklə həmin ölkələrdə iqtisadi sabitliyi təmin edir;

- Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları maliyyə və valyuta-kredit münasibətlərinin tənzimlənməsini təmin edir;
- Qlobal maliyyə-kredit institutları maliyyə və valyuta-kredit sahələrində siyasətin işlənilməsini təmin edir;
- Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları maliyyə və valyuta kredit sahələrinə dair informasiyaların toplanması, eləcə də bu sahələr üzrə aktual problemlərin həlli üzrə elmi-tədqiqat işlərinin nəşr edilməsini həyata keçirir.

Eyni zamanda da əhatəli təhlil nəticəsində məlum oldu ki, beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarının yaradılmasının əsas məqsədi bu təşkilatlara üzv olan ölkələrdə iqtisadi artım tempinin yüksəldilməsi, ölkənin mövcud iqtisadi vəziyyətinin daha da yaxşılaşdırılması, bir dövlətdən digərinə maliyyə axınlarının düzgün idarə edilməsi mexanizminin formalaşdırılmasıdır.

Təhlil nəticəsində məlum olan daha bir fakt ondan ibarətdir ki, beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının kredit ayırmalarındakı əsas məqsəd faiz, yəni mənfəət əldə etmək deyildir. Belə ki, bəzi beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının, xüsusən də Beynəlxalq Valyuta Fondu kimi nəhəng maliyyə institutunun aşağı faizli kredit verməsində əsas məqsəd ölkələrin iqtisadi vəziyyətinin qorunması və daha da inkişaf etdirilməsidir. Burada kreditin həcminə tətbiq edilən aşağı faizlər isə yalnız beynəlxalq maliyyə təşkilatının özünün saxlanma xərclərinin təmin olunması məqsədi daşıyır. Tədqiqat işi nəticəsində məlum oldu ki, beynəlxalq maliyyə təşkilatlarından hətta elələri də mövcuddur ki, kreditləri faizsiz verir. Məsələn, İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı. Bu təşkilatın da verdiyi kreditlərdə yalnız 0.75% yığım tətbiq olunması təşkilatın özünü saxlanma xərcini təmin etməsindən başqa bir şey deyildir.

Dissertasiya işinin əhatəli təhlili nəticəsində Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi və ticarət əlaqələrinin genişlənməsi və beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları ilə qarşılıqlı əlaqəsi sahəsində aşağıdakı təkliflərin realizə olunması daha səmərəli görünə bilər:

- ❖ Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları ilə qarşılıqlı əlaqələrin daha da

genişləndirilməsi;

- ❖ Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarından götürülmüş maliyyə resurslarının düzgün istifadəsi məqsədilə tənzimlənmə mexanizminin yaradılması;
- ❖ Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarından götürülmüş maliyyə resurslarının qeyri-neft sahələrinin inkişafına yönəldilməsi;
- ❖ Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları ilə qarşılıqlı əlaqədə olan və bu sahədə daha təcrübəli olan ölkələrin mövcud praktikasının öyrənilməsi.

İSTIFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. “Böyük İqtisadi Ensiklopediya”. VII cildə. /akademik Ziyad Səmədzadənin baş redaktorluğu ilə. Bakı: “Letterpres” nəşriyat evi, 2012-2015.
2. “Mərkəzi Bank və İqtisadiyyat Jurnalı”. №1, 2014
<https://www.cbar.az/pages/publications-researches/the-central-bank-and-economy-magazine-2015-number-2/> (İstifadə tarixi: 25.10.2017)
3. “Mərkəzi Bank və İqtisadiyyat Jurnalı”. №1, 2014
<https://www.cbar.az/pages/publications-researches/the-central-bank-and-economy-magazine-2015-number-2/>
4. “Mərkəzi Bank və İqtisadiyyat Jurnalı”. №2, 2013
<https://www.cbar.az/standalone/the-central-bank-and-economy-2015-1/>
(İstifadə tarixi: 25.10.2017)
5. Azərbaycan və Dünya Bankı Qrupu arasında əməkdaşlıq. <http://lib.aliyev-heritage.org/az/1731435.html> (İstifadə tarixi 25.11.2017)
6. Azərbaycan-Beynəlxalq Valyuta Fondu. <http://lib.aliyev-heritage.org/az/642922.html> (İstifadə tarixi 25.11.2017)
7. Azərbaycanın maliyyə sistemi.
<http://www.mtk.az/content/?i=39&title=maliyye-ve-kredit-memmedova-nehayet> (İstifadə tarixi 25.11.2017)
8. Beynəlxalq maliyyə bazarları.
<http://kayzen.az/blog/B%C4%B0M/10863/beyn%C9%99lxalq-maliyy%C9%99-bazarlar%C4%B1.html>
9. Beynəlxalq maliyyə institutları. <http://www.budget.az/main?content=341>
(İstifadə tarixi 24.11.2017)
10. Cəlil Kərimov, Ayaz Orucov, Tahirə Kərimova. “Beynəlxalq İqtisadi Təşkilatlar”. Bakı. 2008
11. D.A. Bağırov, M. Həsənli. “Maliyyə”. Bakı-2011
12. E.Ə. Balayeva, Ş.Ü. Həmişəyeva, M.M. Sadıqov. “Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi”. Bakı-2003
http://unec.edu.az/application/uploads/2015/12/bey_valyuta.pdf (İstifadə

- tarixi: 20.10.2017)
13. Elçin Süleymanov "Azərbaycan və Avropa yenidən Qurma və İnkişaf Bankı
  14. Ə.H.Ələkbərov, M.Ə.Vəliyev, S.M.Məmmədov, M.K.Ramazanov. "Beynəlxalq İqtisadi Təşkilatlar". Bakı. 2010
  15. Əli Həsənov "Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti". BAKI-2005
  16. F.Ş.Kaşiyeva. "Pul, kredit, banklar". Bakı-2011
http://unec.edu.az/application/uploads/2015/12/81_pul.pdf (İstifadə tarixi 25.11.2017)
  17. Hacızadə E.M. Sosiallaşan iqtisadiyyat, Bakı: Elm, 2006, 509 s
  18. Hacızadə E.M., Bağırzadə E.R. Azərbaycan iqtisadiyyatının dünyadakı reytinqi. Bakı: Elm. 2011, 128 s.
  19. M.Hüseynov. "Maliyyə, pul tədavülü və kredit". Bakı-2011
  20. M.M.Sadıqov, E.Ə.Balayeva, Ş.Ü.Həmşəyeva. "Beynəlxalq Valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi". Bakı. 2003
"Münasibətləri", Azərbaycan Müstəqillikdən Sonra Beynəlxalq Konfransın Materialları, Bakı, 3-4 Mart 2003, ss .101-102
  21. Müzəffər Məmmədov, Elçin İbadov. "Beynəlxalq İqtisadi Təşkilatlar". Bakı. 2008
  22. N.R.Quliyev M.M.Mahmudov Beynəlxalq Maliyyə Münasibətləri. Bakı, 2011.s.213
  23. N.R.Quliyev, M.M.Mahmudov. "Beynəlxalq maliyyə münasibətləri" Bakı-2011 http://unec.edu.az/application/uploads/2015/12/89_maliya.pdf
  24. Nurpaşa Novruzov, Xanoğlu Hüseynov. "Maliyyə". Bakı-2007
  25. Osman Nuri Araz , Elçin Süleymanov " Azərbaycan iqtisadiyyatı". BAKI-2010
  26. R.F.Rəsullu. "Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər" Bakı-2014
http://book.ilkaddimlar.com/d_doc_book_iqtisadiyyat_23582.do (İstifadə tarixi: 25.11.2017)
  27. R.Məmmədov. "Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər". Bakı-2013

- 28.V.Əzizov. “Beynəlxalq valyuta-maliyyə münasibətləri”. Bakı-2012
https://www.academia.edu/6604737/Beyn%C9%99lxalq_valyuta-maliyy%C9%99_m%C3%BCnasib%C9%99tl%C9%99ri (İstifadə tarixi: 21.10.2017)
- 29.V.Z.Zeynalov. “Beynəlxalq Maliyyə”. Bakı-2010 (İstifadə tarixi 18.11.2017)
- 30.Z.F.Məmmədov. Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi. (Dərslük). Bakı, Azərənəşr 2012, səh 504
- 31.Zahid Məmmədov “Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pulkredit sistemi” BAKI-2008
- 32.A.F.W.Plumptre. “Reform of The International Monetary System. Some Points of Special Interest to Developing Countries of The Commonwealth.” 2015 <http://www.thecommonwealth-ilibrary.org/commonwealth/imprints/r> (İstifadə tarixi: 08.11.2017)
- 33.B.Eichengreen. “Globalizing Capital: A History of The International Monetary System”. 2nd Edition. 2008
<https://press.princeton.edu/titles/8753.html> (İstifadə tarixi: 03.11.2017)
- 34.Cooper N.Richard. “Necessary Reform? The IMF and International Financial Architecture”. 2009 <https://www.questia.com/library/journal/1G1-195774204/necessary-reform-the-imf-and-international-financial> (İstifadə tarixi: 11.11.2017)
- 35.Corec Soros. “Açıq cəmiyyət qlobal kapitalizm islahat edərkən”. Moskva-2001
- 36.Xafa Miranda. “Role of The IMF in Global Financial Crisis”. 2010
<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.172.5927&rep=rep1&type=pdf> (istifadə tarixi 08.11.2017)
- 37.J.Richards. “The Death of Money: The Coming Collapse of The International Monetary System”. 2014
<https://www.goodreads.com/book/show/18114198-the-death-of-money> (İstifadə tarixi: 05.11.2017)

38. Jeffrey M. Chwieroth. "Capital Ideas: The IMF and the Rise of Financial Liberalization". 2010 https://eh.net/book_reviews/capital-ideas-the-imf-and-the-rise-of-financial-liberalization/ (İstifadə tarixi: 10.11.2017)
39. Kathryn C. Lavelle. "Legislating International Organization: The US Congress, The IMF and The World Bank". 2011 <https://www.questia.com/library/politics-and-government/international-relations/international-organizations/imf> (İstifadə tarixi: 12.11.2017)
40. P. Salin. "The International Monetary System and The Theory of Monetary System". 2016 <http://www.e-elgar.com/shop/the-international-monetary-system-and-the-theory-of-monetary-systems> (İstifadə tarixi: 10.11.2017)
41. R. Solomon. "The Kaşiyeva. "Pul, kredit, banklar, 1945-1981". 1982 <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/infi.12069/pdf> (İstifadə tarixi: 05.11.2017)
42. Woods Ngaire. "Unelected Governments: making The IMF and The World Bank More Accountable". 2003 https://www.researchgate.net/publication/227512958_Making_the_IMF_and_the_World_Bank_More_Accountable (İstifadə tarixi: 10.11.2017)
43. «Международная Экономика». Конспект лекций КНЕУ. <http://lybs.ru/index-10167.htm> (İstifadə tarixi: 02.11.2017)
44. «Международная Экономика». Конспект лекций КНЕУ. <http://lybs.ru/index-10167.htm>
45. Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения. - М., Финансы и статистика, 2003.
46. Антонов Н.Г., Пессель М.А. Денежное обращение, кредит и банки. - М.: АО "Финстатинформ", 2001.
47. Буглай В.Б., Ливенцев Н.Н. Международные экономические отношения. - М., Финансы и статистика, 2003.
48. М. Евгений. «Международная валютная система» 2011 <https://utmagazine.ru/posts/7770-mezhdunarodnaya-valyutnaya-sistema> (İstifadə tarixi: 01.11.2017)

49. Н. Шмелев, В. Шенаев. «Мировая валютная система и проблема конвертируемости рубля». 2006
<https://www.ozon.ru/context/detail/id/2972484/> (İstifadə tarixi: 25.10.2017)
50. Н. Шмелев. «Международные валютные отношения» 2009
<http://www.bibliotekar.ru/valyutno-creditnye-otnosheniya/3.htm> (İstifadə tarixi: 28.10.2017)
51. Felix İ. “International Financial Institutions and Their Challenges”. 5th Edition. 2016
52. Vinay Bhargava. “The Role of International Financial Institutions in Addressing Global Issues”. 4th Edition. 2017
53. Benn Steil, Philipp Rose. “The Battle of Bretton Woods”. 3rd Edition. Paperback. 2017
54. John White. “Regional Development Banks”. 9th Edition. 2016
55. Cooper N. Richard. “Necessary Reform? The IMF and International Financial Architecture”. 2009 <https://www.questia.com/library/journal/1G1-195774204/necessary-reform-the-imf-and-international-financial>
56. “Atlas of global Development: A Visual Guide to the World’s Greatest Challenges (World Bank Atlas). 2016

XÜLASƏ

Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları dünya ölkələri arasında xarici iqtisadi və ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsində əsas alətdir. İstər maliyyə axınlarının hərəkəti, istərsə də dünya ölkələri arasında beynəlxalq ticarəti təmin edən beynəlxalq valyuta-ödəniş vasitələrinin tənzimlənməsi mexanizmi məhz beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin nəticəsidir.

Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarının yaradılmasının əsas məqsədi bu təşkilatlara üzv olan ölkələrdə iqtisadi artım tempinin yüksəldilməsi, ölkənin mövcud iqtisadi vəziyyətinin daha da yaxşılaşdırılması, bir dövlətdən digərinə maliyyə axınlarının düzgün idarə edilməsi mexanizminin formalaşdırılmasıdır.

Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının kredit ayırmalarındakı əsas məqsəd faiz, yəni mənfəət əldə etmək deyildir. Belə ki, bəzi beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının, xüsusən də Beynəlxalq Valyuta Fondu kimi nəhəng maliyyə institutunun aşağı faizli kredit verməsində əsas məqsəd ölkələrin iqtisadi vəziyyətinin qorunması və daha da inkişaf etdirilməsidir. Burada kreditin həcminə tətbiq edilən aşağı faizlər isə yalnız beynəlxalq maliyyə təşkilatının özünün saxlanma xərclərinin təmin olunması məqsədi daşıyır. Tədqiqat işi nəticəsində məlum oldu ki, beynəlxalq maliyyə təşkilatlarından hətta elələri də mövcuddur ki, kreditləri faizsiz verir. Məsələn, İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı. Bu təşkilatın da verdiyi kreditlərdə yalnız 0.75% yığım tətbiq olunması təşkilatın özünü saxlanma xərcini təmin etməsindən başqa bir şey deyildir.

SUMMARY

The international financial institutions are the key instrument in the regulation of foreign trade and economic relations between the countries. The mechanism of regulation of the international currency-payment instruments, such as the movement of financial flows, as well as international trade among the countries of the world, is the result of the activities of international financial-credit organizations.

The main purpose of the establishment of international financial and credit organizations is to increase the economic growth rates in these member countries, to further improve the country's current economic situation, and to formulate a mechanism for the smooth flow of financial flows from one state to another.

The main purpose of lending to international financial institutions is not interest, that is, profit. Thus, the main goal of a low-interest credit granting by some international financial institutions, in particular the International Monetary Fund, is the protection and further development of the economic situation of the countries. Here, the lower interest rates applied to the amount of the loan are intended only to meet the costs of the international financial institution. As a result of the research, it became clear that there are even some international financial institutions that provide interest-free loans. For example, the Organization for Economic Co-operation and Development. Applying only 0.75% of the loans provided by this organization is nothing more than just providing the organization with a cost savings.

РЕЗЮМЕ

Международные финансовые институты являются ключевым инструментом в регулировании внешнеторговых и экономических отношений между странами. Механизм регулирования международных валютно-платежных инструментов, таких как движение финансовых потоков, а также международная торговля между странами мира, является результатом деятельности международных финансово-кредитных организаций.

Основной целью создания международных финансово-кредитных организаций является увеличение темпов экономического роста в этих странах-членах, дальнейшее улучшение текущей экономической ситуации в стране и разработка механизма бесперебойного потока финансовых потоков из одного государства в другое ,

Основная цель кредитования международных финансовых институтов - это не интерес, то есть прибыль. Таким образом, основная цель предоставления кредитов с низкой процентной ставкой некоторыми международными финансовыми институтами, в частности Международным валютным фондом, является защита и дальнейшее развитие экономического положения стран. Здесь более низкие процентные ставки, применяемые к сумме кредита, предназначены только для покрытия расходов, связанных с международным финансовым учреждением. В результате исследования стало ясно, что существуют даже некоторые международные финансовые учреждения, которые предоставляют беспроцентные займы. Например, Организация экономического сотрудничества и развития. Применение только 0,75% кредитов, предоставляемых этой организацией, - это не что иное, как просто предоставление организации экономии средств.

**Rzayeva Türkan Mübariz qızının “Beynəlxalq kredit təşkilatları və
qlobal maliyyə institutları” mövzusunda dissertasiyasının
Referatı**

Mövzunun aktuallığı. Dünya ölkələri arasında beynəlxalq ticarəti və ya beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin daim yüksələn xətt üzrə inkişaf etməsi beynəlxalq valyuta-maliyyə münasibətlərindən birbaşa asılıdır. Beynəlxalq valyuta münasibətləri dedikdə, dünya dövlətləri arasında xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafına xidmət edən dünya pulunun fəaliyyəti ilə əlaqədar iqtisadi kateqoriya başa düşülür. Dünya ölkələri arasında xarici iqtisadi əlaqələrin, beynəlxalq ticarətin inkişafı beynəlxalq valyuta sisteminin inkişafına və təkmilləşməsinə səbəb olan amilə çevrilir.

Dünya ölkələri arasında xarici iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi, eləcə də iqtisadi və ticarət əlaqələrinin ölkə hüduddlarını aşaraq beynəlmiləl xarakter alması dünya ölkələri arasında olan iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsi mexanizminin formalaşmasını zəruri edir. Məhz bunun nəticəsidir ki, Bretton-Vudz konfransı əsasında Beynəlxalq Valyuta Fondu yaradıldı. Beynəlxalq maliyyə və kredit təşkilatlarının yaradılmasında əsas məqsəd dünya ölkələri arasında xarici iqtisadi və ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsini təmin etməkdir.

Eyni zamanda da beynəlxalq kredit təşkilatları və qlobal maliyyə institutları iqtisadi cəhətdən zəif olan ölkələrə maddi yardımlar, aşağıfaizli kreditlər təklif etməklə həmin ölkələrdə sabit iqtisadi inkişafı təmin etməyə səy edirlər. İstər Beynəlxalq Valyuta Fondu, isərsə də Dünya Bankı maliyyə ehtiyatlarının zəngin olduğu ölkələrdən maliyyə resurslarını toplayaraq bu ehtiyatlara tələbin yüksək olduğu, lakin iqtisadi proseslərin iqtisadi qanunlar əsasında həyata keçirildiyi ölkələrə istiqamətləndirilməsini təmin etməklə həmin ölkələrdə iqtisadi yüksəlişə zəmin yaratmış olurlar. Yuxarıda qeyd etdiklərimiz əsasında belə bir qənaətə gəlmək mümkündür ki, beynəlxalq kredit təşkilatları və qlobal maliyyə institutlarının fəaliyyət mexanizminin əhatəli tədqiq olunması və qeyd olunan beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının maliyyə resurslarından istifadənin təmin olunması məsələsi kifayət qədər aktual problemdir və mövcud vəziyyətin təhlilinə

kompleks yanaşılma tələb edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin məqsədi beynəlxalq kredit təşkilatları və qlobal maliyyə institutlarının təşəkkülü, təşkilati-hüquqi formaları və inkişaf xüsusiyyətlərini tədqiq və təhlil etmək və müvafiq ümumiləşdirmələr aparmaqla bu istiqamətdə uyğun gələn təklif və tövsiyələri irəli sürməkdən ibarətdir.

Dissertasiya işinin vəzifələri: Dissertasiya işinin məqsədinə çatmaq üçün aşağıdakı əsas vəzifələrin icrası zəruridir:

- ✓ dünya maliyyə-kredit sisteminin mahiyyəti və başlıca prinsiplərinin tədqiqi;
- ✓ beynəlxalq maliyyə-kredit bazarları və onların strukturu təhlili;
- ✓ qlobal maliyyə institutlarının yaradılması zəruriliyi və onların inkişafına təsir edən amillər araşdırılması;
- ✓ qlobal və regional maliyyə-kredit təşkilatları, onların növləri və əsas fəaliyyət istiqamətlərinin tədqiqi;
- ✓ Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankının qarşılıqlı əlaqəliyi və beynəlxalq investisiyalar axınında rolunun təhlili;
- ✓ qlobal maliyyə institutları və kredit təşkilatlarının təşkilati-hüquqi formalarının inkişaf xüsusiyyətləri tədqiqi.
- ✓ dövlətlərarası iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsində beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları və klublarının fəaliyyətinin tədqiqi;
- ✓ Azərbaycan maliyyə-kredit sistemində və onun qlobal maliyyə institutları ilə əməkdaşlığının prioritetləri təhlili və qiymətləndirilməsi.

Tədqiqatın predmeti və obyekt. Tədqiqatın predmetini pul-kredit vəsaitlərinin bölgüsü əsasında dünya iqtisadiyyatının müxtəlif subyektləri arasında yaranan maliyyə-iqtisadi münasibətlər təşkil edir. Tədqiqat obyektini olaraq isə beynəlxalq kredit təşkilatları və qlobal maliyyə institutları çıxış edir.

Tədqiqat işinin informasiya bazası. Tədqiqatın informasiya bazası beynəlxalq kredit təşkilatları və qlobal maliyyə institutları üzrə müasir dünya və ölkə alimlərinin tədqiqat əsərlərində təqdim olunmuş nəzəri konsepsiyalara, həmin qurumlardakı inkişaf meylləri ilə bağlı statistik toplumlara, həmçinin bütün bunları

təşviq edən beynəlxalq təsisatların dövrü nəşrlərinin və habelə internet şəbəkəsinin müvafiq veb saytlarının çoxsaylı məlumatlarına əsaslanır.

Dissertasiya işinin metodu. Dissertasiyanın işlənməyində sistemli və situasiyalı yanaşmada müqayisəli və amilli təhlil metodlarından, habelə analiz və sintez, eyni zamanda da induksiya və deduksiya metodlarından istifadə edilməsi nəzərdə tutulur. Odur ki, analiz üsulu kimi mövzu bütöv şəkildə götürülmüş və sonradan fəsilərə ayrılaraq ayrı-ayrılıqda təhlil edilmişdir. Daha sonra isə sintez üsulu ilə həmin fəsilələr iqtisadi sistemdə birləşdirilibdir. İnduksiya üsulu vasitəsilə dissertasiya işi barədə iqtisadi faktlar yığılmış, sistemləşdirilib və araşdırılıbdır. Sonra isə deduksiya üsulu ilə isə bu yığılmış faktlar sayəsində nəzəri nəticələr, ümumi prinsiplər, bir sözlə desək, əməli fəaliyyət üçün vacib olan önəmli tövsiyələr müəyyən olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları dünya ölkələri arasında maliyyə resurslarının hərəkətini təmin edir;
- Beynəlxalq kredit təşkilatları maliyyə ehtiyatlarına yüksək tələbatın olduğu ölkələrə pul vəsaitlərinin hərəkətini təmin etməklə həmin ölkələrdə iqtisadi sabitliyi təmin edir;
- Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları maliyyə və valyuta-kredit münasibətlərinin tənzimlənməsini təmin edir;
- Qlobal maliyyə-kredit institutları maliyyə və valyuta-kredit sahələrində siyasətin işlənilməsi üçün hazırlanmasını təmin edir;
- Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları maliyyə və valyuta kredit sahələrinə dair informasiyaların toplanması, eləcə də bu sahələr üzrə aktual problemlərin həlli üzrə elmi-tədqiqat işlərinin nəşr edilməsini həyata keçirir.

“Beynəlxalq kredit təşkilatları və qlobal maliyyə institutları” mövzusunun təhlili əsasında gəldiyimiz nəticə budur ki, beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları

dünya ölkələri arasında xarici iqtisadi və ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsində əsas alətdir. İstər maliyyə axınlarının hərəkəti, istərsə də dünya ölkələri arasında beynəlxalq ticarəti təmin edən beynəlxalq valyuta-ödəniş vasitələrinin tənzimlənməsi mexanizmi məhz beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin nəticəsidir.

Tədqiqat işinin həyata keçirilməsində əsas məqsəd beynəlxalq kredit təşkilatları və qlobal maliyyə institutlarının təşəkkülü, təşkilati-hüquqi formaları və inkişaf xüsusiyyətlərini tədqiq və təhlil etmək olmuşdur. Bu məqsədə nail olmaq üçün isə tədqiqat işinin önündə bir neçə əsas vəzifə dayanmışdır ki, həmin vəzifələr də dünya maliyyə-kredit sisteminin mahiyyəti və başlıca prinsiplərinin tədqiqindən, beynəlxalq maliyyə-kredit bazarları və onların strukturu təhlilindən, qlobal maliyyə institutlarının yaradılması zəruriliyi və onların inkişafına təsir edən amillər araşdırılmasından, qlobal və regional maliyyə-kredit təşkilatları, onların növləri və əsas fəaliyyət istiqamətlərinin tədqiqindən, Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankının qarşılıqlı əlaqəliyi və beynəlxalq investisiyalar axınında rolunun təhlilindən, qlobal maliyyə institutları və kredit təşkilatlarının təşkilati-hüquqi formalarının inkişaf xüsusiyyətlərinin tədqiqindən, dövlətlərarası iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsində beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları və klublarının fəaliyyətinin tədqiqindən ibarət olmuşdur.

Yuxarıda sadalanan həmin vəzifələrin tədqiqat işinin həyata keçirilməsi zamanı yerinə yetirilməsinin nəticəsi olaraq aşağıdakı əsas elmi yeniliklər ortaya çıxmışdır:

- Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları dünya ölkələri arasında maliyyə resurslarının hərəkətini təmin edir;
- Beynəlxalq kredit təşkilatları maliyyə ehtiyatlarına yüksək tələbatın olduğu ölkələrə pul vəsaitlərinin hərəkətini təmin etməklə həmin ölkələrdə iqtisadi sabitliyi təmin edir;
- Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları maliyyə və valyuta-kredit münasibətlərinin tənzimlənməsini təmin edir;
- Qlobal maliyyə-kredit institutları maliyyə və valyuta-kredit sahələrində

siyasətin işlənilib hazırlanmasını təmin edir;

- Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları maliyyə və valyuta kredit sahələrinə dair informasiyaların toplanması, eləcə də bu sahələr üzrə aktual problemlərin həlli üzrə elmi-tədqiqat işlərinin nəşr edilməsini həyata keçirir.

Eyni zamanda da əhatəli təhlil nəticəsində məlum oldu ki, beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarının yaradılmasının əsas məqsədi bu təşkilatlara üzv olan ölkələrdə iqtisadi artım tempinin yüksəldilməsi, ölkənin mövcud iqtisadi vəziyyətinin daha da yaxşılaşdırılması, bir dövlətdən digərinə maliyyə axınlarının düzgün idarə edilməsi mexanizminin formalaşdırılmasıdır.

Təhlil nəticəsində məlum olan daha bir fakt ondan ibarətdir ki, beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının kredit ayırmalarındakı əsas məqsəd faiz, yəni mənfəət əldə etmək deyildir. Belə ki, bəzi beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının, xüsusən də Beynəlxalq Valyuta Fondu kimi nəhəng maliyyə institutunun aşağı faizli kredit verməsində əsas məqsəd ölkələrin iqtisadi vəziyyətinin qorunması və daha da inkişaf etdirilməsidir. Burada kreditin həcminə tətbiq edilən aşağı faizlər isə yalnız beynəlxalq maliyyə təşkilatının özünün saxlanma xərclərinin təmin olunması məqsədi daşıyır. Tədqiqat işi nəticəsində məlum oldu ki, beynəlxalq maliyyə təşkilatlarından hətta elələri də mövcuddur ki, kreditləri faizsiz verir. Məsələn, İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı. Bu təşkilatın da verdiyi kreditlərdə yalnız 0.75% yığım tətbiq olunması təşkilatın özünü saxlanma xərcini təmin etməsindən başqa bir şey deyildir.

Dissertasiya işinin əhatəli təhlili nəticəsində Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi və ticarət əlaqələrinin genişlənməsi və beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları ilə qarşılıqlı əlaqəsi sahəsində aşağıdakı təkliflərin realizə olunması daha səmərəli görünə bilər:

- ❖ Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları ilə qarşılıqlı əlaqələrin daha da genişləndirilməsi;
- ❖ Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarından götürülmüş maliyyə resurslarının düzgün istifadəsi məqsədilə tənzimlənmə mexanizminin

yaradılması;

- ❖ Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarından götürülmüş maliyyə resurslarının qeyri-neft sahələrinin inkişafına yönəldilməsi;
- ❖ Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları ilə qarşılıqlı əlaqədə olan və bu sahədə daha təcrübəli olan ölkələrin mövcud praktikasının öyrənilməsi.